

B. KOVÁCS ANDRÁS

VÉGVIDÉK

Kaláka
Könyvek

B. Kovács András

VÉGVIDÉK

Riportok

Kaláka Könyvek

Sepiszentgyörgy

Megjelent a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
támogatásával

B. KOVÁCS ANDRÁS

Végvidék / B. Kovács András —

Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe): H—Press, 2000

p. 145; 14x19 cm

ISBN 973-98914-8-9

Kiadja a H-Press kft.

Sepsiszentgyörgy

Felelős kiadó: Farkas Árpád

© B. Kovács András, 2000

B. Kovács András

VÉGVIDÉK

Riportok

Tartalom

ELŐSZÓ	9
I. RÉSZ: HEVES HULLÁMVERÉSBEN	11
A Székelyföld déli peremén	13
Pap és tanító	16
Rántva vagy főve?	23
A parasztság mint két rendszer bűnbakja	27
Hazatérés	31
Földreform, birtokviszonyok, a falu történelmi határa	32
Államosítás, kollektivizálás	35
Kuláksors	36
Mihez kezdjünk a kuláklánnyal?	37
Hogyan szedték szét a kollektívet?	39
A nagy pillanat	41
Nemzet, nyelv, vallás és politika	45
Amire Aldoboly tanít	49
Az identitás kalandja	51
Utóhang	57
Sodródó falu	60
Száz torony	60
Tizennégy temetés	61
Asszonysors	63
Hitvita az út porában	66
A templom	68
Odisszea — helyben	69

Falupróbáló fél évszázad	73
Látogatás a temetőben	74
A nagypatakiak térhódítása	75
Hányféle cigány van?	77
Skólamesterek	79
Pár következtetés	80

II. RÉSZ: TÚL A NYELVHATÁRON 83

Túl a nyelvhatáron	85
Irmika néni	86
Gyuri bácsi második élete	87
Hogyan élnek hát a dobollóiak?	88
Pár számadat	90
Kilencvenévesek falujukról	91
Szétszéledt, összeteretelt házak	91
Găitan apó mosolya és fintora	92
Raveica anyó	94

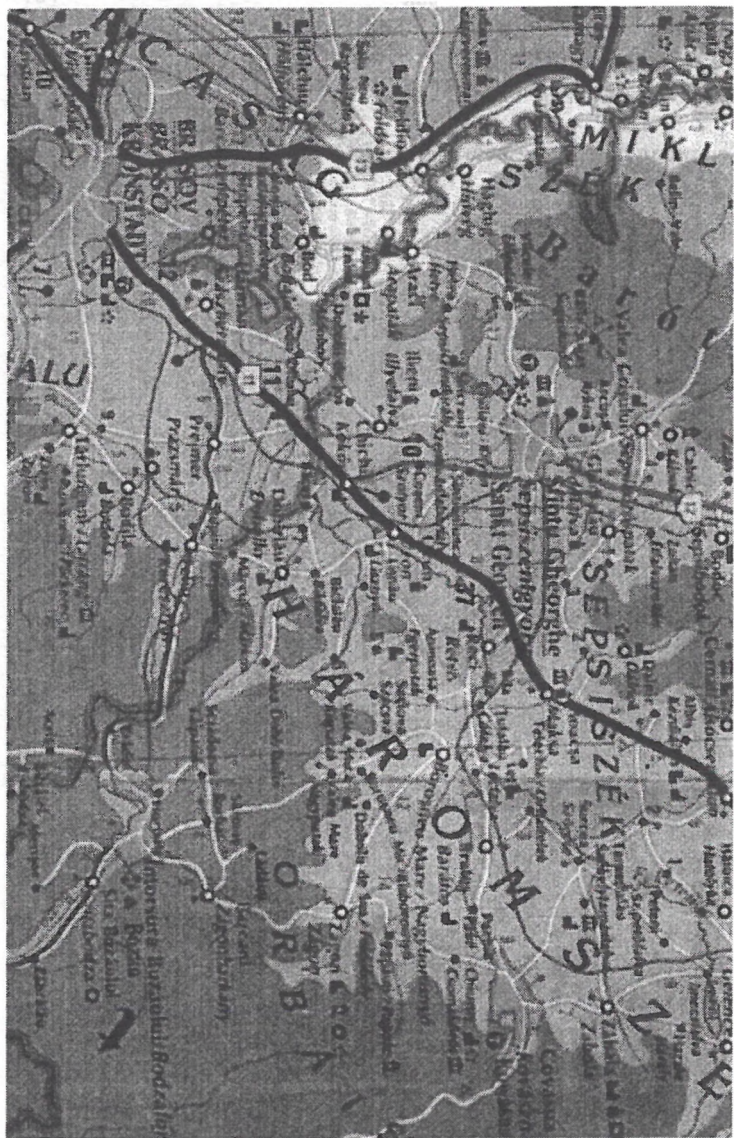
Kolostoralapítás Háromszéken 97

Szászhermányi krónika	101
Egy év önkéntes szobafogság	101
Téesziroda a szülői házban	103

III. RÉSZ: LISZNYÓ, A KULCS 109

A nagy háborúság emléke Lisznyóban	111
Az ősök ragaszkodása	111
Több öröm, mint élet	112
A viszály ideje	114
A lisznyóiak panasza a bukaresti főpaphoz	115
A harc elül	117
Hol tanultak meg a lisznyóiak románul?	119

A szülők a sajtóhoz fordulnak	121
Építés	121
Erőszakos elvétel	122
A minisztérium utolsó szava	123
Szigorúan hiteles végvidéki beszélgetés	125
FÜGGELÉK	129
Népszámlálási adatok	131
Aldoboly	131
Erősd	132
Kisborosnyó	132
Dobolló és -patak	133
Dobollópatak	133
Lisznyó	133
20. századi identitásváltás a háromszéki Lisznyóban	134
TÁRGYMUTATÓ	143
NÉVMUTATÓ	148

ELŐSZÓ

• A RIPIORT ADÓSSÁGAI • A KÖZEMBER SORSÉLMÉNYEI • NÉPESEDÉSI VÁLTOZÁSOK A DÉLI VÉGEKEN: ÚJSÁGÍRÁS ÉS TUDOMÁNYOS KUTATÁS •

Aki riporter pályáját a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján, a diktatúra végső dekadenciája éveiben kezdte, okkal érezte úgy a rendszerváltás után, hogy a műfaj időközben felhalmozódott adósságai törlesztésével önmagának is adósa. A korábban tabunak számító témáknak és szemléleteknek egy csapásra kellett volna bevonulniuk a riportirodalomba — de nem ez történt. A lapokat a polgári újságírás kurta hírlapi riportfajtái árasztották el, melyek e faladra nemigen voltak alkalmasak, s amire megíróik sem kívántak valójában vállalkozni. (A felrajzó légiónyi újdondász és „sakál” már életkoránál fogva is ettől merőben elütő célt tűzött ki maga elé. A tájékoztatás, valamint a megcsontosodott életfelfogások és mentalitások megváltoztatását a műfaj megújulása — hozzáértő kezekben — persze kiválóan szolgálhatta.) Magam végül akkor láttam munkához, mikor a tudósítói teendőktől szabadulva — 1990 és '97 között ezek kötöttek le — a Háromszék szerkesztősége, ahova beléptem, fogékonyak bizonyult elképzeléseim iránt.

A kötet az identitásvédelem és -váltás kérdéseiről szól, ezek nemzeti és erkölcsi vetületei jönnek elő leggyakrabban az első személyben előadott élettörténetekben, melyeket nemegyszer a század nagy kollektív sorsfordulatai tagolnak. Ezért is érzem találónak a Végvidék címet — sorsdöntő határhelyzetekben cselekszenek riportalanyaim: e közemberek és faluközösségeik. Apokaliptikussá viszont semmiképpen sem kívántam feltupírozni, amit

rögzítettem. A székely végvidék, annak déli szárnya földrajzilag sincs a világ végén, a románsággal fennálló kapcsolataiba ágyazottan létezik, s érintkezése e néppel mindennapi tapasztalatát és szükségletét jelenti. (Ennek tüzetesebb megismerésében és az ideológia démonaitól való megszabadításában messze vagyunk még attól, hogy az utolsó szót, vagy akár valami igazán megnyugtatót kimondhattunk volna.)

A kötet szerkezetére alakítólag hatott, ahogy előbb a század korábban agyonhallgatott nagy sorsélményeiről — a világháborúktól a társadalom erőszakos feldúlásáig — kívántam rögzíteni az emberek igazi véleményét, majd amikor az asszimilációs kérdéskörre rábukkantam, mintegy hagytam a riportokat e köré fonódni. Miért? Az emberekbe belefojtott sorsélmények kibeszélése során felvetődő sok erkölcsi problémát is ennek körüljárása árán lehetett tisztázni. Így a kötet végén a Lisznyóról megrajzolt kép némileg összefoglalja a feleletet ama kérdések jó részére, melyekre a választ a korábbi riportokban is kerestem. A csatolt tanulmány pedig közvetlenül épít a legmaibb történeti és antropológiai szakkutatások eredményeire, ezáltal kívánván hidat verni egy lezárult múlt életérzése és a ma világnézete között. Ha e hídon sikerült valódi értékeket is áthozni a sok emlék mellett az ántivilágokból — hányat halmozott egymásra belőlük e század? — az mindenképp a szerző szándéka szerint történt.

Sepsiszentgyörgy, 2000. január 16.

B. Kovács András

I. RÉSZ: HEVES HULLÁMVERÉSBEN

A Székelyföld déli peremén

Rügyeket simogató tavaszi napon fordultunk meg *Aldobolyban*, mely sajátos fekvésének köszönhetően is sok érdekességgel kecsegtet. Határfalva volt az eredetileg katonai szervezetben települt székelységnek, ma is a tömb déli csücskét jelenti, s figyelemre méltó, hogy tartását, életkedvét, karakterét töretlenül sikerült megőriznie. Miközben a tőle délre fekvő Szász- vagy Királyföldet elnyelték az idő hullámai és a térfoglaló többségi nemzet, Aldoboly nemcsak hogy nem indult meg a lemorzsolódás útján, hanem vegyessé váltan is a közös életvitel vállalható példájával szolgál. Ennek üzenetét próbáltuk meg a település hétköznapijaiból, az itt születettek és az ide honosodottak emlékeiből kibetűzni.

Illyefalváról jövet, a Baróti Hegyek fennsíkjára kúszó út felső pontjáról meglehetősen rálátás esik az Olt lapályára, a Kárpátok még fehéren villogó gerincére, az enyhe lankán a két templomtorony köré csoportosuló házakra. Még a híres aldobolyi duplakanyaron innen (akár a halálos jelzöt is kiérdemelhetné) áthaladunk a hegynyúlvány magaslatán, melyet Malomdombként ismernek a helyiek, s melyen négy hosszú háborús éven át országhatár húzódott, mikor a bécsi döntést követően a korábban Háromszékhez tartozó négy települést, Hídvéget, Erősdöt, Árapatakat és Aldobolyt Brassó megyéhez csatolták és ezzel Romániában maradtak. Itt esett el 1944. szeptember elején a bevonuló román hadsereg félezer katonája, kik most a falu túloldalán a hősök temetőjében alusszák örök álmukat.

Aldoboly közepén áll és kőfal övezi a több száz éves református templomot. Ennek kertjében vesszük előbb szemügyre a pár éve emelt obeliszket s az idén állított kopjafát, melyekről akár tanulmányt is lehetne írni, olyannyira jellegzetesen a kilencvenes évek alkotásai. Egy olyan kollektív kegyelet dokumentumai, melyet, a tilalmak hosszú évtizedeinek adósságait törlesztendő, csak most róhatott le a közösség. S lám itt a többi, a millicentenáriumi

dátumok mellé még a kuruc kori szabadságharc emlékét is felvésték a fára: 1703—1711. Rákóczi székely haderejét az aldobolyi síkon írták össze 1704. július 25-én. A kopjafát az idén állíttatta a gyülekezet, rajta még a másik, a másfélszáz éves évforduló koszorúi — közli Györbíró Sándor, a tősgyökeres háromszéki voltára rátarti fiatal lelkész. Ami a felekezeti megoszlást illeti, kettő az egyhez az arány a mi javunkra — közli velünk.

A központból nyíló sáros mellékutcában áll a görögkeleti templom, mellette a szépen karbantartott paplak lehúzott redőnyökkel, kulcsra zárt kapuval. A kurátor azonban állandóan rajta tarthatja a szemét, mert rögtön ott terem, s felvilágosít hibátlan románsággal, sőt, hangsúllyal — erre most külön figyelünk — utólag ugyanazon asszonnyal a leghamisíthatatlanabb székely dialektusban diskurálunk — szóval, hogy a *domnu părinte* (a pópa) főleg vasárnaponként tartózkodik itthon, s nehogy azt higgyük, elhanyagolja nyáját, megtudjuk, felesége asztmája miatt vásárolt garzont Brassóban s miatta lakik inkább benn a nagyvárosban. Nyitva viszont a templomkert kapuja, egy asszony a sírokat takarítja, valóban arra csábító idő van. A harangozó szívélyesen betessékel, az ortodox istenháza kimondottan stílusos, sőt impozáns épület, szépen tatarozva, pár éve, 1995-ben ünnepelték átadásának századik évfordulóját. Az ünnepségen a református pap is köszöntötte a híveket románul, a gesztust a pópa imahéten viszonzta.

Nos, a két ember, akikkel a templomkertben találkoztunk, miközben megjátszatlan kedvességgel végigkalauzol a temetőn és templomon, pár őszinte szót sem sajnál tőlünk, különösen miután a fényképészkolléga heves ügyködéséből rájönnek, „az újságtól vagyunk.” A harangozó mackósan mozgó, megtermett, fekete férfi négyyszer is elismételte, mintegy lelkünkre kötve: „*Mű itt egyek vagyunk, kérem.*” Ezen románok és magyarok együttélését kell érteni a faluban, s a kifejezésnek minden agyoncsépelet konvencionálisizmusán túl, ezúttal van egy kimondottan nekünk szánt pozitív többlete is, amit a sírt tisztogató asszony így részletez: „Mű olvassuk az újságot, nézzük a tévét, hiába írnak össze-vissza mindenfélét, mű egyek vagyunk.” Egyes lapok ugyanis a furcsállkodástól az uszításig terjedő skálán foglalkoznak a falunak azzal a specifikumával, hogy itt a románokról elmondható: tökéletesen

kényszerűek, az idősebbek pedig különösebb restelkedés nélkül közlik: ők bizony magyarul jobban és szívesebben beszélnek. Aldoboly pontosan ennek okán került még a húszas években a Genfben székelő Népszövetség figyelmének fókuszába, határozat is született pár itteni család identitásvédelme ügyében, annak tanulságát ma is megszívlelhetjük. Hogy milyen románok is ők, arról az asszony még elmeséli, hogy férjével mindketten görögkeletiek, lányuk román iskolába járaták, de miután magyarhoz ment férjhez, unokáik reformátusok. „De azért eljönnek ide velem, én is el velük a magyar templomba húsvétkor, karácsonykor.”

Megtudjuk továbbá, hogy egyik régebbi pópájuk, Platocea Ilarie „olyan volt, hogy a román nyelvű mise végén magyarul is elmondta, miről prédikált, hogy az öregek is értsék.” Györbíró tiszteletes úr is az aldobolyiak sajátos összetartásának jelét látja abban, hogy egyes keresztény ünnepeket mindkét rítus szerint megül a falusiak jó hányada. Nem ők-e hát vajon a sajátosan aldobolyiak, akiket folytonos kipécézés helyett minden szorongástól meg kellene szabadítani?

Nos, ezek lettek volna az első látogatás benyomásai, ezek miatt iparkodtunk aztán leásni a múltba, s a riporter örömeire, akadt az eseményeknek, a század sorsfordulatokban bővelkedő történetének nem egy olyan túlélője a faluban, aki a keserű és a boldogító tapasztalatot egyaránt tanulsággá tudta fogalmazni.

Aldobolyt feltehetően székely alapítói nem rejtették el a hegyek egy védettebb zugába, s vélhetően mind gazdálkodóilag, mind katonailag átgondolt terv volt az, mely helyét és szerepét itt jelölte ki a hadak útja mentén. Szkíta kardot dobott fel határában a föld, s noha eszünk ágában sincs Ádámtól és Évától felmondani a történelmet, e fegyverlelet üzenetének egyértelműségére érdemes rámutatni. Nem is hiányzik a falu neve sem a középkori, sem a kuruc vagy a 1848–49-es szabadságarc krónikájából, megperzselte az első és a második világégés a kevésbé daliás idők közül. Szemtanúk, megszenvedett emberek vallomásaira szűkítve a kört, kezdjük Deák József tiszteletes úrral, aki nyugdíjba vonulásáig negyvenhat éven át volt református lelkésze és annál is többje a falunak, miután ide nősült és máig itt él. Rátermetten mesélőként vázolja fel a kort, melyben pályakezdőként kellett a lábát megvetnie.

Pap és tanító

Deák József frissen végzett fiatal lelkész volt 1940 augusztusában a bécsi döntéskor, amikor a nagy felfordulásban Aldoboly magyarsága hirtelen tanító és pap nélkül maradt. A brassói református esperes akkor úgy döntött, átmenetileg őreá bízta a falu felekezeti iskoláját.

— Kovács Béla, a tanító, elment, Soós pap odaát rekedt a szomszédos Illyefalván. A határt, ugye, a két falu között vonták meg. Ő ott udvarolgatott egy leánynak, az első napokban annak a hozzátartozói nem engedték a rémhírek miatt, később hiába jött át háromszor is, a román határőrök mindenik alkalommal visszairányították. Ráadásul elterjedt a hír, hogy egy nyugdíjas román papné felbérelte a határőröket, lőjék le, ha visszatérne. Nos, működött már Brassóban a német—olasz vegyes bizottság, annak volt a tiszte a kisebb csetepatékat elsimítani. Ennek a parancsnoka Demwer német őrnagy magyarbarát volt hálistennek. Nos, ő visszahozta ide Soós papot, s meghagyta, nehogy baja essék. Igen ám, de úgy látszott, mégse lesz jó vége, ezért őt áthelyezték — meg is pályázta különben — Bodolára, mely szintén Romániában maradt. Így telepedtem én meg itt, s tanítottam, aki addig sose, őt osztályt a felekezeti iskolában. Egyúttal elláttam a papi szolgálatot, a kántoriát, mindent. Jól tudtam harmóniumozni.

NYILVÁNOSSÁGI JOGA azonban nem volt az iskolának. S amikor a tanfelügyelők kijöttek, azt a tanácsot adta nekem egy Coza nevű inspektor, hogy a teremnek húzassak plafont — ugye, gerendás volt —, az ablakok északra néztek, azokat tetessem délre, s csináltassak egy becsületes új vécét. Én az épületet átalakíttattam, az ablakokat áthelyeztettem, s mikor mindennel elkészültem — az iskolát mégis bezáratták.

Ez már 1941-ben történt. Előzőleg, még 1940. november 14-én erőszakkal kitették Rákosi Pált, Rákosi Ferencet, Magyarai Pálné leendő anyósomat és Hollaky Géza bácsit.

— A falu legmódosabb gazdáit és birtokosait. A Hollakyak ún. udvarházas nemesek voltak. Nevüket a későbbi kuláklisztákon is ott találni...

— Igen, de képzett emberek valamennyien, mondjuk hát úgy, hogy az *értelmiségi*eket. Ettől kezdve hát minden rajtam csattant, s mindent elkövettek itt néhányan, nem is annyira a tulajdonképpeni helybéliek, hogy engem innen valahogyan kipiszkáljanak, kituszkoljanak, ne legyen, aki lát és hall.

ÉRKEZETT IDE EGY JEGYZŐ, Moraru nevezetű, aki korában Ozsdolán működött, onnan menekülnie kellett a döntés után, és itt mihamar mindent vissza akart szerezni, amit ott elveszített. Irtó vehemensen viselkedett és támadólag lépett fel. Fogta magát és kiutasított három újabb családot: Bitayékat, Vargáékat és Tódor Rózsát. Ő! Takarodjanak, de gyorsan, a határon túlra! Szegények eljöttek hozzám az iskolába, adjak bizonyítványt a gyerekeknek. Meghallgattam őket, s azt mondtam, bemegyek Brassóba. Létezett közvetlen autóbuszjárat. Ott Fekete Nagy Mihállyal, a Magyar Népközösség irodavezetőjével elmentünk a megye főispánjához, akinek én leadtam, hogy áll a dolog. Erre a főispán ott előttem leküldi telefonon az utasítást: „Jegyző úr, se nekem, se magának, se a szolgabírónak nincs jogunk senkit kiutasítani! Vegye tudomásul s holnap megkapja írásban a rendelkezést!”

— Kinek volt joga hozzá?

— Hát feljebb valakinek. De ha nincs ugye, szerez jogot magának az ember!... Dolgom végeztével én nyugodtan hazajövök és reggel a bizonyítványt kérő asszonyokat hazaküldtem azzal, hogy minden rendben van, maradhatnak. Hát hivatnak a községházára! Ott volt a jegyző, egy írnok, a régi és az új bíró. Rámreccsen a jegyző: „Hogy mer maga beleavatkozni az ilyesmibe!? Maga a Horthy érdekét védi!” Mondom: én nem Horthynál voltam, a magyar konzulátuson sem (Brassóban azt is fenntartották), hanem a román főispánnál, a maga felettesénél, engem tehát nem vádolhat semmivel. Erre fenyegető hangon: vegye tudomásul, lelő, mint a kutyát! Rámfogta a pisztolyt. Mondom: én ezeket a nyomorú embereket védem, miért akarják kiutasítani őket? Akkor jött a fordulat. Azt mondja nekem: *közljem én velük*, hogy menniük kell, különben engem dobát át a határon! No, gondoltam, nekem abból károm nem származna, de mi lesz a faluval értelmiségi nélkül? Szétmegy minden. A cél, ugye, az volt, se pap, se tanító ne maradjon, s akkor lehet szabadon zabrálni — magyarán meg-

mondva. Nos, szoltam nekik, ki is mentek. Vagy két nap múlva Bukarestből, a belügyminisztériumból kiszállt egy kivizsgáló inspektorféle, meghallgat valamennyiünket, s azt kérdi. „Jegyző úr, igaz-e?” „*Nici un cuvânt!*” (Egy szó sem!) Még feltesz egy pár kérdést, mire a jegyző rámtámad: miért csak az ő szavait idéztem, a bíróról miért hallgattam? Az inspektor leintette: „*Lasă domnule, am terminat!*” (Ebből elég, végeztem!) Szóval reagjött, ugye, hogy nekem van igazam, s a jegyzőt el is helyezték valamivel később.

Igaz, történt még egy érdekes eset. Lakott a határszálen egy Imreh István nevű idős bácsi, annak borjúzott a tehene, s ő éjjel viharlámpával kiment az istállóba. Na most, azt a határőrök elfogták, bevitték és jól megverték. Persze, azonnal berendezték Brassóba, az ottaniak szóltak a Magyar Népközösségnek s a vegyes bizottság elé került az öreg. Elmesélte nekem Fekete Nagy Mihály, hogy az öreget levetköztették, s azt mondta végül a német őrnagy: „Maga bácsi, a véres fenekével, többet használt, mint mások az eszükkel.” Ugyanakkor nap — az Úristen dolgozik! — egy itteni Pap nevű kocsmáros, aki romának tartotta magát, összeveszett a jegyzővel. Nekem később azt mesélte: „Úgy bévágтам a jegyzőt, hogy a fásláda összement, de el kellett meneküljek, mert fegyvert fogott rám” Nos, őt is beküldték Brassóba, s Fekete Nagy elmondhatta: nézzék, ez egy román ember. Erre fel a német őrnagy, az olasz kapitány s egy szász tolmáclány azonnal kocsiba ültek, s itt sokakat kihallgattak. Engem nem kerestek meg, gondolom előzenységből, mintha nem is léteznék. Az eredmény: bírót, jegyzőt, őrmestert mind lecseréltek — mert akkora hatalmuk volt.

Nos, miután a bukaresti bizottság is nekem adott igazat, itt egy kissé lecsendesedtek a dolgok, de csupán egy darabig. Már 1942-ben újabb ügyem akadt. Egy kicsit magam is könnyelmű voltam, rendelkezés szerint bizonyos iratokat csak a belügyminisztériumon keresztül volt szabad kiadni. Magyarországon akkor kérték a felmenőkre vonatkozó igazolványokat, s mi úgy jártunk el, hogy például arra hivatkoztunk: Brassóban, tehát belföldi használatra kell a családnak, mert konfirmálni fog a lányuk. Igen ám, de az illető nagy ügyetlenül olyan helyre tette, ahol azt nála megtalálták, s engem Pünkösdi Nagyszombatján szépen letartóztattak s bekísértek Földvár-ra, a határőrség parancsnokságára, jóllehet az asszony váltig

mondta, konfirmál a lánya Brassóban és ott kívánja felhasználni, ezért állítottam én ki magyarul és azzal a megjegyzéssel, hogy „belföldi célra”. A földváriak értesítették a brassói „grānicer” kapitányságot, s noha előbb húzta az időt, tudván, hogy nálunk ünnep van, a hadnagy végül mégis bevitt Brassóba nagy nehezen a parancsnokához. Beszámol, miről van szó, mire azt kérdi az illető: „Ugye, ma nagy ünnep van maguknál?” Mondom: az. „Na, én most azonnal elengedem magát, de adja becsületszavát, hogy szerdán reggel önként jelentkezik nálam!” Mondom: kapitány úr, írásba adom! „Nem szükséges, nekem egy református pap ígérete elég!” Nagyon érdekes volt. Jó, szerdán bemegyek. Azt mondja: „Én látom, mi készül itt maga ellen, de mit csináljak, olyan iratok vannak a dossziéjában, muszáj átadnom a csendőrségnek.”

Ott közli velem a parancsnok, egy őrnagy: sajnos annyira terhelőek a vallomások, hogy muszáj intézkednie, s engem szépen bekísértek a BÖRTÖNBE. A Fekete utcában, a Kós Károly által tervezett akkori igazságügyi palota háta megett töltöttem tíz napot vizsgálati fogságban. Azért csupán ennyit, mert élt Brassóban egy Mihăilescu nevű őrnagy, aki a szebeni hadbírószágon működött volt ügyésszé, itt pedig ügyvéd volt s az minden olyan kényes ügyet elvállalt, amin tudott segíteni. Nagy pénzért, de megmondta: „Akinak nem tudok használni, attól egy ennyit nem fogadok el.” Jól van, az én ügyem belekerült 40 ezer lejbe, egy pár ökör árába, de tíz nap múlva szabadlábra helyeztek. Igaz, én úgy kipihentem magam azalatt! Édesanyám mindennap hozta az ebédet...

— Nem zárták össze a köztörvényesekkel?

— Dehogynem! De nem volt veszedelmes, találkoztam ugyanis egy ismerőssel, aki unokatestvéremmel együtt inaskodott, majd kassza-fűró lett és elkapták. Nevetett rajtam, hogy ő legalább fűrta a kasszát, ugye!... Az ő védelme sokat jelentett, mert jóban volt mindenkivel, ugyanis pénzelte őket. Mesélte nekem különben, hogy míg a rendőrök lenn sétáltak, ő feltörte a páncélszekrényt. S hogy letartóztatása után jön hozzá a pénztáros: valljon be többet, ő is belenyúlt a kasszába, majd meghálálja! Rendben, válaszolta, nekem már mindegy, de ha szabadulok ennyit és ennyit kérek! Alig állapodtak meg, jön az igazgató: vegye magára az ő sikkasztását is. Hát így mentek a dolgok! Haha! Én nem álltam a legszigorúbb

ellenőrzés alatt, mozoghattam a folyosón, hát látom, hogy sok Udvarhely és Háromszék megyei legényt — tiltott határátlépésért fogták le őket — egy-egy betörő maga köré gyűjt és előadásokat tart nekik a mesterségéről. Hű, ezt mégsem nézhetem! Kihallgatást kértem az igazgatótól — nekem mint papnak azért volt becsülete ott benn is —, fogad, s mondom neki, tegyen valamit, elrontják ezeket a fiatal kölykeket. Még szúrjam közbe: a legfelső emeleten voltak a vasgárdista diákok, akik a lázadás után kerültek be. Ezeket külön leengedték minden délután kézilabdázni. Ők pedig, mielőtt hozzáfogtak, felsorakoztak, s felemelt kézzel rázendítettek: „*Roata morii se-nvîrtește, țac, țac, țac, astăzi noi și mîine voi, țac, țac, țac!*” (A malom kereke fordul ...ma rajtunk, holnap rajtatok a sor...) Így hangzott a mindennapi szertartásuk.

Nos, én tíz nap múlva kikerültem, megadtam a 40 ezer lejt, a per folyt tovább. Az ügyvédnek sikerült utóbb áttetetnie polgári bírósághoz, merthogy nem volt katonai ügy. Úgy is eltartott 1947-ig. A meglepetések azonban nem szűntek. Történt, hogy a szomszédos Kökösbén, mely odaátra esett akkor, meghalt egy dobolyi születésű fiatal férfi, Demeter István. Jő hozzám az édesanyja — román és görögkeleti asszony, a fia katolikus —, hogy vallás ide, vallás oda, lehetne-e harangoztatni a fiáért. Mondom, ezt a törvény nem tiltja, mi annak harangozunk, aki arra megkér. Hát jönnek egyszer hozzám, hogy menjek gyorsan, mert a bíró le akarja a harangozót dobálni. Na, én akkor azt a bírót a szó szoros értelmében kidobtam a templomból. Ő azt állította, hogy a fiú katonaszökevény volt és én azért harangoztatok. Mondom: ezt nem néztem, de adja nekem írásba, hogy én, a bíró megtiltom a harangoztatást, s akkor én elállok tőle. De addig ki innen!

Reggel megint harangozunk csak azért is, nem lehet szó nélkül rájuk hagyni mindent. Hát jön a bíró a csendőrmesterrel: „Nem megmondtam, hogy nem szabad?!” „Adja írásba!” „Nem kell írás, itt én parancsolok!” S akkor közbeszól az őrmester: „*Părinte!* (Tiszteletes úr!) Érettem és a barátság kedvéért tegye meg, hogy abbahagyatja!” Valóban jól voltam vele. Mondom: ez más beszéd! — s nem húzattam többet. Igen ám, de harmadnapra kapok egy idézést a HADBÍRÓSÁGRA.

Másodszor kerültem, ugye, eléje. Rögtönítelő bíróság. Megyek Mihăilescu ügyvédhez, mondom: egy harangozásért, lehetséges-ez? „Tudja-e, mit követett el? — kérdi. — Lázítást! Ezáltal biztatja a katonaszökevényeket.” Megígérte, elvállalja a ügyet, nem szeretné, ha bajba kerülnék. Szerencsére a hadbíróság elnöke ezredesi rangban egy Ghika herceg volt. Úriember — látszott rajta. A tárgyaláson egy bukaresti ügyvéd szidott egem, mint a bokrot: Románia ellensége minden magyar pap. Íme, hogyan biztatja szökésre a katonaköteles fiukat egyikük! (Valóban az történt, aki behívót kapott, még sok román is, mind szökött át a határon.) Azt kérde tőlem az ezredes: mondjam el, mi a törvény nálunk. Mondom: harangoztatunk minden délben — hozzátettem: a nándorfehérvári győzelem emlékére —, továbbá vasárnap, ünnepeken, ha valaki meghal, s nem kell reformátusnak lennie, ha megkérnek, mi teljesítjük a kérést. Felmentettek. Egy tehén ára volt a tiszteletdíj. De ugye, megérdemelte: kivitte, amit megígért. Becsületes ember volt ebből a szempontból. Nekem, persze, az volt az érzésem, ügyész, bíró, ügyvéd, mind összejátszanak...

1943-ban tehát két perem is volt, börtönbe is kerültem, mindez annyira megviselt hogy be kellett utaltatnom magam az idegstanatóriumba. Avrignon működött a szászoknak egy erre szakosodott, hideg-meleg vizes kúrára épülő intézménye, oda némi protekcióval bejutottam. Ott tartottam már a meghurcoltatások következtében, hogy egyetlen órát ha tudtam aludni éjszakánként. Nos, a szanatóriumban rövid idő alatt kipihentem magam és felépültem.

Még okvetlenül el szeretném mesélni, hogy a sok hercehurca közben nagyon jó viszonyba kerültem a brassói román csendőr-örnaggal. Valahogy szimpatikus voltam neki. (A falusi rendőrséget csendőrségnek hívták akkoriban.) Székhelye a brassói tűzoltó-kaszárnya volt, s a falusi ügyek előbb mindig oda futottak be. Azt mondja nekem egy alkalommal az őrnagy: „Nézze, *părinte*, maga fiatal ember. Én megmondom magának, mi a baj, miért küldenek maga ellen annyi feljelentést. Van ott maguknál a faluban négy-öt menekült román pap (ezek családi kapcsolat révén valóban oda húzódtak), szóval ezek jelentgetik magát folyton, hogy valahogyan távolítsák el onnan. Mert ők ötven nem végeznek annyit, mint maga egyedül.” Én foglalkoztam ugye az ifjúsággal, vallástanítást vállal-

tam az állami román iskolában — minden gyermek kötelező módon oda járt, miután a felekezeti iskolát bezáratták —, s külön is készítettem fel őket minden vallási ünnep előtt a templomban. Nem beszélve az egyebekről. Nos, azt mondja az őrnagy: „Tiszteletes úr, én azt mondom, ne tegye tönkre magát, menjen el!” Azt a tanácsot adta nekem. Látszik, sok a románok között a rendes ember. De nekem válaszolnom kellett: „Őrnagy úr, maga katona, ha magát a háborúban az első rajvonalba küldik, muszáj-e mennie?” „Igen, mert katona vagyok. „Na — mondom —, engem ide állítottak s az a kötelességem, hogy itt maradjak.” „*Bravo, băiatule!*” (Gratulálok, fiam!) Ezt követően pedig kijött Dobolyba, az őrmestert meg-
regulázta, meghagyta neki, vigyázzon, nehogy a papnak egy haja szála meggörbüljön. Utána már nyugodtabban éltünk.

Sok mindent sikerült elintézni a közreműködésével. Mert sok férfit tartóztattak le, s olyankor az asszonyok kis majorság, ez-az kíséretében, fordulhattak közvetlenül is az őrnagyhoz. Sokakat ki tudtam szabadítani. Volt például egy érdekes esetünk. Rákosinétól az egyik legény lovastul kiszökött, tulajdonképpen az asszony férjéhez ment ki, akit még '40-ben kitoloncoltak. Erre az asszonyt letartóztatták. Én, tudva, hogy bekísérteti az őrmester, azt tanácsoltam, vigye be a kísérő katonát egy vendéglőbe, etesse, itassa meg, tartsa ott minél hosszabb ideig. Más úton gyorsan értesítettem a Magyar Népközösséget, azok rögtön felvették a kapcsolatot az őrnaggal. Elég az hozzá, mire eléje került az asszony, azt kérdi: „Hát ezt ki küldi?” „Az őrmester.” „*Ez az asszony 40 hold földön gazdálkodik, ennek élelmet kell termelnie, hogy a hadsereg legyen, amit egyen! Na, azonnal engedjétek szabadon!*” Aztán hogy milyen pofát vágtak az itteniek, mikor Rákosiné leszállt a buszról, el lehet képzelni!

A NÉMETEK Deák József tiszteletes úr történetében itt a három napig tartó német megszállás eseményei következnek. Röviden az történt, hogy 1944. augusztus 27-én a román átállást után négy nappal, bevonult ide egy német egység Illyefalva felől azzal a fő céllal hogy fedezze a Ploiești irányából menekülő német csapatok visszavonulását. A német parancsnok túszoikat kívánt szedetni a falubeli románok közül, s pontosan a tiszteletes urat kérte fel, nevezzen meg öt embert azzal, hogy az illetők úgysem érik meg a

reggelt. A sokat tapasztalt ember keresztényi, emberi, de taktikai szempontból is a legjobb megoldást választotta: magát ajánlotta fel a túsznak, személyesen kezeskedett afelől, hogy a lakosság nem árt a katonaságnak, házába gyűjtötte a falu románságát, megmentette még a fennebb említett pópákat is. Nem utolsósorban ennek köszönhető, hogy a pár hét múlva átvonuló bosszúszomjas manista gárdák nem itt kezdték vérengzésbe torkolló gyilkosságsorozatukat, s a falu nem jutott Szárazajta sorsára.

A vasárnap benyomuló német egységet harmadnap visszavonták, s a falu újból román kézre került.

Rántva vagy főve?

Mielőtt továbbmennénk, nézzük meg, hogyan élte át a frontváltás napjait a faluszerte Julia máamá néven ismert özvegy *Muszka Györgyné* földműves asszony, aki 1998. májusában töltötte 91. esztendejét s a falu közel száz évének eleven krónikája. *Julia máamá* református családban látta meg a napvilágot, huszonegy évesen hozzáment görögkeleti vallású férjéhez, mert „az Isten őt rendelte”, alig pár holdon gazdálkodtak, abból nevelték fel két fiukat és leányukat. Férjét mint idősebbet a háború folyamán „koncentrárra” vitték, Ogyesszát is megjárta, 1944. augusztusában azonban otthon tartózkodott. Egy hétnél hosszabb ideig hadszíntér volt a falu, a szembenálló erők tüzérségi párbajt folytattak felette, a lakosságot a pincékbe parancsolták, tanácsos is volt oda húzódni.

— A szomszédban béültünk a pincébe, oda se akartunk, de békergették. Az uram itthon maradott. S egyszer jő, gyere, azt mondja, mert a német hozott valami récéket Vámoshídról — így magyarázta —, s le kell vágni. Hogy én öljem meg és rendezzem meg. Mondom: én má' nem! Azt mondja, akkor ő sem megyen, mert a német meglövi, ha nem hoz engem. Hát hazajöttem, s megmellyesztettem a récéket. De nem tudtam, főzzem-e, rántsam-e, mit akarnak. Mutattam, kérdeztem tőle. Intett, akármit, csak csináljam. Akkor hívott, menyek pityókáért ide, a kertbe. Eleget magyarázta, hogy azt hántani kell, de a nyavalya értette. Megkapott egy gomo-lyag cérnát, s mutatta, hogy hántsam meg. Mondom: én má' nem menyek! Egy nagy kassal vót az udvaron, a disznyóknak hoztuk a

mezőről, abból válogatott, azt megfőztem. De palacsintát es süssek! Jajajajajaj! Mindegyikkel bajom vót! Egy nagy fazékkal megkevertem, s mint a bolond, nemhogy jó vastagon süssem, hanem mint magunknak: vékonyan. Én míg a világ s hat nap, örökkéig süttem! Ők egy nagy viderformába — csak vászon vót — béhoztak valami margarint, kenték s ették, kenték s ették!

Jula néni úgy tudja, a németek „alulrunnatt” jöttek, tehát dél felől. Visszavonulásuk nem kis aggodalmat keltett a családban, ugyanis fiát arra kényszerítették, hogy két féltett ökrüket fogja be, a szekérre felpakolták „lövőszerkeiket”, s áthajtottak vele Illyefalvára.

— Búsultunk akkor, hogy elhajtják. Na de becsületesek voltak, mikor elértek a túlsó faluba, jött valami motor, arra mindent átalrakodtak, a fiamat szekerstül hazaengedték.

Jula néni testvéreit alaposan „megkergette” a háború s ami utána következett. Négy fiútestvére is átszökött a határon a katonai szolgálat elől 1940-ben, egyik ma is Szentgyörgyön él, másik a királyi gárdában volt román katona, hazaengedték, nézze meg, „hova szakadott”, s ő szépen átlépett a határon, felcsapott csendörnek, majd Ausztriáig menekült, hazafelé jövet Zala megyében megnősült, oda honosodott, ma is ott él. Másik kettő visszatért a háború múltával, egyiküket a Duna-csatornához vitték...

Augusztus 19-én délelőtt tíz óra körül a németek által kiürített faluba bevonult a ROMÁN HADSEREG, Deák József tiszteletes úr szerint: a câmpulungi ezred. Annak parancsnokát a román pap fiával együtt rögtön igyekeztek megnyugtatni az egész lakosság békés szándékai felől. A faluban azonban itt is, ott is lövések dördültek, talán a németek hagytak vissza valami „automata lövedékeket”, talán más történt, elég az hozzá, hogy a házakat, udvarokat átkutató katonák is bizalmatlanokká váltak, bele-beledurrantottak a szénakazlakba, búzaasztagokba, felgyújtották a csűröket.

— Lőtt bele, s meggyúlt mindjárt. Foszforos golyó kellett hogy legyen. Mi akkor Rákosiéknál voltunk a pincében vagy negyvenen — meséli Deák József. — Hát kihajtottak. Én mondom: a táskáért még visszamegyek, mert kötszer van benne. „Magának nem kell többet kötszer!” — vágta rá. Kiállítottak minket, ha kapnak valami fegyvert a lakásban, kivégeznek valamennyiünket. De ott az emberek fele román volt. Mondom a román bíró feleségének: „Legalább

maguk ne beszéljenek magyarul!” Ahogy ott állunk, innen a Román utca felől kapnak egy lövést. Akkor minket továbbzavartak, s lementünk vagy nyolcvan az alispáni lakás pincéjébe, onnan viszont hamarosan kiséprűztek, s kihajtottak Hermányba. (Szászhermány a szomszédos Olton túli falu.) Engem már a hágónál le akartak tartóztatni mint magyar papot, de Păltineanu volt szentgyörgyi alispán, odajött és kimentett.

*

A szászhermányi menekülésben részt vett Julia néni is:

— Békovártélyoztak. Megkértük a családokat s béengedtek az udvarokba a szekerekkel.

— Ismerősökhöz?

— Nem vót ismerős, de mikor az egész falu ment, akkor kellett, hogy helyet adjanak. A románsághoz húzódtunk be, a szászokhoz es. Illyefalváról es menekültek. Azok igaz felfele — mü meg lefele.

— Mennyi ideig tartott?

— Úgy egy hétig körülbelül. mert itt úgy lövöldöztek, a házak gyúltak meg. A katonaság itt megállapodott ugyebár. Levágtak disznyót, mindent, amit kaptak. A vámoshídi románság nem menekült el, azok, amit akartak, vittek el. Tehenyet s mindent!

ZÁRÓJEL: NYOLCVANKÉT ÉVE TÖRTÉNT A felidézett eseményről Julia néninek első világháborús emlék jut eszébe, mikor is egy valóságos népvándorlásban kétszázezredmagával sodródott éppen az ellenkező irányba:

— Édesapám 1916-ban meghött, négyen maradtunk árván, úgy-hogy a legkülsőbb testvérem három napra a halála után született. A román betöréskor elmenekültünk a magyarországi Tótkomlóra, karácsony nagyhetén keveredtünk haza. Szekérrel mentünk Segesvárig, ott édesanyám eladta a teheneket. Mert a csecsemő testvére-met bepókálva hordta, a karincsacsckáját felcsavarta a kezére, s úgy tartotta, hogy ne ejtse el. A más kezével fogta az ökörrúdat, s úgy mentünk egész Segesvárig. Ott eladtuk a teheneket azoknak, akik szedték be a menekültektől, s vonattal mentünk tovább. Karácsony-ba értünk haza, csépléstől egész addig vótunk ott. Iskolába is jártam Magyarországon. Aztán kínlódott édesanyám a négy gyerekekkel. Itthon sokat nem találtunk. Se disznyót, s gabonát. Épp menekülés napján készültünk csépelni...

ÁGYÚTŰZ. Az első letartóztatási kísérletet megúsza, *Deák* tiszteletes úr csatlakozott a Szászhermány felé menekülőkhez. Végül mégis internálták a többi magyar vezetővel együtt, Brassóba került, s ebből szinte orosz fogság lett, de svéd közbenjárásra kiszabadult és tíznapi távollét után hazatért. Temploma közben súlyosan megrongálódott:

— Több napon át folyt az ágyúzás. A román nehézágyúk Hermányon innen, az erdőben voltak felállítva, a könnyűágyúk pedig a falu alsó végén a hágó alatti agyagos, védett helyen. A németek viszont a Szentgyörgy körüli tanyákról lőttek. Onnan lőtték szét csütörtökön a tornyunkat, több egyházi épületet. Ott tartzkodó dobolyi szemtanúktól hallottam, hogy a német tüzérparancsnoknak feltűnt, milyen pontosan céloznak a románok. Na, biztosan a templomtoronyban van a megfigyelőállásuk! Tűz! Egy óra múlva leütötték a toronytetőt, találat érte a templomot, az iskolát, a papilakot. A házban robbant egy ágyúgolyó, három falat kiütött. Új épület volt, másikat kellett építeni.

Azokban a napokban történt, hogy a bevonuló ezred ötszáz katonája esett el a falu határában. Sírjuk most a település túlsó végén, a hősök temetőjében van. A harcra talán fel sem fejlődött alakulat kelepcebe került, kereszttüzet zúdítottak rá, innen az aránytalanul nagy veszteség. *Deák* tiszteletes úr úgy tudja, Bodza-fordulótól errefelé a határt alig háromszáz magyar és német katona védte, s a feladatuk az volt, hogy a Regátból erre tartó német erők visszavonulást fedezzék. **VÉGÜL AZ OROSZ CSAPATOK** és a Tudor Vladimirescu Hadosztály nyomta vissza őket. Erre mihamar kiűrtették Szentgyörgyöt és elvonultak. Aldobolyt szerencsére elkerülték a nagy csaták. Gosztonyi Péter hadtörténész szerint akkor az orosz csapatok már Karánsebes térségében készültek átkelni a Kárpátokon, a magyar offenzíva pedig elakadt a Küküllő vidékén. Abból pedig, hogy a Kárpátok gerincén védelmi vonalat építsenek ki, semmi sem lett. Mindenki visszafele vonult, hogy egy hátrább fekvő vonalon kíséreljen meg egy esetleges ellenállást. (G. P.: A magyar honvédség a II. világháborúban. Európa, Budapest, 1995)

SZINTE FELÉRE APADTAN. A négy év rendkívüli módon megviselte a falu férfilakosságát, a reformátusokra különösen rájárt a rúd, habár nem kímélte a románságot sem. A hatósági vegzálás

terhét mindazonáltal az elnyomott, a két állam kiéleződött ellentétei következtében amolyan túsznépeséggént kezelt magyarság viselte főképp, ő volt a se hossza, se vége megtorlások fő célpontja, melyeket a másik fél visszaéléseire való örökös hivatkozással hajtottak végre. Deák tiszteletes úr híveinek száma kétharmadára apadt:

— Azzal kezdődött, hogy mikor megtartották '40 szeptemberében a bevonulási ünnepélyt a magyarok, sokan felmentek — ugye, két kilométerre fekszik a szomszéd falu, mely már oda esett —, hogy végignézzék. Egy részük aztán nem mert hazajönni, mert itt elterjesztették a hírt, hogy pusztán a részvétel miatt letartóztatják és elintézik őket. Ezt követően kitoloncolták a már említett négy, majd a három jómódú gazdát, az értelmiségieket. Megkezdődtek a behívások. Aki magyar vagy *magyar érzelmű görögkeleti* akkor behívót kapott, az mind megszökött és Szentgyörgyön jelentkezett Brassó helyett. Odajutottunk, hogy az elődöm által számontartott 520 reformátusból — 1940 közepén még annyian voltak — 1944-re 290 maradt. Ezért a háborús években itt az asszonyok s a gyerekek gazdálkodtak, aki férfi nem szökött meg, azt „koncentrára” hívta be állandóan a román hadsereg, legtöbbször Ploiesti-en meg másutt, még Transnistriában is, a vasúton dolgoztak. Persze, román is kapott behívót, de nemegyszer elintézték és kiállították egy magyar névére. Engem ismételten azzal vádoltak, hogy szökésre biztatón őket, holott, hogy úgy mondjam, az érdekem is ellenkező volt. Még '44-ben is nekiindult volna egy pár, próbáltam lebeszélni őket: én hallgatom a rádiót, vége lesz hamarosan... Egyet meggyőztem, mások itthagytak.

Aldoboly szerencsés fekvésének köszönhetően, kiheverte a demográfiai csapást, sok dél-erdélyi magyar közösségnek, településnek ez sosem sikerült.

A parasztság mint két rendszer bűnbakja

Újabb sorsképlet tanulmányozásába mélyedünk az aldobolyi székelő múlt faggatása közben. *Polgár Erzsébet*, a jómódú Bitay család sarjának első emlékei nem sokkal a '40-es fordulat előttiek. A bécsi döntéskor hetedik évében járt, számára is meghatározó időszak következett. A család története a körülbelül tizenkét hektáros birtok körül forog, annak célszerű kiaknázása és magtar-

tása volt legfőbb igyekezetük mind a háború idején, mind a mesterségesen szított osztályharc korában, mikor is mindkét diktatorikus rezsim fekete listára felkerült a nevük. A család mindhárom (sőt, mind a négy!) nemzedéke megszenvedte a más-más ideológiai háttérű, az elnyomásban elütő módszereket alkalmazó, de személyükben egyfajta nemzeti és paraszti polgárosodást, szabad földművesi mentalitást üldöző hatalmi erőszakot, mely végül elűzés, illetve kisemmizés útján tulajdonképpen elérte célját. A magának kétségbeesett önvédelmi törekvéseik rovására érvényt szerző etatista és kollektivista diktatúra megghiúsította a független életvezetés utolsó lehetőségét is, Polgár Erzsébet a téeszirodára került, s itt betekintést nyert a falu újabbkori sorsát megszabó ún. szocialista gazdálkodás titkaiba. Nyugdíjazása előtt — nem kis elégtétellel — megérte a rendszer és a téesz összeomlását, s immár nagymamakorba jutva, látott újra hozzá a rászakadt örökség kezeléséhez egy olyan világban, melyben a nagygazda — napszámos (szolga) egymásrautaltsága alighanem a múlt rekvizitumának számít. Nyitott kérdés-e ma még, hogy a bérbeadásban az újkapitalizmus csírái jelentkeznek?

A sorsképlet fő motívumai köré fonódnak történetei.

EGY CSALÁD ELÜLDÖZÉSE Polgár Erzsébet román állami óvodába járt, arra emlékszik: „Fugaciuné mindig a salátát szedette velünk az óvodakertben, s egy alkalommal, mikor megbotlottam egy kóróban, hatalmas pofont kaptam tőle. Mindig mondogattam, még serdülő ésszel is, hogy én azt egyszer vissza fogom adni.” Házuk a főúton állott (a Szentgyörgyről Brassóba vezető műútról van szó), szeptember első napjaiban ablakuk alatt szekérkaravánok vonultak mindkét irányba — a nagyhatatalmi döntés két hetet adott azoknak, akik át kívántak költözni az újonnan megvont határon, akár délről északra, akár fordítva. Akkori emlékkép, hogy az ablakhoz szalad, mert felfegyverzett, zöldinges vasgárdisták tüntettek az úton, s édesanyja elparancsolja onnan: „Nehogy belőjenek, fiam!” Hetedik évét töltötte ama baljóslatú őszön, a református elemibe kívánták iratni, nem sikerült, mert hiányzott hozzá egy okmány. Az anyakönyvi születési bizonyítvány mellé ugyanis kérték az egyházi keresztlevelet is, szülei pedig, mivel a kislány Oltszemen jött a világra, a kérdéses irat pedig ott felejtődött, s a felbolydult Erdély-

ben szó sem lehetett arról, hogy valaki érte menjen, azt nem tudták felmutatni. Érdeemes hozzáfűzni, hogy nem a református tanító kötötte az ebet a karóhoz, más történt. A korabeli Romániában az egyházi iskolák ún. *magán tanintézeteknek* számítottak és az állami iskoláknak alárendelten működtek, a román igazgatók ellenőrzési jogot gyakoroltak a beiratkozás fölött, felekezeti osztályba-iskolába beiratkozni csak utóbbiak jóváhagyásával lehetett. Intézményesítették továbbá a származáskutatást és névelemzést, aki tehát román eredetűnek vélt nevet viselt vagy ún. román vallásfelekezethez tartozóan vette fel a keresztséget — azt kizárólag állami (román) iskolába volt szabad adni a legelemibb identitásjogot s a szülői szabad opciót egyaránt semmibe véve ezáltal. A keresztlevéltre emiatt lett volna szükség. Hiába tudta mindenki kétséget kizáróan, hogy református szülők református gyerekéről van szó, a kislány az első évharmadra kimaradt az iskolából, az írásos okmány, a bürokratikus igazgatás e természetes velejárója, zaklatott időkben a vegzálás külön eszközévé válik. Ráadásul rossz ómen volt az egész család számára, mint az hamarosan beigazolódot. A szülők neve alighanem korán felkerülhetett a repressziós listákra, novemberben ugyanis az édesanyát és nevelőapát — a második férj jól menő asztalosmester volt — felszólította a falu új jegyzője, Moraru, távozzanak Magyarországra. Formailag önkényes döntés volt, ehhez még akkor sem volt joga egy falusi jegyzőnek, de távolról sem lehetett egyedi eset ama napokban. (A történészek a hírhedt „kölcsonös kiutasítási rendszernek” nevezik a számtalan embernek mérhetetlen szenvedést okozó kiüldözés gyakorlatát, amihez a hivatalnokok magánszorgalmú kíméletlensége járult.) A szülőket a még közvetlenül szeptember elején fizikai erőszak útján megalázott, tettelegesen bántalmazott és kitoloncolt négy magyar nagygazdát követően, a második hármassal csoporttal utasították ki.

Számukra a jegyző december 5-re szabta meg a határidőt, azzal a „nagylelkű” engedménnyel, hogy mivel „kölykeik” vannak (két kislány), szekérrel is mehetnek. A tiszteletes úr közbenjárása nem hozta meg a kívánt eredményt, illetve oly későre lett belőle valami, hogy addigra ők már elköltöztek. A család vagyónvédő stratégiájára jellemző, hogy tizennégy szekérrel indultak útnak, hátrahagyva a még jó erőben lévő nagyszülőket a dédmamával. A meñet Illyefal-

ván állt meg először, itt egy rokonnál lepakolták, amit magukkal hoztak, majd Sepsiszentgyörgyön kerestek albérletet a Bolyai János utcában, ahol nevelőapja tartotta el őket a négy év alatt. A városban rengeteg volt a menekült — „egy kicsit le is néztek minket, amíg meg nem ismertek” —, a kislány végül itt kezdte meg az első osztályt, s végig itt járt iskolába, A Székely Mikó Kollégiumban érettségizett.

Otthon a zaklatások folytatódtak, Bitay nagytatára rájárt a rúd, nagy előszeretettel mindig őt rendelte ki a községi bíró ún. közmunkákra, például fát hordani a csendőrségnek. A lábujjai is akkor fagytak le az erdőn. Éjszaka többször érte jöttek, bevitték és megverték. A nagymama az üldözések hatására idegösszeroppanást kapott, s akkor 1942 őszén nagytata úgy döntött, átszöknek a határon. Ez ugyan életük kockáztatásával járt, az anyagi áldozat is óriási volt, padlást, csúrt, pincét, istállót, mindent tele terménnyel, állattal kellett visszahagyni. A dédnagymama vállalta ugyan, hogy marad, de ő egymagában nyilván nem sok garanciát jelentett szegény. A szökést gondosan előkészítették, olyannyira, hogy nagytata megüzente egy bizalmasától Szentgyörgyre a leányának, mire készül és mikor. A lány a megjelölt napon várta az illyefalvi határban, a szolgálatos határőrtsztnek szolt, mi várható, s az, miután a messzelátóval azonosította a szökevényeket, még a román határőrök figyelmét elterelő kis gesztussal is segített a két idős embernek. A családnak egy darab földje feküdt az új országhatár mentén, oda hajtott ki a nagytata, mintha dolgozni menne, majd a határ közelében gyors galoppra váltva, áthozta a beteg nagymamát, még mielőtt a „grenicserek” észbe kaphattak volna.

A hátrahagyott dédnagymamához rögtön beállított a csendőrőrmester, kihallgatta, s vallatás közben úgy pofon ütötte a 74 éves asszonyt, hogy annak „valamije eltörhetett, mert soha többé a nyakát fordítani nem tudta”. A gazdaságot szekérrel érkező haszonlesők azonnal kifosztották, mindent kiürítettek, dédnagymamát arra kényszerítették, hogy a legkisebb szobában húzza meg magát. Földjeiket egy farkasvágói lakos vette művelés alá. Következő év telén történt, hogy az ideiglenes szemerjai otthonba, magyar határőr kíséretében, megérkezett a dédnagymama is, telje-

sen váratlanul: „Nem bírtam már tovább!”. Szökve jött át télvíz idején onnan, ahol használni már nem tudott.

Hazatérés

A kislány egészen 1948-ig Szentgyörgyön lakott. Tervezték, hogy ott maradnak végleg, míg aztán az 1944-ben visszatért nagytata hívására — nem győzte már egyedül a gazdálkodást —, és a nagycsaládi túlélési stratégiát ismét magukévá téve, haza nem tértek. (Érdemes közbevetőleg megjegyezni, hogy a feketelistákat összeállító erők 1944 zavaros őszén is keresték őket, P. E. úgy hiszi, hogy a manista gárda lehetett az, mely Szentgyörgyön tanyáztában addigi lakásukon név szerint érdeklődött felőlük. Szerencsére a menekülőkkel tartva, épp Magyarországon tartózkodtak.) Mint említettem, a nagytata 1944-ben, két tehenet vásárolva, újrakezdte a gazdálkodást. Előkerült továbbá valahonnan a szekere, négyen-öten összeálltak és lóvontatású vetőgépet vásároltak, a lovak megvoltak, így folyt a szántás-vetés.

A Ha a megélhetésnek nem is, de a gyarapodásnak útját állta azonban a hamarosan bevezetett kvóta rendszer és az ötvenes években, a „második renddel” rájuk süttött kulákbélyeg. „Soha nem tudtuk az adót egyből kifizetni, mindig tartoztunk.” A húsz-huszonöt hektáros nagyobb gazdák, akik elsőnek kerültek kuláklistára, arra kényszerültek, hogy az államnak adják le teljes egészében vagy részben a maguk földjét. A Bitay család vagyonmegőrző taktikája abban állt, hogy az asztalos apuka kisipari jövedelméből törlesztették az adó jó hányadát (a pénzadót, mert a terménybeszolgáltatás úgy volt megszabva, hogy majd az egész termést feleméssze), miután pedig iparengedélyét kénytelen volt leadni, és állami állást vállalt ingázó munkásként a barcaszentpéteri lőszergyárban, akkor ottani fizetése ment el földadóba. „Volt úgy, hogy a cséplőgép reggeltől estig dolgozott, a gabonát mind beadtuk az államnak, s anyukám másnap ment Brassóba lisztet vásárolni, mert nem volt miből sütni a családnak s az embereknek. Az ötvenes években még szolgát tartottunk, napszámosokkal dolgoztattunk, ugyebár. Anyuka járt az emberekkel a mezőre, hogy menjen a

munka, én pedig otthon főztem, takarítottam, mostam, vittem az ételt a mezőre.”

E vesszőfutás 1956-ig tartott, illetve addig bírták. Megalakították a faluban a társas gazdaságot a kolhozosítás első lépéseként, édesanyját felszólították a belépésre, s ő végül engedett. Rájuk azért is nehezedett nagyobb nyomás, mert 12 hektárjuk újabb három nincstelen család belépését tette lehetővé, átlag három hektárt számítottak családonként. A szomszédos Illyefalván végül 1959-ben, Aldobolyban 1960-ban fejezték be a kollektívizálást „különösebben nagy erőszak nélkül — állítja Deák József tiszteletes úr —, akik szembeszegülhettek volna, azokat már korábban ártalmatlanná tették ugyanis.” Három család kivételével mindenkit sikerült bekényszeríteni a téeszbe.

„Emlékszem, mikor mindent felpakoltak, ekét, boronát, vetőgépet, tehenet, mindent vittek ki, nagytata zokogott. Másodszor most tényleg vetkőzők — mondotta.” Így ért véget és fulladt kudarcba a Bitay család birtokmegőrző utóvédharca 1960 februárjában.

Még egy megjegyzés: felmerült az alternatíva kérdése is. A földeket az állami gazdaságnak is át lehetett volna adni, s talán azzal is kecsegtették őket, hogy akkor háztájként, családi használatra nagyobb terület tarthatnak meg. Bitay nagytata mint családi stratégia úgy vélekedett azonban, jobb a szövetkezetbe beállni, mert ha az felbomlik, még visszaszerezhetők a földek, míg az állam bizonyosan nem adja vissza soha azt, amit egyszer elnyelt...

Földreform, birtokviszonyok, a falu történelmi határa

Aldoboly történelmi határa nyilván a szomszédos Királyfölddel érintkezett, valamikor tehát jóval nagyobb volt a mainál. Ahogy az utóbbi évszázadokban a történelmi, a nyelv- és közigazgatási határok egyre északabbra tolódtak, a település sokat veszíthetett földjeiből az Olt és Feketeügy termékeny lapályán, ahol nagybirtokai alighanem koncentráálódtak: a Hollakyaké, a Gálóké, a Kálnokyaké, a Balogh Imréé, a Lázár Mihályé és másoké. E határból (vagy abból

is) három történelmileg fiatalabb helység részesült: a Kálnöky grófok telepítésének emlékét nevében őrző Lunca Calnicului (Farkasvágó), a szintén a Feketeügytől délre fekvő Bácsstelek (Băcel) innenső vége és a közvetlen szomszéd, az Olt északi partján fekvő Vámoshíd (Podu Olt) — valamennyi román lakosságú falu. A kökösi hídtól délre Ivásfogszer néven valamelyik tatárbetörés által elpusztított település állott valamikor, ma határrész neve őrzi emlékét („megyünk Ivásfogszerre”), ennek földjeit Farkasvágó kaphatta meg. „Ahol most a vasútvonal halad, egész a prázsmári és hermányi erdőig, továbbá az Olt-hídig, sőt egy azon túli jobboldali sarok is, mind aldobolyi határ volt. — állítja Deák József tiszteletes úr, aki tanulmányozta a kérdést. — A lakosság számához képest eléggé kiterjedt lehetett”. Vámoshíd szétszórt házcsoporthból csupán az utóbbi három-négy évtizedben kezdte rendezett település arculatát öltetni, közigazgatásilag Szászhermányhoz, Farkasvágóval együtt Brassó megyéhez tartozik, s csupán a '68-as megyésítéskor megvont új közigazgatási határnak tulajdoníthatóan a legjobb termőföldről nyolcvan valahány hektárt vitt magával, alaposan megnehezítve a ma valamikori jussukat kérő aldobolyiak dolgát. A vámoshídiaknak ugyanis telekkönyveztetniük is sikerült '90-től errefele a '91-es földreform által nekik juttatott szántókat, kaszálókat. A maradék határ Farkasvágó felé eső részének utolsó nagybirtokosa Lázár Mihály egykori '48-as tiszt, majd Háromszék megye főispánja volt, róla, illetve feleségéről nevezték el a falu déli csücskén az országútra merőlegesen futó laza házsort Lázárfalvának, illetve ritkábban használt nevén Margitfalvának.

Az 1921-es földreform elsősorban a háborús veteránoknak osztott házhelyet, például éppen Lázárfalván. A bevonuló román hadsereg katonai szolgálatra szólította fel az erdélyi románságot, majd Aldobolyban egy-egy holdat osztott az agrárproletároknak, a kisajátított nagybirtokok, alapítványi és egyházi földek rovására. A református egyház 106 holdjából mindössze 28-at hagytak meg, a többit szétesztették a román egyház, valamint bácsstelki, farkasvágói és aldobolyi románok közt, pár magyar nincstelen is jutott családonként egy-egy holdhoz.

Az 1945-ös földreform fura módon az 1940-es erőszakos birtokfosztást szentesítette, mégpedig a következő okokból. *Deák József* meséli:

— Minálunk 1945-ben csak azok földjeit osztották ki, akik kinn tartózkodtak Magyarországon. Az történt, hogy mielőtt a bécsi döntést követő napokban áttették volna a határon Rákosi Pált és Ferencet, Hollaky Géza bácsit és Magyarai Pált — előbbi kettőt fizikailag is bántalmazták — aláírtattak velük egy nyilatkozatot, miszerint ők, úgymond, önként lemondanak a román állampolgárság mellett a vagyonukról is! Ennek folytán itt '45 tavaszán csupán Rákosi Pál és Rákosi Ferenc korábbi birtokát osztották fel, a többiek közben rendezték állampolgárságuk ügyét, az új tulajdonosok pedig rögtön megkapták a birtoklevelet, rajta a földművelésügyi miniszter aláírásával.

— A Rákosi családnak akkor írmagja sem maradt?

— De igen, Rákosiné Magyarai lány volt, ezen az ágon maradt valami a földekből. A Pál és Ferenc tulajdonát viszont államosították 1945-ben és mint ilyent parcellázták ki. Most unokájuk azt is visszaigényli.

A fennálló birtokviszonyokra nézve attól kezdve a kolhoz-modell egyre erőszakosabb alkalmazása jelentette a fő veszélyt, a szomszédos Illyefalván még az ötvenes években megalakult egy kisebb kollektív gazdaság, ennek ún. mintaegység szerepet szántak, kirakat gyanánt működött, a közepes és módosabb gazdákra persze így sem gyakorolt valami nagy vonzerőt. Az újabb csapás más irányból érkezett: 1953-ban minden állami alkalmazottnak, munkástól értelmiségiig, döntenie kellett, hogy földtulajdonát vagy állását választja-e.

— Így aztán legnagyobb részük leadta a földeket. Volt gyári munkás, aki utolsó 25 árjáról mondott le, hogy fizetését mentse — meséli *Deák József*. — Apósom, Magyarai Pál, tanító volt és érdekesen járt. Ő az egészet leadta volna, de kikötötte, hogy az azévi termés maradhasson az övé. Ezt a rajoni szerv elfogadta, marosvásárhelyi felettes szerve azonban már nem. Így leadott jegyzőkönyvileg vagy 7,3 hektárt itt és Uzonban, s annyit hagytak meg neki, hogy azzal aztán beléphetett a kollektívbe.

Az 1953-as rendelet nagyobb tételt érintett Aldobolyban, mint az 1945-ös földreform. A legmódosabb réteget végül az 1959-es rendelet állította úgyszólván falhoz, „amikor vagy tizen, köztük én is — folytatja a tiszteletes úr —, beadtunk mindent, mert már nem bírtuk fizetni az adót és a beszolgáltatásokat. Így a terület nagy része átment az uzoni állami gazdasághoz, s akik a néptanácsi titkárral jobb viszonyban voltak, azokét a megalakuló kollektív vette át mint korábban már államosított földeket.”

Államosítás, kollektivizálás

A tiszteletes úr tehát, amikor választás elé állították — belépés a téesszbe vagy lemondás mindenről az állam javára — az utóbbi mellett döntött, a tagsággal járó kötelezettségeket nem vállalhatta. Ezzel évtizedes birtokmentő küszködése kudarcba fulladt, s mindennek a tetejébe, személyes szabadsága is akkor került igazán veszélybe.

— Szinte a marosvásárhelyi börtönben kötöttem ki. Járt nálam is B., az illyefalvi körzet pártaktivistája, egy rosszakarató ember, hogy „tiszteletes úr, magára jobban hallgatnak, mint énrám”. Mondom: igaza van. Na, ha én a papi munkám mellett nem tehetem is, de a feleségem álljon be a kollektívbe, mert akkor könnyebben megy majd a szervezés. Erre én szabadszájúlag azt mertem mondani: „Én cégér nem leszek — egy! S kettő: megmondom magának, hogy a kollektív sem az államnak, sem a falunak nem fog javára szolgálni.” Ez után el akart vitetni, mint azt a rétyi vagy uzoni papokkal tették. Kovács Pált Csíkszeredában szintén akkor ítélték több évi börtönbüntetésre. Uzonban Nagy Péternek ugyanez a személy megtiltotta, hogy az egyházi földeket bevesse. Nagy Péter azonban összeszedte a presbitériumot s éjszaka mégis megtette, amit akart. Emiatt börtönben kellett bűnhődnie. Engem viszont kimentett a párt, az aldobolyi pátszervezet vezetői, Jakab Sándor, Török Jóska, a másik Török, egyszerű itteni munkásemberek, akik kiálltak mellettem. Én ugye '46-ban népkonyhát szerveztem a nélkülözőknek, a '46-os szárazság idején elhelyeztem a gyerekeket, ruhát, élelmet hozattam, évtizedeken keresztül injekcióztam ápolónő hiányában a falu népét stb. stb. Sokat tettem értük — mondták —, s megúsztam.

Kuláksors

A kuláksorssal járó megpróbáltatások azonban a papi családot sem kerülték el. Az elvonás (pénzadó, terménybeszolgáltatás) olyan mérvű volt, hogy annak előbb-utóbb minden önállóan gazdálkodót be kellett kényszerítenie a téeszekbe, a kulákbélyeget viselőkné — ún. osztályellenségnek nyilvánította őket a szocialista közhatalom — mindazonáltal kettős terhet kellett hordozniuk. Mit is jelentett kuláknak lenni? *Deák József*:

— Dupla adót és dupla beszolgáltatást. Ki volt írva, hogy X.-nek ekkora a területe, arról ennyi és ennyi gabonát, pityókát, húst, tejet stb. kell beadnia az államnak — állami, tehát nem piaci áron. Ha nem teszi, az főbenjáró bűn: szabotázs! Hogy mi ezt teljesíteni tudjuk, tehenet vásároltunk a feleségemmel. Felkeltünk reggel öt órakor, és fejtünk, hogy a 3500 liter tejet beszolgáltatassuk. Ha gyenge volt például a pityókatermésünk — én sok ipari növényt termesztettem —, akkor a pityókát Csíkszentsimonban vásároltam meg, s azt adtam be, hogy a sajátunk maradjon meg nekünk. Előfordult, hogy amit egyik nap csépeltem, másnap leadtam Szentgyörgyön, harmadnap bementem Brassóba, s hoztam két zsák lisztet, mert itt munkások voltak, s azoknak enni kellett. Megjártam ráadásul az adóinspektorral is. Negyedévenként törlesztettük az adót, beállít hozzám időnap előtt, hogy azonnal kéri. Mondom, ide figyeljen, cukorrépám van, cikóriám van, állammal kötött szerződés valamennyi, az állam még nem fizetett, nekem sincs miből. Erre kijelenti, hogy ő akkor foglal. Mondom, értse meg, a határidőig egy hónap van még hátra. Rávágja, hogy azt neki nem muszáj betartani. Felmérgelődtem: „*Leși afară imediat!*” (Azonnal takarodj!) Elhúzta a csíkot, s többet nem mert ugrálni. Ezekkel így kellett bánni... Sok helyütt kiírták különben: Itt kulák lakik, ne higgy neki!

A fullasztó adóterhek, a mindenható állam és a magángazda macska-egér harca végül meggyőzte a földműveseket afelől, hogy a tulajdon merő nyűg és teher — miként a szocialista ellengazdaságban valóban az —, s a rájuk nehezedő erkölcsi, közigazgatási, politikai nyomás, a totálissá váló kontroll feltételei között oda vezetett, hogy az általános kollektivizálást „békésnek” nevezhető eszközökkel is végre lehetett hajtani. Aldobolyban mindössze

hárman maradtak kívül a téészen, akik aztán az erdő alatt, a külső határban kapták ki a magukét, így többek közt a valamikori nemesség leszegényedett utolsó relikviája, Hollakyné, aki a múlt kísértő szelleme gyanánt a kastélyban élte le hátralévő napjait. A műemléképületet később, 1972-ben, 18 ezer lejért megvette az állam, de annyira elhanyagolta, hogy ma már a végső romlás állapotába jutott, és alighanem össze fog omlani. A megye és a falu számottevő építészeti értéke enyészik benne el. (Lásd a fedőlapot.)

Mihez kezdjünk a kuláklánnyal?

Folytassuk *Polgár Erzsébet* született Bitay-Mihály Erzsike történetét. A kollektivizálás eltörölte a vagyoni különbségeket, nivellálta a falu társadalmát, mindenkit egyenlővé tett az állam és a téesz iránti függőségben, teljességgel felszámolta az önálló gazdálkodás és életvezetés szabadságát. Igaz, helyette egy másfajta szabadságot ígért, ezt azonban szőröstül-bőröstül felfalta a mihamar kialakuló totális hatalmi ellenőrzés, a kiszolgáltatottság rendszere. Bitayék ezt még akkor rögtön a süllyedés és kifosztottság traumájaként, évtizedes küzdelmük kudarcaként élték meg. Az egyenlőség számukra különben sem létezett: hosszú ideig viselték a kulák stigmát s a vele járó hátrányok terhét. Polgár Erzsike boldogulásába e körülmény folyton-folyvást beleszólt, nem egy vargabetűt iktatott életpályájába.

A társas átalakult kollektívvé, ezzel ők is annak tagjaivá váltak. A faluban mindamellett gúnyosan „nagyságázták” a volt kuláklányt, akinek az érettségije megvolt — akkoriban ez gyakorlatilag mindenkit szellemi munkára jogosított fel faluhelyen, oly kevesen voltak —, s valamilyen irodai munkakörre vágyott. Ehhez fűzött reményei egyelőre megghiúsultak, „ha a nagysága bekerül a kollektívirodára, a párttitkár világul meg!” — mondogatták környezetében malíciózusan. A mezei munkára születni kell, abba kicsi kortól bele kell szokni — véli ma is, erre tehát ő nem vállalkozott. Első házassága nem sikerült. 1960-ban (a kollektivizálás diadalának évében) másodszor is férjhez megy, ezúttal a családi értékrend szerint rangján alul, emiatt kitagadják, édesanyja, húga évekig feléje sem néz. Új férjében — ingázó munkás — azonban

szolidáris társra lel, eltökéli, hogy mindenképpen munkába áll, ha kell, a prázsmári posztógyárban — oda jár már a fél falu. A férj azonban félti („nem vagy te ahhoz szokva”), a rossz utakon biciklivel kellene mindennap munkába mennie a szomszéd faluig. A közvélemény és a vezető réteg másként ítéli meg házasságát, mint a család. Hirtelen lehetősége nyílik, hogy csoportfelelősséget vállaljon a téeszben. Ebben szerepet játszhatott, hogy az új férj mellett „csökkent a rangom” — véli ma mosolyogva. A házasság összhangja, sikeres volta végül öt év után megbékíti a családot is, édesanyja ismét látogatni kezdi. De mit tesz a *csoportfelelőség*? Brigádosa lett volna a téesznek?

— Nem, brigádos mindössze kettő volt a faluban, a brigád két csoportból állt. Én persze a munkaképességre leggyengébb csapatot kaptam, ami másnak nem kellett. Sok volt a tagok közt az idős ember, ugye. Na, kiadták nekem például a Hágófelett nevű határrészt Brassó felé, az ottani, mondjuk, tizenöt hektár búzátnak kellett learatni, mert létszám szerint ennyi esett a csoportomra. Kaszával arattak még, s cséplőgéppel folytatták. Azt le kellett vágni, nem számított, hány az öreg és a munkát már nem bíró ember — csak a létszámot nézték. Nekem kellett úgy megszerveznem és rendeznem, hogy mégis elvégezhesük.

— A hetvenes években már a családok között osztották ki a megmunkálандó parcellákat...

— Az „*acord globalt*” (globális akkordnak nevezte a sajtó, többek közt az egyéneknek és családjaiknak kiosztott kapálni valót stb. jelentette — szerző megj.) később vezették be. Mi korábban főleg közösen dolgoztunk kapáláskor, aratáskor, takaráskor. A csoportfelelősnek is mértek részt, besegített a férjem s a csoportom. Sokan voltak olyanok benne, akik anyukához jártak napszámba, s valahogy... szerettek, na! Kimentünk, a csoportfelelősé volt az első rész, s következtek utána a többiek — szigorú sorrendben, s azt be kellett tartani. Kapálták a cukorrépát, krumplit, kukoricát, a magáét mindenki elvégezte, akkor a fennmaradt területet, mely a munkaképteleneknek jutott, megcsinálta közösen a csoport. A krumplit például még nem géppel, hanem kézzel ültették és vedrekkel hordták ötvenen, hatvanan, illetve ahányan a táblán elfértek. A traktor húzta a sorokat, s utána kapával takarták. Az első megelőzte

a másodikat, az a harmadik előtt haladt, s amikor kiért a sor végére, fordult meg és jött szembe segíteni annak, aki hátrább állt. Az én feladatomból volt úgy megszervezni, hogy meg legyenek elégedve, és hogy minden munkanapot pontosan feljegyezzenek. Ezt várták el tőlem. Mindenki megbízhatott bennem, hogy ami jár neki, megkapja, soha nem tévedtem.

Még abban az évben történt, hogy hirtelen gépirónőre lett szükség, az ellenőrzési jegyzőkönyveket nem volt, akinek lediktálni. Amiről addig hallani sem akartak, Erzsikét „kiemelték”, otthagya a csoportfelelősséget, beköltözött az irodára, ahol a téeszvilág végéig dolgozott, s 1991–92-ben a maradék közvagyon felosztásában is részt vett. Milyen volt a három évtized? Nem panaszkodik, „habár sokat kellett alázkodni azután is mindenik előtt — ilyen volt az élet”. A többi volt kulák? Aki tehetett, városra ment, az otthon maradtakból tudomása szerint egyetlenegyből lett brigádos Illyefalván, egy másik pedig téeszelnökségig vitte, de ebben a minőségében „nem vált be, mivel az elnököt már felülről irányították!...” — véli.

Édesanyja '89-ben hunyt el, nem érte meg a fordulatot, „pedig hogy várta, szegény!” A földeket a két nővér visszavette, újabban további birtokrészeket igényeltek vissza. Polgár Erzsébet a magáét bérbe adta a termés harminc százalékaért cserébe. (Hiába, több az inaktív tulajdonos, mint a bérlő.) Kollektívnyugdíja szerény, földjövödelme nélkül fiaira lenne utalva. Utóbb mondta neki ismerős az utcán: „Nem hagyod el magad, ne is tedd, a sír mindent betemet, de te csak Bitay Erzsike maradsz! — Akkor tűnődtem el azon, hogy kezdenek visszaalakulni a dolgok, mégiscsak kiválik, aki olyan, s a másik megint nincstelen marad, mint régen.”

Hogyan szedték szét a kollektívet?

A kényszerkollektívizmus korának utolsó nagy össznépi élménye a nyüggé vált téeszek felbomlása volt — mi is lehetett volna egyéb? Meglehetősen hirtelen és anarchisztikusan folyt le a maradék közös javak széthordása, akár elemi erejű népi megmozdulásnak is nevezhetjük, ne feledjük mindazonáltal, hogy némileg burkoltan, de a hatalom is ösztönzött rá. A nyeregben biztosan ülő FSN a

kollektivizáláskor bevitt földek visszaadását szorgalmazta — földtörvénye nem is tett mást —, nem utolsósorban azért, hogy a már jelentkező történelmi pártokat háttérbe szorítsa, s egy radikálisabb restauráció reményét is meghiúsítsa.

Nos, amikor az óra ütött, a székely falvak lakossága sem kérette magát, Aldobolyban is benépesült az istállók tájéka. Polgár Erzsébet a bankban járt aznap, ott mesélte valaki, hogy Mikóújfaluban már folyik a spontán osztozkodás. Hazaérve „idegeneket” vett észre az iroda és a farm udvarán.

— Mintha kihirdették volna, úgy jöttek, választották ki a teheneket, és vitték. Ott rend nem volt, de ki is mert volna szólni? Mi az emeletről csak néztük. Én végül az utolsók között hoztam el a magamét, mikor már attól kellett tartanom, nélküle maradok. Egyik kolleganóm azt mondja: nem látjátok, minket milyen rossz szemmel néznek? Próbáltuk nyugtatni, hogy az utolsó napokat csak kibírjuk valahogy. Na, de mit csináljunk? Mondom nekik: figyeljete ide, üljünk az ablakhoz, s írjuk fel, mert ismerjük őket, ki mit és mennyit vitt el. Ha felelősségre vonnak, ugyebár — de nem vont senki senkit! Ott állott az elnök s a milicista a kapuban, ők is csak hallgattak. Második vagy harmadik napon aztán az állattenyésztési brigádosok lementek a mérleghez, s vinni ugyan vihette mindenki, de előbb lemérték az állatot, és felírták a fűlszámát. Volt egy nyílvántartásunk, s amikor utólag a megyei igazgatóságtól megkaptuk az utasítást, hogyan kell elosztani a vagyont, akkor legalább az állatokra nézve megvolt a kimutatásunk. A lovakat persze mind a fogatosok vitték el, természetesen nem engedték ki a kezükből. A borjakat, teheneket, juhokat mind elvezették, de hogy a disznóállománnyal mi lett, máig sem tudom. Persze az első napokban, míg mi az ablaknál írtuk fel, egyszer kiált valaki, hogy hátul is viszik. Nézem, már messze jártak... felismerni sem lehetett — amit azok hajtottak el, azt esetleg utólag vette lajstromba valaki, ha ugyan vette!

Sírba tenni a kollektívet — öröm volt-e? Polgár Erzsébetnek némi elégtételt biztosan jelentett, hogy a felszámolásban is részt vett. A közös gazdálkodás eszméje különben olyannyira kompromittálódott, hogy azóta sem sikerült egy valódi szövetkezet vagy társas tervének megnyerni még kisebb számú embert sem a faluban. Deák

tiszteletes próbálkozott a tanácsadással, az istállókat, egyebeket meg lehetett volna menteni, az utolsó mérnök-elnök ilyen irányú törekvései is megghiúsultak. Végül bérbevétel mellett döntött, s ez járható útnak bizonyult, ma hatvan hektáron gazdálkodik, ennek hatoda frissen vásárolt saját tulajdona, kis gépparkot is alakított ki, s kimondottan a nagyüzemi irányba fejlődik, aminek nekilátott. Ha kicsiben is, de együtt vannak már a tőke, a szaktudás, a gépi és a földkoncentráció kezdeményei. A határ többi részét a lehetetlen számú apró parcella bénítja meg, kárhóztatja a családi művelésre (lásd: kínlódásos mezőgazdaság), mely élelmet és átmenetileg munkaalkalmat igen, hasznot azonban vajmi keveset hajt.

A nagy pillanat

Érett volt-e és mennyire a székely falvak népe a változásra, forradalmi volt-e a hangulat? A tévé és rádió vezérelte-e vajon a tömegszenvedélyeket, vagy mégis inkább saját dühünk fűtött belülről? A zsarnokságellenes érzelmi alapbeállítottság itt mélyen gyökerezik a néplélekben, láttuk, hallottuk, hogy Szentgyörgyön futni kényszerült a tömeg elöl a központi hatalom helytartója, egész sleppjével együtt. Mégiscsak egy totális és undorító diktatúra omlott össze, a székelységre kényszerített uralmak közül alighanem a leggyűlöletesebb, mely kisebbségellenességében ráadásul a fasisztoid jellegű elnyomásig fajult. Az emberek igazságérzete ennek megfelelően rezonált az élőben sugárzott bukaresti eseményekre. A nemzedékeinknek egy kicsit történelmi szerencse folytán is kijutott ajándék volt a '89-es felszabadulás, s én nem tartom okos dolognak e szabadságélmény hitelességének megkérdőjelezését. Egy kortynyi bár a szabadságból igazán kijár azoknak, akik olyannyira kibőjtölték azt, mint mi.

Annál érdekesebb, hogy Aldobolyban egy másik közösségből származó embert lendítettek talán a legmagasabbra az események. „A forradalom alatt itt én voltam a nagyfőnök” — meséli jóízű humorral és tökéletes magyarsággal *Muscalu Ilie alias Muszka Ilia*, aki — most tessék megfogózni! — ma a községi tanács parasztpárti tagja, és 1996-ban természetesen a Demokrata Konvenció listáján jutott be.

Érdekes ember, izgalmas gubanca a sorsnak — kíséreljük meg „kibogozni”.

Az abszurd nyolcvanas években, mikor az ember még falun is csak szabálysértés árán tudta a családját a szükséges mennyiségű hússal, étolajjal vagy cukorral ellátni, került szembe a törvényekkel Muscalu Ilie is, mondhatni, törvényszerűen. A tettvágyában folyton elgáncsolt ember sistergő elégedetlenséggel érhetette meg '89. december 22-ét, a meglett férfinak ma is elcsuklik a hangja, ha emlékeiről kérdezik. Élete nagy pillanata volt. A szomszédos községközpont, az illyefalvi néptanács karbantartó lakatosaként volt alkalmazásban, munkahelyén a bekapcsolt tévé előtt ült, amikor Mircea Dinescu bejelentette ország-világ előtt, hogy a diktátor helikopteren elmenekült a Központi Bizottság épületéből. Muscalu nem bírt magával, meg kellett osztania valakivel a hírt, felment a kocsmába. Nem létezik! De ilyen nincs! — hitetlenkedtek az atyafiak, majd egyikük mégis „födhöz ütte a sapkát örömében”. Muscalu hazarohant három kilométerre fekvő aldobolyi otthonába, hogy kocsiba száll és behajt azonnal Szentgyörgyre, mert nyilván ott történnek ilyenkor a dolgok. (Tessék elképzelni a felelősséget és szerepet vállalni kívánó ember dilemmáját, aki mégcsak nem is községközpontban, hanem annak is egy falucskájában lakik. Ott, ahonnan a nyolcvanas évekre majd minden intézményt elköltöztettek s telefon is csupán a postán volt.) Aznap kurtább volt azonban mindenütt a munkaidő, hirtelen befutott a feleség — gyalog jött haza Szentgyörgyről a mezőn keresztül, s hallotta, hogy a pártszékházat fegyveres katonák őrzik, látta az Állomás negyedi nagy gyárakból kiözönlő embereket —, szóval, a feleség nem engedte férjét behajtani a városba. De az nem tudott nyugton ülni. „Nem maradtam azért *independent*” — másnap reggel munkahelyén bekapcsolódott az újjáalakuló helyhatóság vezetőségének tevékenységébe. Akkorára a szentgyörgyi pártaktivistát társai hazaküldték már. Magának testhezálló feladatot keresve, felment az őrsparancsnok milicistával (valami Péter) az őrsre, hogy rendezzék a dolgokat. „Meglátom Ceaușescunak a képét a falon. Te miért nem veszed le onnat? Jaj, azt mondja, vegyük le hamar! Oda félretettük!” A korábban meghurcolt ember őrzérszolgálat szervezésébe kezd, heteken át maga képviseli a karhatalmat a község területén. Két hétig

jóformán nem is aludt, feleségének végül erőszakkal kellett ágyba dugnia. Éjszakákon át járta Szentkirályt, Illyefalvát, Aldobolyt, a sebtében alakult önvédelmi gárdák képviselőjében felügyelt a közrendre, társaival megszervezte az intézmények, székházak, a kollektívistállók stb. őrszolgálatát. Pár nap alatt olyan tekintélyre tett szert, hogy „úgy hallgattak Illyefalván még az üdös emberek is rám, mintha az apjuk lettem volna”. Feszültebb pillanatok a rémhírek futótűz gyanánt való elterjedése okozott. Így amikor a „Szentgyörgyön lövik egymást!” — riadalom nyomán az emberek feltódultak az őrre, s ott az ellenállni nem merő milicista szeme láttára feltörték a páncélszekrényt, és osztani kezdték a puskákat s a löszert (két-három golyó jutott volna egynek), Ilia nyomban ott termett, és határozott fellépésével rábírt őket: szolgáltassák vissza a fegyvereket. „Le a puskát! Kit akartok meglőni?” Tartott-e román—magyar összetűzéstől? — kérdeztem. „Dehogy! Hát én magyarok között voltam! S letették a puskát, mikor kértem. Más akárki mehetett volna, úgylehet, nem hallgattak volna rá!” Orbán helybéli agrármérnök is befutott, az embereket lecsillapították. Tovább mesél: „Nicușorral jártuk éjjel a falvakat, ellenőriztük a pázát. Nicușornak volt két vadászpuskája, kinn tartotta az erdőn egy lakatlan házban. Elhatároztuk, béhozzuk, mégse tudja az ember, ki támad, mi támad. Hát miután az emberektől elvettük a puskát, vagy két órára rá, Nicușor beáll a kocsival a milícia elejébe a két vadászfegyverrel. Mikor meglátták a népek, lett nagy kiabálás: hát persze, ő román, neki szabad! Na, akkor kezdtük előlről, mindegyiket félrevontam, külön megmagyaráztam: hát leadni akarja, ember!” A községben végül csupán az önkéntes karhatalom viselhetett fegyvert a kritikus napokban, Szentgyörgy is meg lehetett elégedve velük, igaz, amikor a brassói terroristák érkezését várta a város és barrikádok felállítására adott parancsot az országutakon, azt nem teljesítették. A hír vaklármának bizonyult különben.

A Muscalu Ilie ma meglehetősen tekintélynek örvend a faluban, RMSZ-es és TDRP-s társával együtt hárman képviselik a falut a községi tanácsban. „Leleményes, törekvő ember, jó szervező — mondja róla Deák József tiszteletes úr —, javasoltam neki, állítsuk fel az erdő-közbirtokosságot.” Muscalu felesége — a jómódú Imre családból származó asszony — révén jutott '91-ben számottevő

földbirtokokhoz, s lesz társtulajdonos az erdő-közbirtokosságban is, ha a mostani kormány beváltja ígéretét¹. Kapuján *La Ilie* feliratú cégér jelzi, a gazda a földművelés mellett kft.-t is alapított, a bár jövedelmével ugyan felesége nem elégedett (sok ennyi bár egy ilyen kis falunak), a LAM Alapítvány segítségével azonban arató-cseplőgépet is hozott külföldről, s elvállalta, hogy a szentgyörgyi tejgyár illyefalvi konkurensének tejbegyűjtője lesz. Számon tartja mindenki a faluban, hogy mindkét fiát magánfőiskolán taníttatja („állami egyetemre nem tudtam bejuttatni, annyi pénzem sose volt”). Nem vitás, a leginkább vállalkozó kedvű emberek közé tartozik. A fiatal református tiszteletes „normális gondolkodású, kiegyensúlyozott” emberként jellemzi, s bizonyára ezzel is magyarázható, hogy feleségét a református nőszövetség vezetőjévé választották meg. Ezzel már az aldobolyi specifikum sűrűjében járunk: parasztpárti községi tanácstag és református nőszövetségi vezető egy családban... Erről bővebben később.

Muscalu Iliről még annyit, hogy nemzeti hovatarozásáról, annak alakulásáról kalandregénybe illő részleteket mondott el, hitelességükben nincs okunk kételkedni, így jellemzően aldobolyi e sorsképlet: őseit Szöcsnek, azaz Suciunak hívták, ortodox vallásúak voltak, az egyikük- vagy dédapa orosz lett volna, innen a Muszka melléknév, melyből aztán a családnevek hivatalos román átírása idején Muscalu lett; édesanyját a tiszta román Dobollórról hozta az édesapa, ő fiát elzártan nevelte, az utcára sem igen engedte ki, emiatt később tanult meg magyarul, miután hat évesen félárván maradt, s apja új családot alapított. Románul viszont szinte elfelejtettem — mondja, később külön erőfeszítéssel tanulja újra a nyelvet, talán innen az igyekezet, hogy romántudását gyarapítsa, s hogy családjában új nyelvi rendet vezetett be. A fiúk kiskorukban nem is tudták, hogy apjuk beszél magyarul, ő csak románul szólt hozzájuk — meséli a feleség, s az apa megerősíti: e szokás oly erős, hogy fiaival kizárólag e nyelven beszélgetnek egymással. A családban elvégzett ügy, hogy a két fiú apja vallási és nemzeti identitását örökli, miként azt különben szokásjog szentesíti a faluban: a lányok az anyjuk, a fiúk az apjuk vallását vették fel

¹ A törvény végül 2000 januárjában lépett hatályba.

hosszú időn át. Mára e rend mintha meggyengült volna, de nem e családban.

Nemzet, nyelv, vallás és politika

Nemzeti hovatartozás és érzelmi vonzódás, felekezeti és nyelvi közösségvállalás a szokásostól eltérő módon társul az aldobolyi románok körében, ehhez fűznék pár megjegyzést az alábbiakban. Aki úgy képzei, hogy itt lehet egyértelműen ítélni vagy pláne pálcát törni bárki egyén vagy kollektívum, múlt vagy jelen felett, az alighanem a helyzet félreértésében érdekelt, és emiatt nincs miért vitába szállnunk vele. Induljunk ki három, többek által hitelesített ténymegállapításból.

Először: az aldobolyi románok egytől-egyig jól, sőt, kiválóan beszélnek magyarul, a spontán felszabadultságnak olyan fokán, hogy a sajtóságos székely nyelvi humornak nem egy mestere akad körükben. Ezt azért említem, mert a szorongásmentes és árnyalt kifejezőmód a pusztai nyelvismeretnél jóval több, gondolkodási és nyelvi formáknak alkotói fantáziának az anyanyelviségre jellemző bensőséges kapcsolatát feltételezi.

Másodszor: e vallásukra nézve görögkeleti lakosai a falunak román nemzetiségűeknek vallják magukat. Az 1992-es népszámláláskor az 573 fős összlakosságból 377 magyart, 192 románt és 4 németet írtak össze, felekezetiileg pedig a 318 református, 49 római katolikus, 4 evangélikus és 2 unitárius mellett az ortodoxok 200 lelket számláltak, utóbbi adat tehát nagyjából egybevág a román nemzetiségűek csoportjával. (Elvileg a nyolcas különbözet — a keleti vallás és magyar nemzetiség együtt — azért fontos lehet; ha idősekről van szó, egy elsorvadt lehetőség képviselői lennének.)

A harmadik tény: románul szinte kivétel nélkül valamennyien beszélnek, ámbátor nem egyformán folyékonyan és helyesen, a fiatalabbak és középkorúak tulajdonképpen kifogástalanul fejezik ki magukat e nyelven, miután elemitől fel a nyolcadik osztályig és tovább a község vagy a szomszéd települések iskoláiban mindenki taníttathatja románul is gyerekét.

Nem vitás továbbá, hogy a faluban és a családok belső nyelvhasználatában is a székely idióma van túlsúlyban, magától értetődő

természetességgel folyamosodik mindenki ehhez az érintkezési eszközhöz, ha közölni valója van, s emiatt némileg kirínak e képből azok, akik magyarul nem tudnak vagy nem akarnak megszólalni, az idegenség érzetét ébreszti mindenkiben e magatartás. A román nyelvet mindamellett szabadon használhatja bárki, s legfeljebb azt kockáztatja, hogy a helyi szokásrend be nem tartása miatt külső személynek minősítik.

Eddig a tények. Amit ehhez Muscalu Ilie fűz hozzá, nevezetesen, hogy a helyi románok *elveszítették nyelvüket*, az nézetem szerint már értékítéletet tartalmaz, hiszen valami olyasmit jelent, hogy egy saját nyelvet egy nem saját nyelv váltott fel. (Ugyan melyek az enyém—nem enyém vitathatatlan kritériumai? Értelmezhető továbbá úgy is, hogy itt egy közösség rosszul sáfárkodott a maga tulajdonával, emiatt megrovást érdemel, vagy büntudat kellene hogy eméssze, netán neheztelnie kellene ama másik csoportra, mely javaiból kiforgatta, kincsét elorozta tőle, ki tudja, milyen körülményt kihasználva. Muscalu, hangsúlyozom, semmi ilyesmit nem állított, mindössze a nyelvvesztésről beszél, s mikor saját tapasztalataimra hivatkozva cáfolom ezt (minden románnal románul beszéltem, amíg ők át nem váltottak), bizonyítékként hozzáteszi: igen, de otthon is magyarul folyik a legtöbb helyt a szó... Ezt követően nem firtattuk tovább a kérdést, Muscalu nyilván nincs a faluban sem egyedül ama véleményével, hogy márpedig egy román családban a társalgásnak másképp kellene folynia. Ezzel azonban már benn járunk az ideológiai nézetkülönbségek sűrűjében, riportunk viszont mint a nyers valóság visszatükrözésének műfaja igyekszik egyenlő távolságot tartani. Egy elvontabb, de röpké eszmefuttatás előtt hallgassuk meg jól bevált koronatanúnkat a vallási és nemzeti identitásváltás oly sokat vitatott kérdéséről.

(Zárójelben azonban előbb még: hogy az emberek mennyire különböznek egymástól! A második világháború előtt és alatt gyakran volt az aldobolyi kinevezett román bíró vendége Gavrilă Olteanu, akit közvéleményünk a szárazajtai tömeggyilkosként ismer. Korábban nagybátyja is itt szolgált jegyzőként különben. Mondhatni hát, hogy azt az iszonyatos gyűlöletet és bosszúvágyat, rettenetes terve és tettei motivációit G.O. részben itt szívta magába, gyűlölete és dühe itt forrott ki, itt fontolgatta, miként sújt le nemzete

nevében a bűnösök közösségére. Aldobolynak szerencséje volt, a gárda továbbvonult innen, s ennek Deák József már említett románmentő akcióján túl még egy okára itt rá kell mutatnunk: a románok közt sem akadt, aki a faluközösségi szolidaritást felmondta volna, valószínűleg közülük sem vállalkozott senki arra, hogy feketelistát állítson össze, és idegen gyilkosok kezével próbáljon meg leszámolni esetleges ellenfeleivel. Deák József nyilván úgy érezte, saját híveinek is tartozik azzal, hogy a falusi együvértartozás érzését nem árulja el, s ezt a másik fél viszonzotta. Kevés tanulságosabb példázatot kínál székely környezetünk ennél. A történelem következő kritikus pillanatában vajon hogyan vizsgázunk majd?)

Visszatérve tehát: milyen áttérési esetekről tud beszámolni nekünk a tiszteletes úr, mi van abban, amit az ortodox harangozótól is hallottunk, hogy itt valamikor nagyobb lélekszámú román közösség élt, mint ma?

— Áttérésre volt példa, dobolyi különlegességről van szó. 1916-ban a román betöréskor a csendőrség is elmenekült a lakosság jó részével együtt, az itthon maradók közül sokan rablásra adták a fejüket. Nos, az illetők, amikor pár hónap múlva a magyar közigazgatás visszajött, félték a számonkéréstől. Élt a faluban egy idősebb pap, azt találta mondani: aki áttér reformátusnak, annak nem esik semmi baja. Ráadásul akkor vette át az egyház a volt Forró féle birtokot, s a presbitérium úgy döntött, hogy abból csak református magyar ember vásárolhat. Erre fel másfélszáz görögkeleti tért át, hogy földet vehessen, és ne vonják felelősségre. 1920 után jó részük persze visszatért. Három család annyira ragaszkodott magyarságához, hogy az Országos Magyar Párt felvállalta a védelmüket, Genfben a Népszövetség illetékes bizottsága elé került az ügy, s azok megmaradhattak magyarnak. Annyira mentek itt a dolgok. Kis ügy volt, ezt sikerült a pártnak elintéznie. Később, ahol a vegyes házasságokban magyar volt a feleség, ott a gyerekek anyanyelve ez lett. Akik pedig a bécsi döntés után kimenekültek Magyarországra, ha nem is voltak reformátusok vagy katolikusok, ott nem egy áttért közülük. Én az ifjúsággal sokat foglalkoztam, s a magyar anyanyelvű görögkeleti gyerekek szívesen eljártak oda, s annyira megszerették, hogy 1945-ben jó páran jelentkeztek. Emiatt is volt aztán bajom, de megmondtam: én kérem, egyet sem biztattam! Meg

is maradt e csoport, s mivel szabad akaratából döntött így, ez ellen senki semmilyen kifogást nem emelhet. Hogy tőlünk lett-e valaki görögkeleti? A két világháború között két példát tudok rá, egyikük visszatért, a másik nem. S fordult még elő, hogy nem hivatalosan hagyta el valaki a református egyházat.

— Az ortodox egyház mit tett, hogy elejét vegye hívei elszéledésének?

— Én nem vettem észre, hogy foglalkoznának a gyerekekkel, anélkül pedig nem megy. Persze, az ingázással és gyárba járással sok fiatal idegenből hozott magának román feleséget.

— Hallottam egy olyan szokásról, hogy vegyes házasságban a fiúk az apjuk, a leányok az anyjuk vallását követik. Nem szakad ketté emiatt a család?

— Nem szakad, mert nem csináltak soha a vallásból olyan nagy dolgot, különben sem mondják soha azt, hogy református vagy ortodox, hanem mindig azt, hogy magyar és román. A családban nem éleződnek ki a konfliktusok, megülik például mindkét ünnepet. Törekedtem rá én is, hogy jó legyen a viszony, és megszilárduljon a békesség. Én román, magyart egyformán injekcióztam évtizedeken keresztül, sokszor hétfelé kellett mennem, de megtettem. Az ínség idején hoztam élelmet a szászoktól, 1946-ban százhat gyereket helyeztem el Szatmár környéki falvakban, 1947 februárjában pedig innen s Illyefalváról 70 gyereket Torda környékére vittem el, nemzeti különbséget pedig soha nem tettem. Román, magyart egyformán segítettem. Úgy vélem, ma sincs gyűlölet a faluban, érdekellentét nem állott fenn hosszú ideig, gyárba, mindenféle elfogadták a magyarok jelentkezését is, így a viszonyt jónak lehet nevezni.

*

Két megjegyzés kívánczik e fejezet végére. 1. Erdélyben ma statisztikusok pontos kimutatásai szerint a románosodás jelenti az asszimilációs folyamatok uralkodó áramlatát, s ez a kisebbségeknek rendkívül nagyarányú demográfiai veszteséget jelent. Ha erre például a Székelyföldön ellenpéldát is fel tudunk hozni, akkor annak egyik oka nyilván a mindenkori tömb sajátos szociális erőterében rejlik, mely még egy oly következetesen végigvitt hivatalos beolvastási politikán is ki tud fogni, mint amilyet a román állam

háromnegyed évszázadon át gyakorolt. 2. A két világháború között Romániában, polgári demokráciához méltatlan módon, jogi erőszak útján kívántak beavatkozni az emberek legitimebb önmeghatározási törekvéseibe, a kultúrzonásítás idején névelemzés és származáskutatás eszközeinek legálissá tételével tulajdonképpen megvonták az egyén jogát ahhoz, hogy önmaga döntsön saját nemzeti hovatartozása felől. Akinek a nemzetiségét a hatóság jelölte ki, az köteles volt román nevet viselni, gyerekeit nem irathatta anyanyelvű iskolába stb. E procedúrának alávetették Aldobolyt is, sebeket feltépni nem kívánunk, de épp emiatt biztosra vehetjük, hogy a székely falvakban ma csak azok vallják magyarnak magukat, akik e minőségükhöz külön ragaszkodnak.

Amire Aldoboly tanít

Az aldobolyi románság az Olt lapályára az idők folyamán beáramló új népesség egy kis töredékét jelenti csupán (lásd dr. Binder Pál és Cserey Zoltán idevágó dolgozatát a Háromszék 1994-es évfolyamában, sorozatként jelent meg vagy 45 részben), a falu történelmi határában legalább három román település is keletkezett időközben. Következésképpen az aldobolyiak az együttélés egy sajátos formáját vállaló csoportot jelentenek. Valamikor tehát valóban többen lehettek, mint ma, magában a faluban viszont alighanem máig folyamatosan nőtt a számuk.

A legérdekesebb helyi jelenség a nyelvi beolvadásé, mely egyúttal annak az igazságnak a bizonyítékával szolgál, hogy nyelvi azonosulás még távolról sem jelent nemzeti hasonulást is. A nacionális identitás hordozóivá adott esetben a vallási, vagy újabban, a politikai opciók válnak.

A nyelvi asszimiláció végtelenül összetett dolog, de biztosan szerepet játszik benne, hogy ki a beköltöző és ki a befogadó; hogy jelent-e civilizációs előnyt a beolvadás; hogy milyen nyomás nehezedik a jövevényre; kulturálódni milyen nyelven tud vagy kíván; milyenek a számbeli arányok; egyénenként, csoportonként vagy családonként nyer-e bebocsátást; mennyi ideig él együtt a két népcsoport; mivel csábít a befogadó és milyen feltételeket fogad el a beköltöző; hajlandók-e vegyes házasságra lépni — és így tovább,

millió egyéb tényezővel és szemponttal kell számolnia annak, aki a kérdés vizsgálatában óhajt elmélyedni. Háromszéken a székelység déli végein nem mehetett ritkaságszámba az, ami Aldobolyban lefolyt, s ami a múlt században lezárult természetes interetnikai egymásrahatás maradt volna, ha előbb informális módon, később a román nemzetállam adminisztratív, jogi és politikai eszközeivel vissza nem csinálják, úgymond. A nyelvi beolvadás így mára már a múlté, útvette helyét egy, a *szimmetrikushoz közelítő kétnyelvűség*, — s erről a leghatározottabban ki kell jelentenünk, hogy olyan értéket látunk benne, mely okvetlen oltalmat és bátorítást érdemel. *Ne szégyenkezzék senki román azért, hogy magyarul is ért és tökéletesen beszél!* Az aldobolyi románokra hatalmas ideológiai és erkölcsi nyomást gyakorol a nem mindenben megértő külvilág, van, aki jó adag elfogultságtól vezérelve, holmi elfajulást, behódolást lát ama mentalitásban, mely ennél messze komplikáltabb, mi több, kimondottan komoly értéket hordoz. Az itteniek hivatalos identitása alatt ugyanis egy olyan *helyi azonosságnak* nevezhető falusi összetartás húzódik meg, mely nemhogy természetellenesnek nem tekinti a fennálló nyelvi viszonyokat, hanem pontosan ezek jelentik számára a természetesen adottnak elfogadott létkeretet.

Riportunk rögzíti, hogy új magtartások törnek maguknak utat a románok körében. Az átmenetiség szokatlan helyzeteket szül. Az egyik családban az apa román vidékről hozott magának feleséget, az férje és a falu kedvéért megtanult magyarul, az apa és az anya gyerekeikhez más-más nyelven szólnak. E nyelvi rend állott fenn a családban egészen addig, míg a nagyvárosi egyetemre bejutott egyik sarj el nem határozta, változtat a dolgokon. Az illető lány tökéletesen kétnyelvű különben, otthon azonban *csak románul* hajlandó megszólalni, úgy érzi, a maga külső (városi, azaz brassói) értékrendjéhez igazodva: nem helyes az, ahogy az öregek, a helyi hagyományhoz ragaszkodva, cselekszenek...

Furcsállkodásunkat ne rejtsük véka alá (aki privilégiumok csábításának engedve változtat identitást, az a kisebbségi közvélemény szerint egy húron pendül az elnyomó hatalommal, de vajon erről van-e szó, vajon minden identitásváltás előnyhajhászás-e?) — mindamellett ne siessünk a vitában igazságot tenni, személyes meggyőződések harcába avatkozni különben sem tisztünk. Szá-

munkra az a fontos, hogy az identitás átfogalmazása ne egy bosszúideológia jegyében folyjék le, ne dülje fel a falu békéjét, ne borítsa fel annak egyensúlyát és hogy ne válhasson a politikai sovinizmus székellyellenes eszközévé. Példákkal bőségesen szolgál erre riportunk. Ma több helyt tapasztaltuk, hogy ettől a helyi románok is tartanak, s nem ok nélkül. Pillanatnyilag a nemzeti egységpártnak (PUNR) van ugyan pár szavazója a faluban, a nagy többség azonban az interetnikai béke megőrzésében érzi édekelve magát, s a külső uszítók fene nagy „segíteni akarása” legalábbis feszélyezi.

Az hogy legbelső énjéről ki miként vélekedik, mely nemzethez tartozónak vallja magát, olyan mozgatórugó és oly erős érzelmi kötődést szül, hogy lobogó intenzitását egy életen keresztül megőrizheti.

Az identitás kalandja

Jellegzetesen végvidékinek (a határhelyzetek hazája) érzett történettel zárjuk aldobolyi riportunkat arról, hogy legsajátosabb tulajdonáról, a lelkéről az ember nem mond le még akkor sem, ha a világ a bejegyzés, az anyakönyv, a hivatalos nyilvántartás szentségére esküszik is.

Sok székelty ajándékoz vagy ver meg regénybe illő étellel a sors, *Deák János* bácsiét számomra a nemzetek és felekezetek közti határokon való átkelés kalandja teszi izgalmassá. Illetve hát a papírformán változtatni neki sem sikerült. János bácsi *ortodoxnak született*, és a nyolcvannyolc éves ember őszinteségével mondja, hogy *végig magyarnak érezte magát*. A kereszteleés körülményeit egy szerelmi történettel magyarázza: székelty édesapja Imecsfalváról került Dobolyba, ott megismerkedet János bácsi leendő édesanyjával, annak szülei azonban, „noha becsületes ember volt”, nem akarták a leányt hozzáadni. A falu görögkeleti papja ajánlkozott, hogy egyengeti a fiatalok útját, mindössze kitérniük kellett, hogy összeadhassa őket. Így történt, hogy az utódokat is az ortodox templomban tartották mind kereszttív alá, ráadásul bátyjai a vasútnál dolgoztak, és ott „románok kellett hogy legyenek”, mondja János bácsi. A két világháború idején létezett az alkalmazásnak egy

ilyen, másokra nézve kizáró szempontja a román államvasutaknál. János bácsi egy olyan világban élte le hosszú életét, melyben a körülmények aránytalanul erősebbek voltak az egyénnél. Hallgassuk meg, mit mesél *iskolába nem járásáról, az árvagyámi intézményről* (a gyerekkizsákmányolás fedőszervéről), *a hovatartozásához fűződő sejtelmekről és hitről.*

— Édesapám a háborúban megkapta a betegséget, hazajött 1916-ban, és itthon meghalt. Én hatodik évemben voltam akkor. Árvasággal nőttem fel, kérem! Osztályt, mondhatni, egyet sem végeztem. Felmentem a református magyar iskolába, akkor '18-ban bójáltak a románok, s vége volt, a magyar tanító nem mert tartani, mert oda voltam bójrva a románok közé. Örökké hurcoltak a csendérek, hogy menjek iskolába, de én inkább a mezőre jártam. Ahogy a csendér kiment a kapun, én is kimentem a kapun. Megbüntetni? Megbüntették szegény édesanyámat vagy kétszer. De volt édesanyámnak két tehene, hoztam a román tanítónak Szentgyörgyről egy szekér fát — s megvolt a büntetés! Az a tanító erősen gyűlölte a magyarokat. Engem a csendérrel úgy vezetett el, hogy az a fületem fogta. Mégse jártam aztán.

— Az árvagyám rossz ember volt, örökké dolgoztatott. Muszáj volt menni, ő parancsolt a gyermeknek. Idejött: „Deákné, holnap megyünk fáért Dobollóra. A Piliske tetején túl. A gyermek álljon az ökör eleiből!” S én hétesztendős koromban az ökör eleibe állottam, s az ötödik lánchegyre kimentünk a szászok erdein is túl — úgy ingesen a szakadó esőben. Az úton azt kiáltja egyszer csak egy öregember — tizenöt szekér ment fáért —: „Hé, álljatok meg, a marhák a kérőiket vegyék fel!” Pihenni, ugyebár. Ott mesélte aztán ő, *hogy jöttek bé Dobolyba a románok.* A magyar urak által. A nagy hely le egész Vámoshídig 1848-ban mind Dobolyé volt. Két nagy úr 1848-ban harcolt, s nekik mint katonaviselteknak meg volt engedve, hogy annyi földet foglaljanak, amennyit akarnak. Az egyiket hitták Bocskornak, a másikat Gáll Antalnak. Felállott Bocskor egy dombra, s azt mondta: „A vámoshídi határ s itt bé s az ott — az enyém!” Gáll Antal pedig azt mondta: „Az út — brassói út — közepe a határ, az erősdi szély s az Olt mente legyen az enyém!” Aztán a szegény emberek is kaptak itt-ott egy-egy holdat, mert akkor is úgy volt... S a románok: Gáll Antal béhozta Nán Györgyöt.

Neki volt négy fia s négy lánya. Azok férjhez mentek, és idetelepedtek. Bocskor is béhozott vagy három családot, azokból telepedtek a románok. Ott hallottam én ezeket a beszédeket. Egyebünnen nem tudom!...

— Hogy fizetett-e az árvagyám? Az, kérem, soha! Mikor hazajöttünk, még ennem se! Fenn ült a szekéren, én a marhák előtt. Örökké azt mondta: „Csá, fickó, nye! Gyermek, hol vagy?” Mondom: „Itt vagyok!” Esett, szakadott, a víz folyt ki belőlem. Megérkeztünk, s nemhogy azt mondta volna: Gyere, igyál egy csupor meleg tejet vagy valamit, hanem küldött, vegyem ki a pokrócot, s feküdjek le a csűrbe. Olyan vizes vótam — hogy feküdjek le a csűrbe?! Jöttem ki a kapun. Odaszól a felesége: „Menj fel az eperfára, lakjál jól!” De olyan setét volt, a kezemet se láttam — hogy lakjak jól eperrel!? Megszenvedett ember vagyok, kérem!

János bácsi később volt cipészinás, köműves, dolgozott napszámusként, a kollektivizálás után a prázsmári posztógyárba került, nagy szerencséjére még a csoportfelelősséget is megpróbálta, s e 12 évnek köszönheti, hogy 300 ezer lejes nyugdíjával messze lekörözi kollektívnyugdíjas feleségét, akire mindössze nyolcvanezer leje van az államnak. Kovásznai suszterinas korában történt:

— A mester hazaküldött egy pár cipővel a megrendelőhöz. „De Jancsika, mikor bélépsz, a nagyságos úrnak élesen szólj!” Én kopantottam, s mondom jó hangosan: „Jó napot kívánok, nagyságos úr!” Átaladom a cipőt, s azt kérdi: „Tégedet minek hínak?” Mondom. „Deák János?! Hová való vagy? Imecsfalváról került az édesapám.” Elment, kihozott egy nagy könyvet, s nézi, s azt mondja: „Öcskös, tudod-e, hogy mi ivadékok vagyunk?” *Ivadékok* — azóta se hallottam azt a szót. Ennyit tudok a származásomról...

Deák Jánosnak az *1916-os meneküléshez* is fűződnek emlékei. A szomszéd üzemelő cséplőgépe körül téblábolt, mikor beszaladt a hírrel egy ember, hogy fusson ki, merre lát, a románok betörték, és Bagarus Jóskát, a helybéli mészáros fiát, ki Predeálon volt állomásfőnök, megölték. Akkor a család Erdővidékig („a Rika tetejiig”) menekült, onnan tértek aztán vissza. *1940 őszét* felnőtt fejjel, családapaként érte meg, az akkori idők különösen próbára tették az úri osztályhoz nem tartozó embert is:

— Szeptember legelején megkért Rákosi úr és a református pap, vitessem el őket másnap Szentgyörgyre. Be is vittem szekéren, s jövök haza. Mikor bójövök az utcán, nekemugrik F. J., aki vasgárdista volt, dobolyi ember. „Hé, hol voltál? — azt kérdi. — Voltál, hogy a határt csináld *la* Vámoshíd?” Így mondta: „*la* Vámoshíd”. Dehogy, mondom, né, erről van szó. Odavágja: „Ha a magyar itt áll meg, akkor ebből a fegyverből az első golyó a tiéd!” Nem mertem a családnak szólni, hogy miket beszélnek a faluban rólam. Hát egyszer fut egy ember, hogy vigyázzak, mert Magyarit tanítót és Rákosiékat átaldobták a határon a román csendérek, s jönnek utánam. Feljelentett ugye valaki, hogy odavoltam Szentgyörgyre. (De a harmincas években úgy volt, ha kimentünk az útra, és megláttuk, jó a román csendér, egy kapun rögtön bé kellett menni, mert üttek s vertek, ha nem köszöntél nekik románul.) Jó, megbeszéltem a feleségemmel, menni kell. A hat hónapos leánykánkat felvettem a hátamra, átúsztam az Oltot, így mentünk kerülővel Illyefalvára. Szegény édesanyámat otthon másnap lefogták, bézárták a pap csűribe, s mindent elloptak a jó gazdák...

Illyefalván megvártuk, hogy a magyarok jöjjenek bé. De a magyarok megállottak Széppataknál, nem tudták, hol a határ. Akkor egy biciklis futott, hogy a románok a Malomhegyen a két falu között csinálták a határt. Egy árkászati főhadnagy vezette azt a tizenhat-tizenhét embert, s azt mondta: „Na, most megtérek, s bé kell menjek Kökösig”. „Hadnagy úr, kérem, ha lesz szíves, én is elmennék Kökösbe.” A feleségem apjához igyekeztünk, ugye. „Tessék, kérem, üljön fel mellém a kicsi kocsiba.” Kökös végén egy nagy tábla volt feltéve, reairva magyarul és románul: Aki ezen erről jó, tűzzel fogadjuk. Azt mondja a főhadnagy: „Toljátok ki azt onnét!” Mikor a dandárkocsi reament, úgy megcsapta, hogy esszeszakadt teljesen a deszka. Hát elég az, hogy megyünk tovább. Én a főhadnagy mellett ültem, de feszt néztem ide-oda. Hát látok egy szalmakazalyon román katonát. „Né, mondom, főhadnagy úr, baj van!” Leszökött a főhadnagy, én is le. Azt mondja a feleségemnek: „Asszonyóság, tessék bémenni a máléba, s feküdjék oda a borozdába, s a csöppséget vegye a hasa alá.” Erre mondom én: „De főhadnagy úr, én is itt vagyok”. „Maga jön velünk, magának se kedvesebb az élete!” Erre megindultunk. A kazaly tetején vagy

három román katona volt. Megindultunk. Mikor odáig értünk: „Csatároszlop, tűzre készülni, utánam!” Erre a katonaság kétfelé futott, mi a főhadnaggal neki a szalmakazalynak. Kiszállottunk. Kérdi tőlük, mit keresnek itt, a határ odébb van. Azok nem tudtak magyarul, mondom én: „*Du-te, vezi, dincolo de pârau, că granița e acolo!*” (Menj túl a patakon, ott húzódik a határ.) Azok aztán felszedték magukat, otthagytak géppuskát, mindent, s elmentek. Mi összeszedtünk minden fegyvert, s átaladtuk két román tisztnek a kökösi hídon. De előbb bójóztunk a faluba. Hát ki jön virágcsokorral a magyarok eleibe? A román pap a feleségével. Ismertem, Dobolyból helyezték oda, gyűlölt minket nagyon. Egy öregasszony nem bírta nézni: „Te, gazember, kijössz a magyarok eleibe, s a gyermekeinket meg agyon akartad ütni, mikor magyarul énekeltek, ha mentek sor alá?!” Elkialtja magát a főhadnagy: „Cibil Joákim, hozzám!” Odafut a honvéd: „Főhadnagy úr, alázatosan jelentem, megjelentem a parancsára!” „A tiszteletes urat békíséred, a kapunál állsz, senki nem szabad bántsa!” Békísérte. Arra mi nekimentünk a hídnak, hát a világon senki! Egyetlen katona állott túlfelől. Eleget mondtuk, hogy gyere ide — nem jött. Na de egyszer csakugyan jön két román tiszt, s megmondták, itt lesz a határ. *Hát így történt a bécsi döntés.*

Kökösben a család nem tudott megmaradni, nem volt kereset, beköltöztek hát Szentgyörgyre. Mivel úgyszólván semmit magukkal vinni nem tudtak, János bácsi titokban többször járt otthon.

— Szökve! Egyszer lefogtak a magyarok. A tetőről kiáltotta: „Állj! Ki vagy?” Mondom: „Nem állok, maga maradjon ott, mert én odamegyek.” Elmondtam neki, miért voltam otthon. Elengedett. Mikor mentem felfele, egy százados felvett a kocsira, felvitt Szentgyörgyre. Nem mondtam neki, hol voltam. Egyszer meg úgy jártam, hogy hazajöttem megint, s édesanyám egy viderbe belerakott egy üveg uborkát, egy párnát, valami takarót, egy üres szalmazsákot, mindenfélét. Egy akkora hátizsákot csináltam belőle, a fejem fölé ért jó magasan. Menegettem éjjel — már benn Szentgyörgyön. Mikor bétértem a Csíki utca felé, hát a magyar járőr: „Állj!” Megálltam. „Mit viszen?” Mondom. Erre ő, hogy: „Nekem kötelességem, hogy magát békísérjem!” Mondom: „Ne tessék megcsinálni! Inkább jöjjön fel hezzám, s meglátja a

helyzetemet.” Hát el is jött. Mi egy akkoracska házacskában laktunk, de nem volt se ágy, se semmi, vettem egy fél öl fát, azt leraktam, azon aludtunk. Na, a katona megnézte, megmelegedett, s azt mondta: „Nyugodjanak békével!” — és eljött.

János bácsi napszámból, felesége mosásból tartotta el magát és a családot, első pénzéből vett egy malacot, azt felnevelte, majd: „megbúgattam, eladtam, vettem egy tehenet”. János bácsi ma is büszke, ahogy a semmiből kis gazdaságot teremtett, s ahogy sikerült kihúzni azokat az idöket. „A tehenet eladtuk, s vettünk fát s öltözetét” — teszi hozzá a feleség, aki különben a dolgok kevésbé hősi oldalára emlékszik. Közeledett a front, Aldoboly ágyútűzbe került. Ahogy a harcok elültek, János bácsi otthon terem. A házat közben egy, a kútba esett „bomba vagy miféle elnyomta”, öreg édesanyját betegen találta egyedül a megsérült épületben. Felnyalábolta a beteget, úgy vitte Szentgyörgyre, ahol aztán valamivel később meg is halt.

Nos, a nemzeti azonossághoz visszatérve: János bácsi — anyakönyvi bejegyzés ide, anyakönyvi bejegyzés oda — magyarnak tudta és érezte magát egész életében, „rólam a református urak tudták, hogy lélekben magyar vagyok”. A papírformán azonban a két világháború között változtatni nem lehetett, később pedig — utódában — már kibúvót talált: fia az édesanyja katolikus vallását vette fel, mert „reverzálist adtam róla” — mondja D. J. elégedetten, mint aki kifogott a világ fonák rendjén. Felesége meséli férjéről: „Magyar időben Szentgyörgyön az én vallásomról vett úrvacsorát, hogy ne éljen ilyen nélkül.” Az egész életén átvonuló törekvésének tulajdonítható, hogy halála után felesége mellett kíván pihenni a katolikus temetőben.

A mai törvények szerint saját nemzetisége megállapításában egyedül az egyén illetékes, mindenkit annak kell elismerni és bejegyezni, aminek vallja magát. Ez nem mindig volt így, a közelmúlt gyakorlatának emléke ma is kísért, s léteznek önjelölt, sőt, hivatalos származáskutatók, akik kezét ha nem fogjuk le idejében, minden skrupulus nélkül fogják összekuszálni népeink sorsát, mint tették nem is olyan régen. Legyen ez az aldobolyi riport végső kicsengése.

Utóhang

Talán nem szerénytelenség elárulnom, riporteri pályámon Aldoboly — ez a valamikori Királyföldhöz, a mostani román tömbhöz legközelebb eső falva a székelységnek — viszonyítási pont marad. Némi szerencse és kitartás kellett hozzá, hogy alaposabban elmerülhessek tanulmányozásában, s az itteni sajátos etnikumközi viszonyoknak is több időt szentelhessek. Ma, amikor még a szélsőségességtől magát elhatároló új liberális párt, az Alternativa României is székelyföldi ortodox templomok építésével akarja megváltani helyjegyét a politikai életben, az *aldobolyi együttlézési formák és a két közösség három évszázados falusféli tapasztalata felértékelődik*. A riport sem néprajzi, sem pszichológiai láttelest nem nyújthatja az itteni nemzeti identitásoknak, nem ér fel egy szociológiai vagy antropológiai vizsgálattal sem, viszont rávezethet a gondok gyökerére, és kórismét is sugallhat, ha már a klinikai szóhasználatnál tartunk.

Mert mi is történt ebben a bevándorlókat a középkor végén, az újkor elején befogadó magyar faluban? A beáramlók száma a múlt században vagy a 18. század végén nőhetett meg, egy kisebb templomuk már akkor állott, s a *protestáns* székely közösség nem élt kifogással ellene, miként sok más helyen sem. Az érintkezés uralkodó nyelve nyilván a magyar volt, olyannyira, hogy noha a múlt századi erdélyi románság nemzeti mozgalma — a Şaguna püspök féle szárny — a kilencvenes évek közepén bojári adományra alapozva új, impozáns görögkeleti templomot is építtetett a hitsorsoknak, s a papság markáns nemzeti vonalat követett, a közösség nyelvi elmagyarosodásának mindez nem tudta útját állni. Megkockáztatom a föltevést, hogy e folyamatban a *természetes beolvadás mozzanatai* voltak az uralkodóak, s nagy szerepet játszott benne a bevándorlók törekvése, hogy beilleszkedhessenek a faluközösség világába — ezt bizonyítja, hogy él egy olyan *belső kohézió* a településen, mely a külső bomlasztó hatásoknak bizonyos fokig sikeresen állt ellen máig is. *A székely társadalom nyitottságáról, véleményem szerint nem állít ki rossz bizonyítványt az aldobolyi példa.*

A politikai nacionalizmus persze mindkét oldalról befolyásolni kívánta az alapvetően etnikai közeledést, a székely faluközösség

bevándorlókkal való kiegészülését. Hogy ez magyar részről hogyan működött, annak érdemes lenne utánanézni, tény, hogy román nevű aldobolyiaik harcoltak már a kuruc seregben is, feljegyzések tanúskodnak arról, hogy Háromszék 1848-49-as önvédelmi harcában életüket áldozták a honvédsereg soraiban. Ennek a politikai azonosulásnak a szociális és érzelmi hátterét egyebek mellett a jobbágy-felszabadítás forradalmi gesztusa adta meg, mely helyileg leginkább az ő javukat szolgálhatta. Nos, a századunkra átnyúló politikai nacionalizmusok, a nemzeti mozgalmak felerősödése nyilván hatást gyakorolt a falu társadalmára. Az 1920 után mint saját birtokán itt berendezkedő román nemzetállami bürokrácia, mely a két világháború között tulajdonképpen egy mesterségesen fenntartott permanens ostromállapot körülményei között kormányozta a Székelyföldet és annak minden egyes falvát (felfüggesztettek minden helyhatósági demokráciát, ún. interimár bizottságok igazgattak stb), a legalizált származáskutatás, a névelemzés, a kultúrzónásítás politikai és adminisztratív erőszakával oly nyomást gyakorolt az itteni görögkeleti vallású és magyar anyanyelvű lakosságra, hogy annak körében *disszimilációs, kiválási folyamat* indult meg. További kutatás tárgyát képezheti, hogy a mesterségesen kreált előnyök — mások visszaszorítás volt ezek ára —, a törvényesített erőszak, a háborús pszichózis, az állami hivatalos és az informális ráhatás, a terror stb. milyen eszközeivel sikerült megfordítani azt, ami évszázados, érzésem szerint, túlnyomórészt természetes folyamatként lezajlott, s hogyan állt elő a mai helyzet, melynek jellemzői a következők: a falu ortodox vallású lakói az 1992-es népszámláláskor nyolc személy kivételével román nemzetiségűnek vallották magukat (összesen 192-en), de szinte kivétel nélkül valamennyien tökéletesen — mi több: szívesen — beszélnek magyarul. Román iskoláztatásuk, a médiának, a külvilággal való megélénkült kapcsolatoknak, a kívülről hozott román házastársaknak stb. köszönhetően románul is annyira jól beszélnek, hogy alighanem a *szimmetrikus* kétnyelvűségre is kiváló példát szolgáltatnak.

Új fejlemény, hogy egyes fiatalok, illetve a politikai közéletben szerepet vállalók közt egy, az *eddiginél erőteljesebb román nemzeti öntudat* ütötte fel a fejét. Hatással lesz-e a szélsőséges román sajtó uszító hangja a belső viszonyokra? Lesz-e fogamatja a célzatosan

torzító érvelésnek, mely szerint az itteni ortodoxok egy elnemzetlenítő politika áldozatait, és emiatt „elnyomóikat” és azok minden pereputtyát átok kellene hogy sújtsa, őket pedig szégyenérzet mardossa belülről mindaddig, míg az utolsó magyar szót is elfelejtik? *Sikerül-e összeszerelniük az „etnikai bombát” az ezen mesterkedőknek?* Avagy egy komplexumoktól mentes, bosszút nem forraló román közösség születik? Mindez nyilván azon múlik, milyen irányban alakulnak az országos politika dolgai, s hogy a faluközösség belső értékrendjétől idegen elméleteknek és mentalitásoknak kitermelődik-e a befogadó közege. A kérdés nyitott marad. Tény viszont, hogy *természetes beolvadás és erőszakos állami disszimiláció viszonya* még, illetve már kutatható ebben az érdekes, különleges értékeit kellő mód nem óvó alsóháromszéki faluban². (1998 tavaszán)

² Népszámlálási adatokat lásd a Függelékben.

Sodródó falu

Száz torony

Orbán Balázs, az „ösrporter” a múlt század hatvanas éveiben fordult meg *Erősdön*, s nem sok érdekességet találhatott itt, a települést magát három szóban intézi el („igénytelen kis falucska”), majd szokása szerint kiválasztván a vidék legmagasabb pontját, megmássza a Vecsert, s magaslatáról igazi romantikus leírását adja a Kárpátok vadregényes panorámájának. Orbán Balázs nem kevesebb, mint száz falu tornyát számlálta össze a csúcsról, mintha csak azt kívánta volna ezzel is kiemelni, hogy Erősd emberi megtelepedésre igen alkalmas helyen jött létre. A falu maga a termékeny szászföldi medence peremére szorult ugyan — Felső-fehér vármegyéhez tartozott évszázadokig —, szerényebb testvére a száz templomtoronnyal integető gazdagabb településeknek, de mindenképpen társuk — és nem csupán a látvány részeként. Később derítettek fényt az ásások — lásd a Székely Nemzeti Múzeumban őrzött leleteket —, hogy ma is meglehetősen igénytelen kinézése ellenére, több ezer évvel Krisztus előtt már civilizációs őrhelynek számított. Hogy a valamikor fényesnek nevezett (László Ferenc indokoltan tartotta annak — véli a szintén régész unoka, László Attila) ún. Erősd — Cucuteni kultúrából mi maradt — ha egyáltalán érvényesülhetett a népvándorlások ide-oda hullámvázában némi folytonosság —, nehéz lenne megmondani, tény, hogy a legutóbbi időkben az erdélyi magyar, szász és székely hatás alakíthatta az érintkezésnek eme sajátos pontján fekvő falu arculatát. Századunkban felerészben már románok lakják, újabban pedig az Olt menti peremfalvakat különös erővel meghódító új etnikum vert itt tanyát és alig egy emberöltő alatt száznál is több főt számláló közösséget alapított. A román anyanyelvű cigányság nem a népek vándorútján érkezett, nem hadi vagy civilizációs fölény birtokában

hódít életteret magának, rendkívüli szaporasága, demográfiai „boom”-ja kényszeríti terjeszkedésre. A hegyek közé szorult roma faluból, *Hetéről* — településtörténeti különlegesség — mint „hídfő-állásról” szivárgott be az első család, s maga a közösség alig második nemzedékénél tart. Igaz, a kb. harminc családot számláló kollektívum felerészben fiatalkorúakból áll. Az elemi iskola magyar tagozatára az 1998-99-es tanévben mindössze hét tanuló járt, a román tagozat huszonnyolc növendékéből pedig csupán három volt a román nemzetiségű. A falu lakosságának egynegyede cigány, a gyerekek közt fordított az arány...

Tizennégy temetés

Három rövid beszélgetés

Ráduly Baka Zsuzsánna újszülött gyermekét dajkáló, frissen végzett lelkész nő egy éve került Erősdre, szolgálati ideje alatt *egyetlen keresztelő és egyetlen esküvő volt — temetni viszont tizennégyyszer temetett.* A református felekezet 230 lelket tart számon, ebből mintegy 150-en laknak helyben, a többiek zöme Brassóban és Sepsiszentgyörgyön él. A másfélszáz ember hetven valahány családot alkot, sok az egyetlen főből álló háztartás, özvegyasszonyok, agglegények. Úgy tudja, sem a magyarság, sem a románság nem szaporodik tulajdonképpen.

A szomszédban várszerűen lezárt udvaron és házban lakik az egyik román tanítónő, aki Brassóból költözött ki. Igen, a két összevont elemi román osztályba *egy plusz két nemcigány* gyerek jár mindössze, a többi *huszonöt roma*. Jó részük csak késő ősszel érkezik, addig a nyájak, csordák körül foglalkoztatják őket szüleik. „Megkísérreljük egy kicsit civilizálni őket”, Férjével építkezésbe kezdtek, s épp emiatt gyűlt meg a bajuk, egy „gazdag cigánytól” vásároltak téglát, a második tételről, melyre pedig nagy szükség lenne most, le kellett mondaniuk, mert a cigány közben megemelte az árat. Hogy fél-e tőlük? Bizony nem ok nélkül tart tőlük, húsz ár krumplijából tíznek lába kelt egy éjjel... Szerencsére folyik a brasóiak hétvégi házvásárlása, román betelepedésnek is lehet nevezni.

Útban Erősdre vendége voltam a szomszédos Árapatakon Lőrinczi Etelkának, a nyugalmazott tanítónéninek és ismert néprajzkutatónak, több megjelent és díjazott dolgozat (Krizsa János Néprajzi Társaság) szerzőjének. Árapatakon mára az ötven százalékot meghaladja romák aránya, ők uralják az iskolát, kocsmát, utcaképet. Etelka néni kisszámú, itt régebb megtelepedett magyar cigány-családról is tud. A román cigányok beáramlása a hetvenes években vált tömegessé, mikor a „sok gyerekpénzből, amit kaptak, megspóroltak annyit, hogy abból házat vettek itt benn. Potom áron, az elköltözés lenyomta a ház értékét. Főleg heteiek jöttek. A régebbi házicigányok közt van, aki ma „úr”, postai alkalmazott például. Egy ismerősöm eladta egy heteinek az apai házat, de rossz szomszédot szerzett benne, átjárnak a kertjébe és lopják, már vasvillára is kaptak emiatt. Ráadásul a cigánynak száz juha van, hússal kereskedik, volt ügye a rendőrséggel is. A szegényebb cigányok az erősvi út mentén laknak, téglavetésből él közülük az, aki dolgozik.”

Etelka néni a nagy cigány bevándorlás társadalmi feltételeit is betárolja némileg: a romák körében bekövetkezett demográfiai robbanás egybeeshetett szerinte azzal, hogy a kollektív és az állami gazdaságokban tömegesen kezdtek munkát vállalni, átvéve a városra költözött fiatal és középkorú falusiak helyét. A megszorított pénzjövedelem és a családi pótlékra támaszkodva pedig házat, kertet szereztek maguknak a félig kiürült és kiöregedett öslakosságú településeken, annak rendje és módja szerint kitöltve a demográfiai űrt, melyet a szocializmus gazdaságpolitikája támasztott. Nem vitás, a környék nem egy falva számottevő és egyre differenciálódó roma kisebbségi vagy éppen többségi közösséggel érkezett a jövő küszöbére és utazik tovább a harmadik évezredbe.

„Tipológiaiilag a megyei jellegű jobbágyfalvak kategóriájába tartozik a többi Felsőfehér vármegyei településsel együtt” – írják Erősdről Binder Pál és Cserey Zoltán, hozzátéve, hogy 1468-ban említik először az oklevelek, mint Árapatak határában keletkezett újfalut. Története folyamán végig a viszonylag alacsony lélekszám jellemezte és a fekvése által determinált kis határa, mely a múlt század végén például 1859 katasztrális holdat ölelt fel. A falut a 17. századtól románok is lakják, azóta az ortodox és református felekezet párhuzamosan áll fenn. Népeisége teljes egészében feudális függőségben élőkől tevődött

össze — írják Binder és Cserey. Jellemző, hogy az 1750-es összeírás szerint a harminc erődi család megoszlása a következő volt: tíz jobbágycsalád mellett tizennégy zsellércsalád élt itt és hat másik ún. jövevényként van bejegyezve.

*

A két egyéni sors, melyet az alábbiakban megélőik ismertetnek, nem világít ily mélyen bele a históriába, az e századi felutörténetről azonban sokat elárulnak. A székely szabadsághagyomány körén kívül esett ugyan Erősd, a múlt századi polgárosodás azonban sok tekintetben a szomszédos székely falvakéhoz tette hasonlatossá, noha lakói amazokénál mindig szegényebbek voltak. Bibó Tera néni családnevét a régi összeírás jobbágysai közt találom, a későbbi kollektívelnök is egy Bibó volt, nyilván rokon. Másik narrátorunk, Bérés György bácsi, nevére rácáfolva, a falu első gazdájának fia volt még a két világháború között is, apja pozícióját őrzendő, a liberális párt fele tájékozódott akkor, a háború után kulákbélyeget sütöttek rá ott, ahol már nyolc hektárért kijárt e meg nem érdemelt büntetés, mert a társadalompolitika futószalagon gyártotta a bűnbakokat.

Asszonysors

A 85 éves *Bibó Árpádné* született Imreh Teréz földművesasszony a falun kívül álló házcsoport, a Düllő egyik gazdaságában él egy-maga, amióta tizennégy éve megözvegyült.

— 1913-ban születtem, édesapámat elvitték a háborúba, három-éves voltam, amikor 1916-ban elmenekültünk a román hadsereg elől, vonattal mentünk Köröstarcsáig. Tudja, a 13-asokból én élek egyedül. Huszonketten konfirmáltunk annak idején, mert a 11-esek, a 12-béliek és a 13-asok együtt konfirmáltunk, minket négy kisebb lányt, alig akart az esperes felvenni.

— Erősd mindig vegyes község volt, nem élt itt kevesebb román, mint magyar, vegyes volt a szomszédság is, az emberek beszéltek egymás nyelvét. A románok mind tudtak magyarul, én gyerekkoromtól beszélek románul. A régifajta emberek jobb barátságban voltak, nem úgy, mint a maiak, akik alig köszönnek az úton...

Vagyonilag nem volt nagy különbség, a Béres faj számított gazdagabbnak, de nagycsaládosok voltak az emberek. Szabóéknál tíz gyerek — és mind a tíznek külön háza! A régi embereknek nem volt nagy igényük, mind mezitláb jártak taavasztól őszig, a ruhájuk harisnya volt, bakancs, lábszártekerő. A románok közt az Axinték, a Kercsulyok, a Cioflecek voltak gazdagabbak, de Erősd sosem volt olyan jómódú, mint Aldoboly s Illyefalva, mi gyalog jártunk Szentgyörgyre és Brassóba is.

— Nekünk csak azután lett földünk, hogy aki részt vett az első világháborúban, annak osztottak *agrom*-földet, egy fél holdat örökölttem én is a szüleim után, s amit még a férjem hagyott, most két hektár körül kaptam vissza a kollektív felosztásakor.

— Sándor Mihály volt a tanítónk, itt a gyászjelentés, 1970. szeptember 20-án temették Maksán. Akkor az iskola nem volt olyan fontos, mint ma, írni-olvasni azért megtanultam. Onnan vett ki engem Popovici igazgató az aldobolyi állami iskolától — mi református magyar iskolába jártunk —, mert a gyermekei mellé olyan leányka kellett, aki beszél románul is. A felesége, Vida Margit, magyar asszony volt. Három esztendeig ültem ott, a negyedikben hiába hívott, elszegődtem — 1929-ben — Nagy János tiszteletes úrékhoz Erősdre.

— Nyolc évig voltam náluk cseléd. akkor mindenki cselédnek ment, még a gazdagabb leányok is, hogy tanuljanak tisztaságot, főzést és a világon mindent, ami kell. Falunkban ugye, gyenge volt a mezőség, hegyes-völgyes minden, kapáló csak az aljakban akadt, sokszor kijött az Olt is, s nem termett úgy, mint Botfaluban, itt szemben vagy másutt. Egy esztendeig a régi papilakban voltunk, utána épült az új, ebben ebédlő, konyha, nappali, háló volt, onnan nyílt a fürdőszoba.

— Én 1936-ban tőlük mentem férjhez Bibó Árpádhoz, mert csak addig laktam az édesanyám házánál, amíg jegyben jártunk. A férjem, nagyon rendes ember, Botfaluban szolgált akkor. A nagyobbik fiam, Árpi, 1937-ben született, a leányom, Teri két évre rá, a kisebbik fiam, Pali 1942-ben. Árpi a botfalusi cukorgyár igazgatójának volt a sofőrije, most kéne nyugdíjba menjen, Pali építészetet tanult, Brassóban él, már nyugdíjas, két leánya van. Teri itthon maradt a faluban, a leánya Szentgyörgyön él. Három dédunokám született eddig.

— Életemet a napszámba járással töltöttem el. A gyermekeket is úgy neveltem fel — sokszor maradtam egyedül. Gyakran vitték a férjemet *koncsentrára* (munkaszolgálat) a harmincas évek végén. Ráadásul tavasszal az erdőn dolgozott és tüdőgyulladást kapott. Hoztuk a botfalusi orvost — nem ért semmit! Akkor jött az orvos Földvárról. Nagyon-nagyon finom úr. Amikor az autó megtért egyszer a kapu előtt — egy tehenünk ment! Azt mondta a doktor, kilencféle tüdőgyulladás van, s a férjem a legsúlyosabbra esett. Abba, amiben rögtön eret kellett volna vágni s elkötni, amíg az orvos jön. Azelőtt még egy fiatalembert megfulladott volt abban a tüdőgyulladásban. Na, kérdezte a földvári orvos, milyen orvosságot kapott? Megmutattuk. Az nem annak a tüdőgyulladásnak való! Előbb az egyik fele volt megtámadva, aztán megkapta a másik felől is, a vállát fájtatta. Nagyon legyengült.

— Végül aztán csak meggyógyult. Én közben állapotos voltam...

— Később is gyakran maradtam egyedül a gyermekekkel. Reggel jókor felkeltem, felhajtottam a tehént a csordába, a falu végére, akkor vettem a kapát a vállamra, s kimentem, mert nem volt messze a föld. Kapáltam egy jó pászmát, s mire bėjöttem, a gyermekek felköttek. Megmosdattam, megettettem őket, s kivittem a mezőre. Nem kocsiban hordoztuk a gyermekeket. Kivittem, feltűztem egy ágat, csináltam egy kóbort, Palit bétettem oda, vagy Árpit, mikor ő volt kisebb. A mezőn neveltem mind a hármat, kérem! De rendes gyermekek voltak, egyik a mást nem támadta, nem veszekedtek. Én öngyilkos tudnék lenni, ha ők nem lennének jóban. Az unokák között sem tudnék különbséget tenni (Fényképet mutat.) Ezt a kosár virágot Jutka hozta, az unokám, mikor a nyolcvanat bétöltöttem. Mind piros szegfű s egy fehér. Azt mondtam: milyen szívreható. Mert azok mind az én esztendeim voltak, azokat mind én győtröttem el, mikor dologgal, mikor egyébbel.

— Még a családról: hát vasárnap mindenki a templomba! A legények ebéd után mentek, ahova akartak, de rendes üdőbe hazajöttek. Az apjuk azt mondta, ne nézzék a pohár fenekét. A legények bémentek a faluba, de a leányom nem. Messze volt a falu, vigyáznom kellett. Ha bált tartottak, gavallérral elengedtem. Mikor megkonfirmált, olyan fejlett volt, mint most Krisztina, a dédunokám. Első volt a leányok között a hosszú fehér konfirmálóruhában!

Délután a piros ingben!... Olyan fejlett volt, a legények tették a kapuba a zöld fát, na!

— Hatvantól a kollektívben dogoztunk. Kezdetben adtak rendszeren, akkor érdemes volt, most a nyugdíj kicsi. Hatvanezer lej. A kenyérre futja. Jártunk mind a ketten a férjemmel. Ő télen az istállóban, nyáron kinn a legelőn, a marhák mellett. Én a mezőn, ahova küldtek. Bibó Laci volt az elnök, mikor beállottunk, azt kérdeztem tőle: „Miért nem nézi meg, az ember milyen állapotban van?” Nagyon rendes volt az öreghez, azt mondta erre: Tera néni, magát tesszük a kertészetbe, Árpád bácsit pedig fejőnek! Haha! „Árpád bácsi” ezt a tehenet se fejte meg, a mienket.

— De aztán csak a kollektív érdekibe lett beteg. Jártak a porozógéppel, a gyomirtóval. Mikor hazajöttek, olyan bűdös volt a ruhája, nyuvadtam meg tőle. Azt mondja: Mi ma a gázmaszkával kellett volna dogozzunk. Itta a vizet, a pálinkát, de hiába, a por megfertőzte a nyelőcsővét. Olyan betegséget kapott, két év alatt végzett vele.

— Akkorára a kollektívben alig maradt ember, szinte mi voltunk az utolsók. Ki gyárba húzódott el, városra, ki meghalt. Volt eset, hogy reggel bémegyek az istállóba, hát üres. Egyetlen ló áll. „Mi az Léda — kérdem —, te is egyedül maradtál?”

Hitvita az út porában

A riporter azt kereste, ki számít tekintélynek a cigányság körében, s az utcán megszólított asszony — különben tizenegy gyermek anyja — rögtön ajánlkozott, elékíséri *Lepedát Rozihoz*. „Rozi” fogalom a faluban, rendezett körülmények között élő nyugdíjas munkásasszony. A hetvenes években beköltözött romák előtt itt élt már szüleivel, édesapja csordapásztorként szegődött volt át Krizbáról Erősdre. Rozi élenjáró *pünkösdistá*, próbálkozott a prédikátorsággal, amiről — nem firtatjuk, de — alighanem azért mondott le, mert rendet kellett volna tartania a cigányközösségben és ez meghaladta erejét. (Férfira van szükség — magyarázza —, azért is hívtak meg Hermányból prédikátort.) A pünkösdistá vallás ugyanis felekezeti hovatartozásnál többet jelent, életviteli elveket és életmódot, szoros közösséget, melyre szorultság idején támaszkodni

lehet, erkölcsi megigazulást. Lapedát Rozi háza előtt szenvedélyes hangú hitvita határát súroló beszélgetés zajlik, ebbe a csöppen a riporter. Nem cigány vallásról van szó — oktatják ki, mintegy kikérve maguknak a beszűkítést Rozi asszony ilyenkor nyáron, mikor helyben szünetelnek az istentiszteletek, mert a hívek a csordák nyomában a legelőket vagy egyéb ügyekben az országot járják — valamiből meg kell élni, ugyebár — szóval ilyenkor hetente beutazik Brassóba, ott nagy imaházuk és sok ezer hittestvére van, köztük „mérnökök, urak, művelt emberek”. Rozi asszony meglepően csiszolt románsággal és szép kerek mondatokban fejezi ki magát, a többiek a tekintélynek kijáró tisztelettel hallgatják. Most érkezett cigány férfi lép a csoporthoz, rituálisan köszön, mire a többiek közlik vele, nem hittestvér, csupán riporter az idegen. *„Nálunk senki nem lop, nem cigarettázik, nem iszik, nem hazudik”* — folytatja Rozi asszony, mire a mellette álló, elgyötört arcú, megviselt cigányasszonynak felforr az epéje és kifakad: akkor őrála miért állította a most érkezett férfi, hogy tolvaj lenne és Brassóban árulná, amit itthon összelopkodott? A többiek csitítják, mit fog az újságíró gondolni róluk. Az asszony indulatba jön, őt nem érdekli, látszik, csak azért is ki akar pakolni. Különben is nagyon a begyében lehetnek a pünkösdisták. Ő!? Dehogy pünkösdista — válik élesebbé a hangja —, *ő istenhívő* — se több, se kevesebb! Hogy melyik templomba jár? Hát az ortodoxba! A többiek arcán kétértelmű mosoly: *már amikor!*... A nő ettől még dühösebb lesz, a riporterhez fodulva szapulni kezdi társait. A sok szentfazék addig pünkösdista, amíg a külföldi segélyeket osztják, vegye tudomásul! A többiek szeliden tiltakoznak. Rozi asszony nem tagadja, egy alkalommal egész doboz szalámit kapott. Hetében a holland testvérek még házakat is földtek be, igaz, akadt család, mely, ahogy a derék hollandusok kitették a lábukat, lefeszegette és eladta a bádoglemezeket — no de ennie is kell az embernek, van a fedélnél fontosabb szükséglet is. Teljes egyetértés alakul ki viszont, az addig békétlenkedő nő is helyesel, mikor arra terelődik a szó, hogy a kollektív gazdaság idején bizony jobban ment soruk, inkább volt pénzük is. Ma e szegény faluban senki munkát adni nem tud nekik, a Barcaságra járnak át a jómódú településekre egy kis pénzkeresetért. Elhiszi-e — kérdi Rozi asszony —, hogy ha szénacsinálni,

krumplit szedni felvesznek egy-egy cigány napszámost, az nem egyszer üres gyomorral, étlen kénytelen munkába állani, annyira nincs mit ennie, s hogy otthon gyerekestül éheznek?

No de belső vitáikat hogyan rendezik, mert rendőrt nyilván nem szívesen hívnak? Az igazi pünkösdisták eszményien élnek — közli Rozi asszony —, a gyengébb hitűek kapnak össze. A rendőrség említése azonban óvatossá teszi, fejtegetni kezdi hát, hogy ők törvénytisztelők, mert meg vagyon írva: add meg a császárnak, ami a császáré, a világi hatalom előtt hát fejet hajtanak. Az anyagiakra terelődik újra a szó, a tizenegy gyerekes anya panaszolja, hogy „szociál” segélyt áprilisban osztott utoljára a tanács a rászorulóknak, ők ettől is elestek. Az árapataki cigányok bezzeg kikapták a jussukat, ott ülnek a tanács nyakán, követelöznek, az itteniek ezt sem tehetik meg.

A templom

Pár éve az erődsi ásatások helyszínéret tett kirándulás alkalmával tűnt fel nekem, hogy a falu legszélén, a felszeg felszegén paticsfalú, jelentéktelen kis vityilló áll, rajta annál meglepőbb felirat: *pünkösdistá imaház!* Ismét kimentem az utca végére, egy vízmosás alján ott az őskeresztények szegénységére és üldözöttségére emlékeztető házikó. Azóta bevakolták, rendbe szedték, kerítést húztak köréje. Leakasztom a kaput pótló szögesdrótszálat, bekémlelek a kulcsra zárt ajtó üvegén. A falak körben csupaszok, „*nu avem chipuri*” (nem imádunk képeket) jut eszembe a cigányasszony magyarázata, s hogy a keresztszimbólum használatát is tiltja vallásuk. Festetlen és támlátlan deszkapadokon kívül semmi a sivár szobácskában — egy rendkívül szigorú hit primitív dísztelensége, puritánsága mindenütt.

De téved, aki a külföldi segélynek tulajdonítja, ami itt a lelkekben történik. Igazság szerint az egész Olt mente cigányközösségeit egy vallásos ébredés kerítette hatalmába, s ebben alighanem a saját erőre támaszkodás igyekezete viszi a primet. Emiatt a kiforratlan, de alakuló cigány nemzettudatnak és kisebbségi egyenjogúságra, az emberi emancipációra törekvésnek is fontos alkatrészévé válhat a kereszténység e másodszori behatolása a romák közé. No de mindez egy újabb riport támaja lehetne.

U.i. Hogy a magyarság és kisebb mértékben a románság is teret vesztett Erősdön az utóbbi évtizedekben, azt több forrásból merített adatsorunkkal kívánjuk ismételten kiemelni. Lásd a Függelékét.

Odisszea — helyben

Az egykori Felsőfehér vármegyéhez tartozó, tehát a székelységtől elütő gyökerekkel rendelkező *Erősdöt*, a múlt században és századunk első felében a barcasági szász gazdák által foglalkoztatott emberek lakták, magyarra és románra ez egyaránt érvényes. Egy vékony parasztpolgári réteg azonban itt is megjelent. A most nyolcvanéves *Béres Gyuri* bácsi a világháború befejezésének évében született olyan családban, melynek önerejéből az egykori erődsi jobbágytársadalomból a legmagasabbra sikerült emelkednie. Élettörténetének kulcsszavai hát nagyon elütnek az előbbieken megismert, naapszámba járó törpebirtokos rétegből származó Bibó Tera néniétől. A jó mesélő Gyuri bácsi emlékei a falu történetének legalább hetven évébe világítanak be. A rövidség kedvéért egy-egy fogalom köré tömörítve jegyezzük ide őket.

GAZDÁLKODÁS

— Mi, Béresék első gazdák voltunk a faluban. Édesapámék 15 hold földet bírtak s 16 hold erdőt... A földet örökölték és vásárolták is. Miből csináltak pénzt? Az erdő mindig hozott jövedelmet. Nálunk mindig voltak állatok, amiket el lehetett adni. Tartottunk szolgát és fuvaroztunk, ha lehetett. Mikor nem volt munka a mezőn, innen, az erődsi árokból homokot és földet szállítottunk a Schiell gyárba, később a Steagul Rosuba vagy a 2-es üzemnek Brassóba, máskor a Brainer Bélának Szentpéterre. Hogy jobb gazda volt-e az apám a többinél? Hát, az! Hadd mondjam meg: itt nagyon kevés földdel rendelkeztek az emberek, s a legtöbben Botfaluból éltek, Tavasszal megkezdték a répakapálást, s amíg a szászok betakarították a pityókát, répát, tököt, búzát, az erődsi nép napszámba járt. Itt alig pár család dolgozott csupán magának.

KÖZSÉGI BÍRÓSÁG, POLITIKA

— Apám, 16 évig volt községi bíró magyar, de román időben is. Ne tessék csodálkozni, a liberálisokkal tartott, s amikor azok kerültek felül, megint kinevezték. De fizetés nélkül. Fizetést a *szekretár* (titkár) s a jegyző urak kaptak, azok Árapatakról hetente

egyszer jöttek át, s amit kellett elintézték a községházán, mely különben üresen állott. A közmunkákat kellett megszervezni, a válus utakat megjavítani, a legelőt a csipkétől megtakarítani. Az Olt földgátja, a *dig* gyermekkoromban nem volt meg, a folyó gyakran kiöntött, az sok munkát adott. Emlékszem, 1941-bet hétszer jött ki az Olt. Sok kavicsot, homokot hordtak a falusi utcákra.

FÖLDBIRTOKOSOK

— A főutcán, ahol a hegyről jön le a kanális, szemben a szövetkezettel, ott Imecsfalvi Imecs Ernőnek nagy udvara volt, lakása, istállója, minden. A házat a demokrációban (az ötvenes években — a szerző megj.) lebontották, s most a kultúrtermünk áll ott. Onnan a falu végéig minden az Imecs úré volt, a leggazdagabb földbirtokosé. Övé volt Erősd legjobb határa, a Vápatolya, aztán a Felsőré. A felső utca úgy épült, hogy akik a háborúban katonáskodtak, és nem volt házhelyük, azoknak az Imecs úréból kiszorítottak. S jól tették! Imecs úr aztán sok földet eladott, a Vápatolyát pedig a második világháború után elvette az állam, s kiosztotta a föld nélküli embereknek. S ezt nagyon helyesen csinálta! Imecs úr fürdőigazgató volt Előpatakon, maga nem gazdálkodott, henem haszonbérbe adta ki a felső részt, szerződésben szabta meg, felét fizették vetés alkalmával, felét betakarodás után. Földbirtokos volt még Remenik jegyző úr Árapatakról, a legjobb határrész, a Káposztáskert jobbik fele volt az övé, együtt az Árapatak felé eső, templommal szembeni területtel.

KULÁKOK

— Nyolc kulák volt ebben a kicsi faluban, a családban kettő is: mostohaanyám (apám második felesége, nagyon jó asszony) és Gábos Dénes nagybátyám. Akkor a szomszédaim, a Lal román család, Pap János, szintén román ember.... Három módosabb helyen is két-két család lakott egy udvaron. Az itteni kommunisták úgy döntöttek, mindkét családot megteszik kuláknak, tehát nálunk például engem és a mostohaanyámat is. De Benedek Bence tanító úr kiállott ez ellen. — Nem — mondta —, mindenütt csak egy családot, s ne a fiatalokat! Így szabadultam meg én. Kulák lett még Cioflec Iancu bácsi, Kertész István komám, aztán Csóré Nyikuláj és Szabó Sándor volt a nyolcadik. Sose felejttem, a néptanácsi elnök úr a kulákokkal hordatta a földet a Olt-hídra, hogy a palló le legyen ta-

karva. Ha esett az eső, ott a víz meggyűlt, pocsolya, sár, minden!... A kulákok erősen meg voltak „sózva”, gabonájuk nem sok maradt.

KOLLEKTÍV GAZDASÁG

— A kollektívbe az utolsók között léptem be 1962-ben. De mondjam meg: nekem jól ment a kollektívben. Fogatos voltam, a saját lovaimmel fuvaroztam. Elvégeztem a saját háztáji munkámat, s ha valakinek fa kellett, estefelé felmentem az erdőre, vágtam egy szekérrel. A feleségemmel meg volt beszélve, ő figyelte, a milicista vagy erdész bejön-e a faluba, s ha igen, ő megvárt a falu végén s szólt nekem... A kerten alól kijött, s figyelmeztetett. Én hát fogtam magam, Botfaluban volt egy jó kovácsmesterem, ahhoz áthajtottam, leraktam a fát, s Isten áldja meg!

Báres bácsinak mégis elege lett a kollektívból egy idő után, s beállt a Brassóba ingázók közé, rakodómunkásként helyezkedett el a bútorgyárban, onnan ment nyugdíjba 18 évvel ezelőtt. Két leánya közül az egyik Brassóba, a másik Szentgyörgyre honosodott, látogatóba járnak csak haza. A gazda egymaga él a módos portán. A rendszerváltás erejét meghaladó feladat elé állította.

RENDSZERVÁLTÁS

— Nekem megette az életemet a földvisszaadás. Én a nyugdíjaskámból meg tudtam volna élni. A hegyi földek nem érnek semmit. Mind ottmaradt ugaron... Ide a falu mellé pityókát, gabonaféléket, törökbúzát még tesznek, de azt is kell, hogy őrizzék az emberek. Ott fenn fel van hagyva. A Székelyhatár, a Vápatolya, a Dig, a Farkasárok megsemmisült határrészek. A mi időnkben ezeken talpalattnyi hely nem maradt megműveletlenül. Akármilyen nehéz helyen feküdt, de fogatjával, lóval, ökörrel mindenki megdolgozta. S termett is úgy, hogy talán a botfalusi határban sem jobban. Az Alsóréten, a Szorosalatt, a Düllő, a Dáncos, a Várporondja, a Felső Veczer most is teremnek, a Veczer gyönyörűszép határ ma is. A felső részemet kiadtam egy cigánynak, lekaszált felibe. Igaz, olyan burjános volt, a részemet otthagytam neki 200 ezer lejért. Úgysem tudtam volna eladni. De meg vagyok csemerelve a cigányoktól. Rettenetesen lusták és nem szavuknak állók. Megbeszélünk egy dolgot, s jön két hét múlva, hogy így Gyuri bácsi, úgy Gyuri bácsi. Másnak? Nem kell senkinek! Itt

idősek az emberek, nem bírnak már a földdel. A több hektárból én is csak 44 árral foglalkozom a Düllőben.

CIGÁNYOK

— Itt egyetlen család élt a háború előtt, a Cikanée, akit aztán elvett Előpatakról Károly Jóska, egy magyar cigány. Ezek meghaltak. Nekik volt egy lányuk, s a háború után idekerült Zalánból egy ember a nagy szegénység idején. Ferencnek hívták. Idejött a katonacimborájához. Más megoldás nem volt, elvette ezt a cigányasszonyt. Ők aztán átköltöztek a kollektív idején Dobolyba. A román cigányok közül — új történet — legelőre Rakolca Koszti (Racolta Costi) jött be tizenegy gyerekkel Hetéből. Akkor annak a testvérei: Gheorghe, Ion, Vasi és Sandu. Őt legénytestvér. Mindnek sok gyereke lett. Utánuk a sógorság, komaság. Még Krizbáról is jöttek be román cigányok, és Nyárasból is. A fele hívő — de aki szereti a pálinkát — márpedig sokan isznak — az nem hívő... Hogy miből élnek a cigányok? Hát lovuk van — s hordnak, s lopnak. Lóval még fenn lehet tartani a családot. Nekik a kollektív s az állami farmok idején ment jól, rengeteg gabonát kaptak Hermányban, Botfaluban, mindenfelé. Most nyomorognak, nincs munkalehetőség. Az eladó házak jó részét brassóiak veszik meg, s mi örvendünk neki. Finom emberek, úriemberek, s minket nem néznek le.

Béres Gyuri bácsi annak idején, a háború alatt átszökött Szentgyörgyre, nehogy besorozzák a román hadseregbe. A mundért mégis fel kellett öltenie, de más zászló alatt. Szlovákia északi sarkában már nem látta értelmét a további visszavonulásnak, sokadmagával átállt az orosz partizánokhoz — egyedülálló menekülési kísérlet —, ennek köszönhetően 1945-ben hazaengedték, megúszta a fogságot, mint azóta is annyi mindent, átvészelte a maga odisszeáját, s most azon búslakodik, hogy a Béres név viselői (Béresék, a kulálok!) — bár népes a rokonság — vele kihalnak.

(1998 nyarán)

Falupróbáló fél évszázad

Végvidéki portyázásunk újabb állomása *Kisborosnyó*. Az idők változására és a szerencse forgandóságára jobb példát találni sem lehetne. Amikor a múlt században Orbán Balázs végzett felderítést a környéken, a szomszédos román lakosságú Nagypatak még kis falu volt a Ladóc oldalában, és Kisborosnyóhoz mint községközpontoz tartozott. Azóta a két települést földrajzilag elválasztó több kilométeres távolság gyakorlatilag eltűnt, Nagypatak ma lenyúlik egész Kisborosnyó utolsó házáig, s 1920-ban szerzett községközponti státusát máig őrzi, Kisborosnyó viszont napjainkban a völgyön lennebb fekvő Nagyborosnyóhoz tartozik közigazgatásilag. Minden új rendszer, maga az impériumváltás s az azóta sorjázó sorsfordító események mélyen belenyúltak a birtokviszonyok alakulásába, s közben a népesedési arányok is alaposan átrendeződtek. Kisborosnyó kétszeres adminisztratív leértékelődését, a földmagántulajdon felszámolását, majd visszaállítását vagyongigilag is megszenvedte, életereje is megcsappant, de az újrainduló gazdálkodás leszűkült határában arra vall, őrizni kívánja helyét a Nap alatt, kistelepülésként (154 ház) — miközben Feldoboly, Kispatak stb. sorvadozik, vagy funkciót vált — igenis képes 389 lelket számláló (1992) közössége sokrétű elvárásainak bár részben eleget tenni...

A riporter szerencsének köszönhetően egyetlen emberélet fonalára fűzhetjük fel a minket érdeklő értesüléseket. *Damó Gyula* tanító bácsi itt látta meg a napvilágot 66 évvel ezelőtt, érettségi után ide tért vissza tanítani, s jövőre, ha a ráadás öt éve is lejár, itt megy nyugdíjba — anélkül, hogy a gazdálkodással felhagyna, miként azt állása mellett mindig is folytatta, mikor hogyan engedték a körülmények. A riporter az ő segítségével mélyebben bele tudott pillantani egy fél évszázadnál is hosszabb időszak társadalmat szétszaggató és újból összerakó folyamataiba.

Látogatás a temetőben

A múltakat felleltározandó, rövid sétát teszünk a falu feletti magas fennsíkon meghúzódó temetőben. Innen messze ellátni, a völgy felső részén osztozó két település jó részét átfogja a tekintet. Kisborosnyó hegylábára kapaszkodó utcája végül egy „hol vízmosás, hol földút” Külső utcába megy át, annak mentén az elszórt házakat már csak cigányok lakják. Hirtelen vad férfiorfítás hallatszik, durva szitkok, a magából kikelt ember üvöltése. Valamelyik kunyhóban „zajlik az élet”. A temető a Tompák három kriptája köré koncentrikus körökben rendeződő sírokból áll. Sok a jeltelen, besüppedt hant, a düledező, mohos sírkő. A Tompák évszázadokig a környék legnagyobb földbirtokosai voltak, Tompa Miklós (1830—1901) a kiegyezés utáni időkben Háromszék alispánja. A környéken (több falu határára kiterjedően) Zágon felé a Mikes grófok birtoka volt az övékhez fogható, nyugat felé pedig, Uzon és Bodola irányába a Béli grófoké. „A kettő között nyomult fel egész a Csukásig a Tompák sok kaszálója és erdeje” — mondja Damó tanító bácsi, hozzátéve, hogy komolyabb birtokosnak számított még a Hersényi és Joós família, valamint a Réz család, utóbbi beházasodás útján részesült a Tompák földjeiből. Leszármazottjuk, „Réz Domokos a szentgyörgyi színházban volt zongoraművész”, előbbieket szintén a Tompáktól vásároltak meg egy elkártyázott birtokrészt. Nos, a tanító úr úgy tudja, a nagypataki románság őseit a Tompák hozták volt be több évszázaddal ezelőtt. A Tompa család mai leszármazottjai nemigen törődnek a régi sírboltokkal, az egyik kriptá teljesen romos állapotban van, a beomlott fal egy részén keresztül ólomkoporsókra látni — e temetkezési hely okvetlenül több figyelmet érdemelne. Ápolják viszont Damó György negyvennyolcas őrnagy emlékét, aki a tanító bácsinak dédapja volt, sírkövén az idei megemlékezés friss koszorúja. A vörös törzsű erdei fenyők alatt a sírkert felső sarkában szegényebb sorsú vagy egyházi rosszallás sújtotta nagypatakiakat temetnek. Az ortodox egyház az öngyilkosoknak nem ad helyet saját temetőjében... A túlsó oldalon a fennsík pereméről rálátni a falu főutcájára, a tanító bácsi mutatja a hajdani nagy forgalmat lebonyolító szeszgyár helyét — az iparnak is hült helye maradt

csupán itt, mint annyi mindennek Kisborosnyó viszontagságos története folyamán.

A nagypatakiak térhódítása

— Minden kis szerencse és minden rendszer csak segítette őket — meséli a tanító bácsi. — Hogy a két világháború között hogyan volt, vásároltak-e a kisborosnyói határban (bizonyára!) és mennyit, ennek utána kellene néznom, hogy biztosat mondhassak. De jött 1945 és a földosztás. A határozat szerint kap, akinek nincs, s akinek van, annak kiegészítik három hektárig. Nos, Kisborosnyón akkor egypár család megkapta a kiegészítést, de hol volt az a rengeteg ember, akinek egy talpalatnyi birtoka sem volt, és akinek adni kellett? Nagypatakon! És honnan? Hát a kisborosnyói határból.

Ez nyilván a földbirtokosi osztály rovására ment, de a határ további átcsoportosítást is megért negyedszázaddal később.

— 1962-ben kollektivizáltak nálunk. Jött Dragoş elvtárs — akkor még Brassóból szállt ki —, hogy a földek hovatartozása attól függ, melyik falut szövetkezetesítik a kettő közül. „Ha Kisborosnyón lesz kollektív, akkor itt maradnak a földek, ha Nagypatakon, akkor oda csatolják őket.” Magyarán a hegy, a kaszálók és a kevésbé termékeny részek a Ladócon azé maradnak, aki nem áll bé a kollektívbe. Nos, Kisborosnyót téeszésítették, Nagypataknak békét hagytak, s Dragoş elvtárs hirtelen hangot váltott. Kijelentette: nem lehet őket azért büntetni és a sír szélére taszítani, mert nem álltak be, hanem meg kell osztani a kisborosnyói határt, és a kollektívnek az úton innen, a nagypatakiaknak pedig az úton túl kimérni a jussukat. Szóval akkor már nem kívánta kiűzni őket a hegyre, hanem a jó földekből mért nekik itt benn. (Különben a tagosításra szükség volt, a kollektív a maga nagy tábláit kívánta kialakítani, s korábban a pár hektáros birtokok össze voltak keveredve, emiatt kellett tagosítani.)

A hatvanas évek közigazgatási átszervezéséből megint Nagypatak húzott hasznot:

— Felmerült, ha Borosnyóhoz csatolják, mi lesz vele? Belőlük is kollektivistát faragnak? Erre minden ismeretségüket megmozgatták, hogy ne Borosnyóhoz, hanem Bárkányhoz tartozzanak. Most ott a községközpont, pedig tizenvalahány kilométer távolságra van, s az

utak nagyon rosszak. Nem számít, csak az, hogy ők magángazdák maradhassanak! (Azóta Nagypatak önálló községgé lépett elő! — a szerző megj.)

— Kimutatható-e, hogy a kollektivizálásból kimaradva anyagi előnyökre tettek szert? Nemigen gyarapodott akkoriban senki...

— Dehogynem! Tessék ide figyelni! Ahogy a kollektív megalkult, a kvótarendszert megszüntették. A kötelező beszolgáltatást a magángazdákról levették. Attól kezdve nekik beadniuk semmit nem kellett. Másfelől, a mi kollektív gazdaságunk — kezdetben önálló, később Nagyborosnyóhoz csatolták — mindig meglehetősen szegény volt. Bedolgozókra viszont mindig nagy szüksége volt. És kiket fogadott fel? Őket! Ők viszont természetesen csak akkor vállalták el a munkát, ha rendszeren megfizették őket. Jöttek is, szekérrel, lóval. A szerencsétlen kisborosnyói viszont napszám helyett csak normát, munkanapot, mifénét kapott, annak az értéke pedig csak év végén derült ki, a készpénzjövedelem mögött mindenestre elmaradt. Az idegen munkaerőt viszont meg kellett fizetni, s Nagypatakon ebből mindig volt elég. Az egész környéket ők látták el, a szépmezei állami gazdaság is jórészt rájuk támaszkodott.

A mai birtokviszonyok végül az 1991-es újramagánosítás során alakultak ki:

— Még a kollektivizálás után a Nagypatak fölötti Ladócon a téesz birtokába kerültek az egykori Tompa nagysága-féle hatalmas kaszálók. Ugyanott nagypatakiak is szereztek területeket, részben úgy, hogy a kollektivizálás idején benti földeket ottaniakra cseréltek. A cserebere annyira ment, hogy a végén már nem tudtuk, melyik föld nagypatakié és melyik a téeszé. Na de a téeszét is a nagypatakiak bírták részibe. Két részt maguknak kaszáltak, egyet a kollektívnek. Nos, 1991 után e hatalmas terület mind ott maradt, az övék lett. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy nekem és még többünknek volt ott kaszálónk, de nem szívesen vettük volna vissza ott, sátés is, ezért, ha lehetett, beljebb választottunk magunknak. Tehát az is az övék maradt, közöttük került kiosztásra.

*

A két település tehát nagyszabású birtok- és határátrendezésen esett át, s ez mindenképpen a régibb rovására történt. A földek

átcsoportosítása mögött nem kell csupán állam- és nemzetpolitikai törekvéseket keresnünk, nagyarányú demográfiai egyensúlybomlás is meghúzódik ugyanis a háttérben, mint azt a mellékelt történelmi statisztikai adattár bizonyítja. Nagypatak lakossága ezek szerint a múlt század hetvenes éveire utolérte a tulajdonképpeni Kisborosnyóét, a századfordulóra pedig már szinte kétszer annyi román lakosa volt az akkor közigazgatásilag összetartozó két településnek, mint magyar. Újabban pedig nagy ügyel-bajjal ugyan, de felzárkózóban van egy nehezen meghatározható harmadik népcsoport is az első kettőhöz.

Hányféle cigány van?

Kisborosnyó Nagypatakkal szemben egyneműnek hat, népességi valósága mégis sokkal összetettebb. Szemelgetünk a tanító úr észrevételeiből:

MAI ROMÁNOK KISBOROSNYÓN „Az Oláhszernek nevezett utcát egykor bevándorolt juhászok lakhatták, mára csak a név maradt. Van viszont három betelepedett család: a bábaasszony, a volt néptanácsi titkár felesége, aki a váláskor az itt vásárolt házat és telket kapta, s itt maradt; akkor a rendőr, aki nemrég jutott itt olcsón lakáshoz, miután megnősült és elvett egy félig magyar-félig román lécfalvi lányt; a harmadik pedig egy beköltözött nagypataki család, s érdekes, hogy mindhárom gyerekük — két leány és egy fiú — vegyes házasságra lépett, de nem itteniekkal, hanem Borosnyóról meg Zágomból kaptak vagy hoztak magyar férjet, feleséget maguknak.”

CIGÁNYOK A KÉT FALUBAN „Gyerekkoromban Nagypatakon élt tizenvalahány család pár hold földdel, s a többiek, úgy emlékszem, kalányosok voltak. Seprűt kötöttek, kosarat fontak. A minap történt, hogy szóba elegyedtem az ottani iskolaigazgatóval, akit régebből ismerek — újabban, nagy meglepetésemre, valami nemzeti pártszervezetben vezető —, a cigányokra terelődik a beszéd, s azt mondja: *„A mi cigányaink nem cigányok! Igaz ugyan, hogy cigány eredetűek, de teljesen azonosultak a román nemzettel.”* Na, a mieink nem, azok csak cigányok maradtak!... Hányan lehetnek amott túl? Becslésem szerint a fele. Ők is megmondják,

hogy az kalányos, még akkor is, ha már autója és nagy háza van. Viszont az illető nem tartja magát cigánynak, hanem kimondottan románnek.

És nekünk ezt tiszteletben kell tartanunk — teszem hozzá én, s eltűnődöm a többségi helyzet előnyeiből kiinduló nemzetépítés cselein.

HÁNYFÉLE CIGÁNY VAN? „Van itt egy adatom, hogy 1930-ban 590-en laknak Kisborosnyón, abból 562 magyar, 9 román és 18 a cigány. A románok az oláhszeriek lehettek. A valamikori 18 cigány helyett ma 150-en vannak. Ha a nagypatakiak elrománosodtak, a mieinkről nem lehet azt mondani, hogy elmagyarosodtak volna. Ámbátor nyelvükben azok, cigányul nem tudnak, magyar iskolába járnak. Hogy nem fogadják be őket?... Van egy ilyesmi is. Ugyanis kulturálatlan, a társadalomnak lesüllyedt része az itteni cigányság zöme. A nagypataki valóban többre vitte. Itt, kérem, ha van egy lakása, abban kályhán és ágyon kívül egyebet nem találsz. Így éli le az életét. Én azt sem tudom, miből élnek. Náluk a család hétnél kezdődik, sokan tíz-tizenketten vannak. A kommunizmusban még jártak gyárba, ide-oda, de ma nincs munkahelyük.”

FÖLDET KAPTAK-E? „Vagy négyen-öten. Egy kivételével el is adták. Nem hivatalosan, de más használja. A cigánytelepen laknak, aztán mostanában fokozatosan elfoglalták a Külső utcát (ahogy a számuk szaporodott, az emberek nekik adogatták el a még megmaradt házakat), és végül lakik még hat-hét család lenn a faluban a nem cigányok között. Ezek módosabbak, rendesebb a lakásuk is, állatot tartanak, évente disznót vágnak... Szóval gazdálkodnak. A Külső utcaiak viszont nem. Kivéve a Ruzsa családot. Ruzsa Mihály a nagyborosnyói Aecito „komplexben” dolgozott, ott kapott földet, egy hektárt mint alkalmazott, ami most is megvan, továbbá igényelt is földet, egy hektárt ő és egyet a felesége. Meg is dolgozzák, nem úgy, mint más.”

Egy családnak tehát sikerült az áttörés, s pár további követné... A többiek legfeljebb a fedelet mondhatják a magukénak a fejük felett.

Skólamesterek

ISKOLALÁTOGATÁS. „42 tanulónk van beírva a három osztályba, mert a második és negyedik összevont osztály, ebből 11 a magyar gyermek, a többi cigány. Iskolába járnak, mert különben nem pecsételjük le a csekkfüzetet, és nem tudják kivenni a családi pótlékot, gyermekpénzt. Márpedig sok családnak az egyetlen pénzjövedelme az a 2—3 százezer lej, amit ezen a címen kapnak. Hogy ragad-e rájuk valami? Hát van, akire igen, van, akire nem...”

SZÁZ ÉVVEL EZEŐTT — Berecz Gyula 1893-ban megjelent, a háromszéki iskolahálózatot bemutató könyvéből idézem az idevágó fél oldalt. A faluban akkorjában államilag fenntartott, ún. községi elemi népiskola működött: „Ezen iskola, amely a református ev. felekezet iskolájából alakult át, valószínűleg már a 17. század közepén létezett. 1739-ben az iskolamester jószágán lévő épületek kijavításáról van szó. 1768-ból pedig azt tudjuk meg, hogy a skólamester Jánó úr az egyház pénztárából »interesre« vett fel pénzt. 1790-ben Kónya József a rektor, aki a tanítóság mellett a harangozást is végezte. Őt 1824-ig négyen követték. Az utóbbi évből találjuk feljegyezve, hogy a tanítási tárgyak: vallás, ének, olvasás, írás, szent história, geográfia, hazai história, természeti tudomány és erkölcsi tudomány voltak. (...) Az iskolaépületet 1847-ben újraépítették, mert a régi már teljesen használhatatlan volt. Az iskolalátogatás mindig elég jó lehetett, így 1848-ban, dacára az akkori mozgalmas napoknak, melyekből Háromszék megyének bő része jutott, a 23 tanköteles közül 16 járt iskolába, kik egy-egy húszast fizettek tandíj fejében. Mennyi volt a tankötelesek száma 1853-ban, nem tudni, de tényleg segédtanítót is találunk, ki az ABC-istákat tanítja, minden házaspártól fél véka, nem házastól egy mérce vagy négy kupa gabona, s az iskolásgyermekek mindenikétől egy-egy húszas fizetésért. A szorgalmi idő a hó leestével vette kezdetét, s tartott nagypéntekig. Bőjthe után 1871-ben Tamó Károly, akinek 44 kalangya ősz-, ugyanannyi tavaszgabona, 18 szekér tűzifa, 10 ft. oszpora, 4 és fél véka törökbúza kepe, mintegy 40 ft. értékű »canonica portio« fizetése és minden tanuló után 40 krajcár tandíj illetménye volt.”

— Cserélne-e vele, tanító úr?

— 44 véka ős- és ugyanannyi tavaszgabona: ez kb. 20—22 mázsa gabonának felel meg. Abból már meg lehet élni. Később az iskola különben a Tompák által építtetett házba költözött, ma pedig a volt községháázában működik.

GYEREKSZAPORULAT, OSZTÁLYSZÁM. „Mikor volt a legtöbb gyerek a harminc év alatt? Szinte hihetetlen, de az évenkénti gyermekszaporulat keveset változott. A négy osztály mindig megvolt, sőt egy ideig, Feldoboly és falunk felső tagozata öt-nyolcadikos diákok számára szintén itt működött. Viszont más volt az összetétel. Átlag hét-tíz csecsemő jön évente a világra, ebből hat-hét volt régebben magyar, a többi cigány, most alig egy-kettő a magyar. Nem is csoda. Aki a nyolc osztályt elvégezte, az mind szakiskolába ment, s innen nem ingáztak, hanem betelepedtek a városba. Három gyermekem nekem is Szentgyörgyön él. A cigányok csak négy osztályt végeztek, nem is mentek sehova. Ahogy elérik a 14 évet, mennek férjhez. Osztályok száma: négy különálló sohasem volt, vagy kettő, vagy három működött. 1976-ban megszűnt a felső tagozat, mert az ötödikesek száma nem érte el, amit akkor megköveteltek. Jövőre megint két tanerő marad, mert 35-re csökken a tanulósám, s így csak két osztatlan osztályt engedélyeznek.”

Pár következtetés

A tanító úr által összegzett ötven év érdekes tanulságokat kínál. I. Először is, fényt vet a cigányság vagyoni rétegzettségére, arra, hogy beolvadása a románságba, illetve a székelységbe a két településen (Kisborosnyó és Nagypatak) más-más fokot ért el, és elütő jellegű. Míg nyelvi asszimilációja teljesnek tekinthető mindkét helységben, s Kisborosnyón gazdaságilag csak egy kis csoport próbál meg úgy élni és dolgozni, mint a magyar szomszédság, addig Nagypatakon a sok földreform, a kollektivizálás kimaradása és a hatóság tudatos nemzetépítő politikája folytán paraszti sorba tudott emelkedni, gazdautudatra tett szert s nemzeti beolvadását a hatóság is teljesnek tekinti. Komoly emancipációs eredményekre vall mindez, részleteiben, igaz még megvizsgálandó. Van a gazdálkodó cigányra egy kisborosnyói eset is — nem kis dolog, hogy bár

kivételként, de kiút értékű példaként létezik e választási lehetőség. 2. Tanulságos a vázolt helyzet arra nézve is, hogy, milyen különbségek mutatkoznak abban, ahogy a *nemzetállami többség* (a nagypataki románság) asszimilál, avagy ahogy az *etnikai többség* hasonlít magához (a kisborosnyói székelység, illetve a nagypataki románság), szemben a *nem nemzetállami többséggel* (kisborosnyói magyarság).

A falu székelysége e század folyamán tulajdonképpen felére apadt, a település jövője tehát azon múlik, mire viszi a gazdálkodás új feltételek közötti feltámasztásában, illetve azon, hogyan találja meg a két etnikai csoport azt a munkamegosztást és tulajdonstruktúrát (a mainál méltányosabbat), melyben a székely és cigány egymás támaszaként összefoghat jóléte érdekében. A magángazdálkodás új cselekvési lehetőségeket nyit meg mindkét csoport előtt a közeledésre.

A riport elkészülte után történt, hogy a szenátus községi rangra emelte Nagypatakot — egyetlenként a tizenvalahány erre felterjesztett megyei település közül. Emiatt az RMDSZ-honatyák a döntés ellen foglaltak állást.

(1999 nyarán)

II. RÉSZ: TÚL A NYELVHATÁRON

Túl a nyelvhatáron

Március eleji időjárás űzi játékait *Dobolló* felett, a völgyben hol gyapjas köd gomolyog a falura, hol napsütésben fürdenek a szántók s az erdőalig nyúló havas lejtők Hólében ázik az egész hegyláb, vízben úsznak a falut alkotó szabálytalan alakú házcsoportok. A központtól jókora távolságra sodródott, legalsó házbokorban található az Irmika nénié egy olyan „utcában”, melynek az egyik felén sikerült a gazdaságoknak sorba fel fejlődniük, a szemközti házak azonban semmi hajlandóságot nem mutatnak a településrend tájainkon bevett formáinak tiszteletben tartására. Nos, itt lakik Bărăcuț Irmika néni öccsével és fiával, valamint annak családjával. Udvarukat amolyan tavaszi csermely osztja ketté. Ha nem is ennek, a pataknak még lesz szerepe a történetben.

Dobolló kimondottan telepesfalu,¹ két és fél évszázaddal ezelőtt Bikfalva lakatlan pusztája, *praediuma* volt, azóta azonban számottevő román közösség eresztett itt gyökeret, mely

¹ Pál Judit foglalja össze most megjelent tanulmányában, amit erről tudni lehet: „Az 1750-es összeírás Bikfalvánál írta össze Dobollót, amely báró Henter Dávid birtoka volt, és 13 román jobbágy lakta, közülük egyik sem adózott (5-nek a neve Oláh, de a többinek is egyértelműen kiderül a nevéből román származása). Szintén itt írtak össze Henter Dávid malma mellett egy nemrég alakult tanyát. E 25 román családfő esetében az összeírók feltűntették azt is, hogy honnan és hány éve jöttek. Eszerint 16 évvel előtte Fazakas Rádully, a Henter báró embere telepedett oda elsőnek Bikfalváról. 10 évnél régebben élt ott még 1 moldvai és 5 havasalföldi zsellér. 13-an mindössze 1-4 éve telepedtek itt meg, 3-an közülük pedig csak fél éve. A később érkezettek közül 4-en jöttek Havasalföldről (tehát összesen 9-en), 5-en Sepsiszékről (2 Szentiványból, 1-1 Lisznyóból, Bikfalváról és Bölönből), 4-en a Barcaságból (3 Brassó Bolgárszeg nevű románok által lakott külvárosából, 1 Hermányból), 3-an Felső-Fehér vármegyéből (a szomszédos Márkosról és Bodoláról, illetve Hidegkútról), 2-en pedig Fogaras vidékéről. Rendes telkeik nem voltak, állataik (juhok, tehenek) azonban többségének igen. Betelepedésük Bikfalva lakóinak ellenkezésébe ütközött, de valószínűleg Henter báró ezt az ellenállást sikeresen semlegesítette.” (A románok háromszéki betelepedésének néhány kérdése (1614—1850) in: *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románok történetéről.* Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.)

kétségbevonhatatlan, szigorú nyelvhatárral különíti el magát Háromszék többi részétől. Nyelv- és megyehatár nem esnek egybe. A sajátos domborzati adottságokból fakadó gazdálkodási feltételek azonban a környező székelységtől sok tekintetben elütő tájékozódásra készítették és kényszerítették a dobollóiakat, s ebben, mint látni fogjuk, inkább a Brassó megyei Keresztvár, Bodola stb. magyar és román lakosságához hasonlítanak.

Nos, hogyan, is élnek a dobollóiak? — kérdezte a riporter a márciusi sarat dagasztva faluszerte, szóba elegyedvén akivel csak lehetett. De előbb arra volt kíváncsi: mi történik azokkal, akik átsodródtak a nyelvhatáron?

Irmika néni

Bărăcuț Irmát, aki 79 évvel ezelőtt e faluban látta meg a napvilágot, mindenki így, kicsinyítő képzősen ismeri a faluban, iskolás fiúnak és szénásszekérrel bajlódó gazdának egyaránt csak így jelent e név valamit: Irmika. Otthona amolyan kis szigete a magyar nyelvnek a faluban, ott, mint mindig, magyarul folyik ma is a szó. Az Egerpatakról származó apuka szilárd identitástudattal telepedhetett át annak idején Dobollóra. Módiék molnárdinasztia voltak, előfordult, hogy három malom is volt a családban, Dobollón kettő is működött kezelésükben, a másodikat az édesapa házonbérben bírta. Nincs a közelben a Dobolló patakához fogható bővízű vízfolyás, nyilván ez vonzhatta ide a családot, no meg a piaci feltételek, a faluvá cseperedő település. A malom jól jövedelmezett, fennakadást csupán a háborús évek jelentettek, mikor hirtelen országhatár vágta el, metszette le a falut a Székelyföldről, A határ oly közel volt, hogy a hatóság megtiltotta az örlést. A mesterség kiválóan eltartotta volna a familiát, annak is csak hasznát látták, hogy Dobolló kívül esett a kollektivizált zónán, de az édesapa halála után a mostohaanya átadta a malmot a téesznek, leszerelték és a be rendezés végül Lisznyóban ment tönkre. Ma nyoma sincs a patakparton, kőalapját bulldózerrel takarította el a tanács. Irmika néni itt ment férjhez, áttért az ortodox vallásra, férje kilyéni román ember volt, s gyakran tréfálkozott azon, hogy feleségénél jobban tud írni-olvasni magyarul.

A kiterjedt bikfalvi rokonsághoz fűződő kapcsolatok meglazultak, a család viszont megnyílt a befogadó közösség irányában, Irmika néni négy gyermeke közül két lánya falubelihez ment férjhez, fia itt alapított családot, a harmadik lány Hosszúfaluban él. A 14 unoka és 9 dédunoka már mind a túlsó parton áll. Irmika néni még tökéletesen kétnyelvű, játszi könnyedséggel vált át románról magyarra és fordítva, s büszke rá, hogy vejei és lányai mind beszélnek magyarul. Ő maga a dobollói özvegyasszonyok életét éli, most amiatt aggódik, kire marad fogyatékos öccse gondozása, ha ő már nem lesz. Násznagyához igyekszik épp, haldoklik valaki a családban — látjuk, amint egy koporsót szállító Dacia halad el az úton —, s a szokás azt kívánja, hogy a közelálló asszonyok besegítsenek a halotti tor előkészítésébe.

Iрма néni, az egykori bevándoroltak lánya már miben sem különbözik a többi dobollói öregasszonytól. Legfennebb abban üt el tőlük — ismételten kiemeli, mint aki élete fő törekvését összegezi: „Én itt soha senkivel perben, veszekedésben nem álltam... És nyolcvan leszek az idén, ha megérem” Túlzok-e, ha ebben egy jellegzetesen kisebbségiekre jellemző mentalitást vélek felfedezni? Isten éltesse, Irmika néni!

Gyuri bácsi második élete

Váncsa György mindössze negyvenkét éves, de mindenkinek „bácsi”. A faluvégén lakik — mondanám, ha itt a sok házcsoport miatt a település nem állna csupa faluvégből. Felbomlott házasságát, hozzátartozóit hagyta a tíz kilométerre fekvő Uzonban, mikor második életet kezdeni ide telepedett át. A mai napig az uzoni szeszgyárba ingázik, ott közben szakképzetlen munkásból tizen-nyolc év után a derítőállomás kezelőjévé lépett elő, méltán véli tehát úgy, hogy megbecsülik a munkáját. Húsz éve vette el mai élettársát, annak első házasságából származó két fiát sajátjaként nevelte, a harmadik, közös gyerek is tizennyolc éves már. Büszkén mutatja a szemközti domboldalon a közben megházasodott legidősebb fiú új házát, még legalább egynek a felépítését atyai kötelességének tartja. Váncsa György, az uzoni református család sarja úgy lett görögkeleti, hogy felkért keresztszülei ragaszkodtak ehhez, ha már

elvállalták a dolgot. Nem szívesen beszél róla, de első felesége — református magyar asszony — alighanem át akarta téríteni, mivel azonban a viszony megromlott köztük, maradt minden a régiben. Uzoni testvérei mind magyarok, a kapcsolata velük nem túl szoros. Váncsa Gyuri „bácsi” kimondottan jól, bő szókincs birtokában, könnyedén beszél már románul, csak erős székely akcentusát nem tudja levetközni — mondja az asszony, s ezen jót nevetünk.

Átveszi a szót a feleség. Gyermekekorában, meséli, a bikfalviakból élt az egész falu, oda jártak át napszámba, ő maga kislány kora óta. Legnagyobb bánata, hogy három szép fia munkanélküli. Hiába iskoláztatta őket Szentgyörgyön, nyilván nem kis áldozatok árán — textiliskola, autószerelés — évek óta képtelenek munkához jutni. A családfőt is aggasztja, hogy a szeszgyár hol működik, hol nem, de a fiatalok sorsa ma kimondottan kilátástalannak látszik. Itt a hatvanas évek óta az állattenyésztés mellett a lakosság fő eltartója a brassói és prázsmári ipar lett, a valamikori napszámosok gyerekei ipari proletárként keresték meg a kenyerüket, amíg lehetett. Amíg a csőd szélére került gyárak nem elbocsátások árán próbáltak meg talpon maradni...

Hogyan élnek hát a dobollóiak?

A hetvenes-nyolcvanas években itt olyannyira általánossá vált az iparba való ingázás, hogy mára a távolság dacára Dobolló amolyan alvótelepülésévé, külvárosává vált a Cenk alatti metropolisznak. Nem volt család, mely kimaradt volna belőle, a férfiakat mind felszippantotta, s a házakon meg is látszik, hogy évtizedeken keresztül biztos pénzjödelmet húztak az itteniek. Mára akármelyik székely faluval felveszi a versenyt e tekintetben. Az ingázás „fénykorában”, a nyolcvanas évek elején 684-en (az ezer körüli lakosból) jártak naponta be Brassóba, a három váltásban dolgozó itteni munkásokért hét buszt küldött ki 24 óra leforgása alatt a szállítót vállalat. A hajnali busszal valamikor harmincan jöttek haza, ma hat-hét ember száll le róla, s a járatok felét is kivette a vállalat. Ipari nyugdíjas viszont kétszáz körül van a faluban, a középkorúak úgy, ahogy, de tartják munkahelyeiket, a fiatalokat azonban nincs, aki alkalmazza. Dobolló régi gondja kiújult emiatt: nincs a falu határában szántó, a

völgybe szorult és a többiekhez képest később létrejött település ráadásul viszonylag túlnépesedett is — a három együtt legszorítóbb szükségévé a földhiányt teszi. A községházán mesélik, hogy a '91-es földreform idején átlag fél hektárt tudtak csak kiosztani családonként, a községben — ide tartozik Márkos, Bélmező és Dobollópataka — mindössze öt család kapott öt hektárnál többet, az egyházaknak, iskoláknak jóformán nem jutott, valami négy hektárt kellett elosztani köztük... Megindult hát a földvásárlás. A riporter is azzal lépett be az irodába: *arra panaszkodnak a Bikfalván földet vásárolni szándékozók: felverik a dobollóiak az árat, hajlandók többet is megadni, csak hozzájussanak az áhított szántóhoz.* Holott nyilván a pénznek ők sincsenek bővében. Feltételezhető mindazonáltal, hogy a brassói ipari jövedelmek és nyugdíjak, illetve még inkább az, hogy kimaradtak a kollektivizálásból és a fával feketézhettek, bizonyos előnyhöz juttatják-juttatták a dobollóiakat a vásárlásnál, s valóban nagy ütemben folyik a bikfalvi birtokok felvásárlása, ami pár év alatt a falu történelmi határának számottevő módosulásával járhat: kiterjed a mezőföld felé, s a lakosság dolgában feleakkora és kivérzett Bikfalva hátrébb szorul az ő javára. Létező formája az újjáéledő szimbiózisnak a bérletek általánossá vált rendszere a két falu közt. Maga Ciobanu tanácstitkár meséli, ő is bérel egy hektár kaszálót egy olyan családtól, melynek tíz hektárt sikerült visszakapnia: „nyolc év alatt annyi bért fizettem ki, hogy abból akár meg is vásárolhattam volna” Valami kevés sajáttal persze mindenki rendelkezik. Egy talpalattnyi földet sem kaptak viszont a cigányok, akik kétszáz léleknél többen vannak. A tanácstitkár külön megmagyarázza: „román anyanyelvűek, hivatalosan nem nevezzük cigánynak őket”. Utóbb látom a statisztikában, egyetlen roma nemzetiségűt sem vettek nyilvántartásba a népszámlálás alkalmával. Példái különben az ún. *házi cigányságnak*, gazdálkodnak és napszámba járnak, lova, tehene a legtöbbnek van.

Ami a többségi lakosságot illeti, annak fő gondja továbbra is a brassói iparban meghódított pozíciók védelme. Úgy tűnik, a dobollóiak ebben messze sikeresebbek, mint a környék székely falvai. Hogy a több tucatnyi 18 és 25 év közötti fiatal nem talál már a nagyvárosban ugyanolyan befogadó közegre — ez a legnagyobb tragédiájuk. A köztük kiosztott munkanélküli segély életkezdéshez,

útravalónak kevés, építeni rá nem lehet. A születések száma visszaesett, egy házasságkötés és nyolc elhalálozás volt a tavaly. Föld nincs, illetve kevés van. De vajon fülük-e a foga a gazdálkodáshoz annak, aki városban ipari szakmát tanult, és most a diploma elértéktelenedése miatt tanácstalan? Mindenesetre Dobolló olyannyira Brassó vonzáskörzetébe került, hogy munkaföldrajzilag is merőben más régióhoz tartozik, mint Bikfalva, Lisznyó, Uzon és társai, s ha adminisztratív oda csatolnák, nagy ellenállást nem fejtene ki: semmi érdeke nem fűződne hozzá.

Pár számadat

A népszámlálások nagy múlt századi növekedés után egy emelkedő-hanyatló görbét mutatnak. De a település népességmegtartó ereje mégis felülmúlja a székely falvakét:

	Osszlakosság	ebből	
		román	magyar
1891-ben	1259	1196	63
1910-ben	1582	1524	58
1920-ban	1611	1588	23
1992-ben	1089	1084	4

és egyetlen német, roma pedig egy sem. A számok tehát a magyarok három emberöltő alatti teljes felszívódását, illetve elköltöztetését tükrözik. A nyelvtudás persze él még sok családban, a kétnyelvűség nem ritka jelenség sok tiszta román családban sem. Róluk még lesz szó. Egy következtetés: a nyelvhatár mentén ugyanaz az egyenmősődés felé mutató tendencia figyelhető meg mindkét oldalon: de míg a Székelyföld belsejében egyházára, államára, hatóságaira, helyzeti fölényére támaszkodva a románság fékezni és megfordítani igyekszik a természetes beolvadást is, arra a székelységnek a határain kívüli településeken vajmi kevés módja van. (További adatokért lásd a Függelékét.)

(1999 tavaszán)

Kilencvenévesek falujukról

Szétszéledt, összeteretlt házak

Dobollópatak az 1223 méter magas Piliske- és az 1029 méter magas Szereda-tető közti mély völgyben fekszik. Tálpataktól és Bodzafordulótól a 958 méter magas Gyilkos-hegy választja el. Igazi alpesi táj, erdős hegyhátak, meredek oldalak mindenfelé, földművelésről itt a ház körüli nadrágszíj-parcellákon és kertekben lehet csak szó, annál kedvezőbbek viszont az állattartás feltételei a havasi legelőknek köszönhetően. A falu maga a szintén rendkívül laza szerkezetű Dobolló amolyan havasi nyúlványa, tucatnyi házcsoport és rengeteg magányosan álló gazdaság alkotja, mindez annyi kilométer hosszan, hogy abból székely település három-négy is kitelne.

Az itteni románság — „gyerekkoromban a székelyek erdőpásztorai voltak, kérem, a dobollópatakiak” — meséli a kilencvenéves *Găitan Gheorghe* apó — érdekes átmenetet, összekötő kapcsot jelent a szépmezei síkon terjeszkedő báciai, márkosfalvi román csoportok és a Bodzai-havasok erőteljes juhász közösségei közt. „A völgy egyik fele (az északi) a bikfalviaké, a másik az uzoniaké volt, mind erdő, azt vigyázták az ősök” — folytatja *Găitan* apó. Ami kis területet az erdőn és kaszálón kívül szabadon hagyott a természet, azt kézi ekével törte fel az ember, s idővel e pár barázda az itteniek tulajdonába ment át. A kollektivizálás elkerülte a települést, a pár áras-holdas „birtokosok” közt *Găitan* apó a maga három és fél hektárjával a jobbmódúak közé tartozott saját bevallása szerint, ámbátor a leggazdagabbnak kétszer annyi volt. Fennebb a hegyen a vagyon főleg jószágot jelent-jelentett, erre felé már szántóra áhítozik az ember, csakhogy azt a lehetőség szűkmarkúan méri.

Megfuttatva a kocsit a felső faluvégen, alvázukról leszerelt ún. „vagonokra” (lakókocsi) bukkanak, az ütött-kopott alkalmatos-

ságokban — a csupasz földre, a patakpartra mintha találomra lökte volna le őket valaki — borostás, elhanyagolt külsejű férfiak heverésznek a mocskos matracokon. Bűz, kosz, emeletes vaságyak, hat ember a levegőtlen dobozba zárva, hűvös időben egy dobkályha tartja bennük a lelket. Heti egyszeri (?) mosdás, hidegkoszt, rideg férfimagány a sorsuk. Hogy délelőtt tízkor miért heverésznek az ágyban, kivéve munkatársukat, ki a beszeszeltek erőszakos szívélyességével invitál befelé az emberistállóba, nem firtatom, de nyilván az állami erdőkitermelés — ennek alkalmazottai, utolsó mohikánjai valamennyien — pangásáról többet elárul e tíz ember tétlensége, mint a statisztikai kimutatások. Panaszkodnak, hogy háromszázezer lejt kaptak fejenként legutóbb, „*az élelemre sem elegendő*” — siránkoznak. Utolsó napjait élné az IFET, az állami erdőkitermelés? Mégis hogy miért tartanak ki mellette — annak magyarázata nyilván abban is keresendő, hogy szerencsés ma az, akit nem bocsátottak még el, s reménykednek a jövedelmek emelkedésében is. Az otthoni juhnyáj — mindnyájan juhosgazdák, tudom meg — sem az, ami régen volt, nincs keletje a gyapjúnak, az évek óta gyűlő készletet halmozni tovább nincs értelme. „Az enyémbé belevette magát a moly, s csak ha felgyújtom a házzal együtt, legfeljebb akkor szabadulhatok a kártevőtől” — szidja a világot fogai közt egy piros képű atyafi.

Visszafelé szembeötlően szép, villaszerű házakra figyelek fel, de nem hétvégi üdülés, hanem mind a földművelésre is támaszkodó gazdálkodás tanyája szemlátomást valamennyi, a csinos épületek, kerítések, csűrök arra vallanak, egy vékonyabb réteg megtalálta a maga számításait. Egy ilyen „palotába” — melyből nem csak mutatóba akad — és egy földtapaszos vályogkunyhóba vezetem el a továbbiakban az olvasót

Gáitan apó mosolya és fintora

Szülei utolsó, tizenegyedik gyerekeként látta meg a napvilágot 1907-ben, ma is a szülői házban él, illetve abban az „ezer évre tervezett” erős kőházban, amit maga épített az egyszeri szerény porta helyén. Kikapaszkodni a szegénységből — ez volt élete vezérszólama, meséli, hogy huszonévesen Bodzafordulóra járt a

bálba — *bál* és a *joc* szavakat felváltva használja —, s ott a legszebb lányba, a „bálkirálynőbe” szeretett bele. A vonzalom kölcsönös lehetett, a lány felkereste őt otthonában, de aztán a sors mást akart: „Lehet, nem kellene mondanom, de végül a vagyon miatt itteni gazdag lányt vettem el.” A tizenegyedik, sok nélkülözést látott gyerek, a szegény sorsú fiatal vett így erőt érzésein a józan számítás javára? Găitan apónak sikerült a jómódúak közé feltörnie, ámbátor hogy a gazdagság mennyire relatív, mutatják a számok: mindössze három és fél hektáron gazdálkodott. E vagyon megóvta viszont attól, hogy ingáznia kelljen a messzi iparba, mint a helyi férfiak zömének. Igaz, gyermekáldásban nem volt részük, s ez most, aggastyánkorában külön gondot jelent. De a jólét érdekes módon mégis átörökítődik: fiatal házaspárral kötött eltartási szerződést a két beteg ember, azok oda is költöztek, s ellátják az öregeket, mi több, élelmiszerüzletet nyitottak az udvaron — innen a „*la primul privat*” (az első magánboltos) mint tájékozási pont a faluban —, kikötötték viszont, hogy ne csupán a végrendeletben szerepeljenek, hanem szabályos eladási szerződést is kössön velük az öreg. Mindene rászáll tehát a törekvő fiatalokra, s ha a szomszédban épülő szép családi ház is elkészül, akkor azok valóban a falu leggazdagabbjai lehetnek, bennük az öreg mintegy megteszi az emelkedés következő lépését, s eléri azt a legtöbbet, amire helyileg mód nyílik.

5) No de Găitan apó tökéletesen kétnyelvű — s noha e tudása már, sajna, nem hagyományozódik át, annak története annál tanulságosabb. „*Én magyar időkben születtem és nőttem fel, s itt csak magyar állami iskola volt* — meséli. — *Ma is tökéletesen tudok beszélni és írni magyarul.*” Găitan apó büszke a maga tudományára, sérelemnek nyoma sincs a hangjában. Hogy miért, arra talán rávilágít egy anekdotája: 1916. augusztus 15-e emlékezetes nap az életében, akkor törtek be a román csapatok Dél-Erdélybe, s végigvonultak a falun is egységeik. „*A kapuban álltunk, néztük őket, s hallottam, ahogy egyik szomszédomat megkérdezték, örvend-e bejövetelüknek. Vártál-e? Hogyne! Boldog vagy-e? Persze! Román vagy-e? Mi az hogy! Pedig ő, tetszik tudni, magyar volt szegény, mindig éltek itt egypáran miközöttünk...*” — nevet, mint aki valami nagyon jellemzőt mondott. A történet valóban bevilágít egy olyan

paraszti szemléletbe, mellyel a hivatalos vagy „úri” nacionalizmus idegen világként állt szemben, s mely némileg indokolja az öreg érezhető nosztalgiáját ifjúsága iránt, amikor is, mint mondja, a nemzeti különbség „nem számított”. („*Nu se ştia cine e ungur sau român.*”) A gunyorosan válaszoló székely szintén kétnyelvű volt — ezekkel vállal igazán ma is közösséget, az előítéleteken való felülemelkedés e tartásával az öreg, 92 éves, madártestű, immár kifelé ballagó Găitan apó...

Raveica anyó

Kilencvenedik évét tapossa Raveica anyó, töpörödött, egy élet törődéseiben leapadt testében azonban még mindig fürgeség lakik, szórja a magot a majorságnak, velem is csak rövid időre áll meg beszélgetni, ámbátor nem sok újságíró láthatott életében, de túl van már azon, hogy ezt külön méltányolja vagy jelentőséget tulajdonítson neki. Igaz, a házba illendő módon beinvitál, egy deszkaágy szélére le is kuporodhatok, válaszolni is válaszol, ha kérdem, de a házigazdai szerepet hatvanvalahány éves fiára hagyja. A család fő jövedelmi forrása a fiú 800 ezer lejes nyugdíja — a brassói iparban és ingázásban eltöltött évek jutalma. Raveica anyó egyetlen jövedelme a veteránözvegyi nyugdíj, s itt figyelek fel arra, hogy e nem kollektivizált falvakban meglepően sok idős ember és özvegy egyedül ebből pénzel. A helyhatóságok és a hadkiegészítő (a komisszáriátus) külön gondot fordíthatott arra, hogy az eldugott falvakba eljusson, s e — mondhatni — rejtőzködve élő emberek sorsán is némileg könnyítsen az állami segély. A család legféltettebb okmánya ama értesítés, melyben a háromszéki illetékes tudomására hozza Raveica anyónak, hogy hadirokkant férje után — négyévi frontszolgálatot követően fél karját hagyta a harcmezőn — ennyi és ennyi lej illeti meg havonta, az összeget azóta többször emelték, hozzáigazítva az inflációhoz.

A zsebkendőnyi udvar, a megroggyant, alacsony vályogház, mögötte a meredek hegyoldalból erőnek erejével kihasított nagdrágszíjnyi „szántó” vagy a földpadlós pitvar és szoba, az apró ablakok mind keretét jelentik egy életnek, Raveica anyó ugyanis itt született, itt hozta világra öt gyerekét, ebből három maradt életben és nőtt fel,

itt ment férjhez, ide várta vissza három évi katonáskodás és négyévi világháborús szolgálat után a férjét, itt ült, amikor az váratlanul betoppant, s nagy bajusza miatt őt epedve váró kicsi fia nem ismerte fel az apját... Az udvaron kapta a hírt az ötödik gyermekével viselős asszony, hogy férje lábába — a nyomorék ember állatait legeltette, közben fél kézzel faragott — beleszaladt a bicska, de oly szerencsétlenül, hogy ütőerét átmetszette, s egy kézzel nem lévén képes segíteni magán, ott vérzett el pár száz méterre a családjától. Hogy milyen vesződéses évek következtek a hasonlóképpen keserves korábbi esztendőkre, hogyan nőtt fel a három gyerek, melyből végül az egyiket — szerencséjére — beszippantotta a brassói ipar, s ezzel a családot egy kicsit a nyomorból kiemelte, nos, mindez kibetűzhető a kis udvar és kunyhó „nyitott könyvéből”, miután nyugdíjas fia ma is itt lakik a megosztott portán. Van azonban a múltnak egy fejezete, mely Dobollón és a románságon kívüli világhoz kapcsolódik. Tizennégy éves korában szolgálni adták Raveicát a *prázsmári szászokhoz*.

— Két családnál voltam cseléd, sok volt a munka, de enni is adtak rendesen, megbízható emberek voltak. Nappal a mezőn kapáltunk, este megfejtük a teheneket és a bivalyokat. Szóltak, el ne engedjem a bivaly tögyét, mert legközelebb meg nem engedi, hogy megfejjem. A háziasszony villanyéllal ütögette a bivaly hátát, hogy ki ne tépje magát a kezemből. Nehéz bánni ezzel a makrancos állattal! Aztán takarítottuk a disznópajtát, a lakást, mindent. Volt munka bőven. Két szolgálót és több szolgát tartottak, románokat. Két szász család volt, a szülők, lányuk és annak a férje. A fiataloknak egyetlen gyerekük volt, egy fiú. De az úgy sírt, amikor be kellett vonulnia katonának!... Aztán tizennyolc évesen férjhez mentem, jóformán ki sem mozdultam többet a faluból, kisgyerekeim voltak, azokkal bajlódtam folyton. Bikfalvára? Jaj, de igen, ha vásárolni akartunk valamit, lejárunk az ottani boltba, akkoriban nem volt annyi üzlet, mint most, hogy nálunk is több van. („*Privații ăștia*”)

— Mégis miből éltek? Ez itt gazdaságnak igazán nem nagy...

— Felesbe vettünk ki földet a bikfalviaktól. Egy-egy hold pityókát, törökbúzá; megkapáltuk, leszedtük s elosztottuk.

Fia közbeszól:

— Apám kecskéket vásárolt, az mentett meg minket. És a juhok. Emlékszem, nyolc-kilenc éves lehettem, a háború után a nagy éhínség idején (1946-ban — szerző megj.) sajtot készített, azt cérnával elvágta négyfelé, s mindenikünknek jutott egy-egy darab. Ittuk rá a zsendicét és a tejet. Ha kukoricalisztet sikerült néha szereznie, azt tejben megfőzte, s az volt a lehető legfinomabb étel.

Raveica anyóban is felparázsluk az emlék:

— Igen, találkozott egy emberrel, azt mondja neki: *măi, Gheorghe*, hozz tizenegy liter tejet a prázsmári posztógyárba, kapsz érte málélisztet! Úgy is tett, málékockákat hozott haza, azt ettük.

Fia kiegészíti:

— A gyárban egy liter tejért egy darab puliszka járt. Így a szerencsétlen félkezes ember bevitte gyalog azt a demizsont, s hozott tizenegy darab puliszkát. Emlékszem, adott nekem is egyet, s én egyre apróbbakat haraptam, belőle, hogy minél tovább tartson. Soha jobb ízűt nem ettem...

Raveica anyónak kilencvenévesen csupa múlt és jelen az élete, fiának azonban még van egy feladata: Prázsmáron élő fiának felbomlott a házassága, a belőle származó kisfiú az apára maradt, aki szüleine bízta. Az elemista kisfiú nagy kapával jár-kei az udvaron, s hiába szólnak rá, gyökerestől fordítja ki a fűcsomókat, ahol éri.

A *Cortanok* megélhetésének ősi eszközét és vele sorsukat öröklie vajon a kisember, vagy a lapályra lehúzódtok rokonság könnyebb élete jut neki? — kérdem magamtól búcsúzaskor.

(1999 nyarán)

Kolostoralapítás Háromszéken

Messzire szórja a napsugarat a hegyhátról a villogó cinezett bádogtető, a Brassó és Szentgyörgy közti útszakaszon gyakran kérdik az utasok egymástól, micsoda oly fényes ott fenn az erdőnyiladékban. A bizánci stílusú templom két tornyának kupolái és teteje annyira vakítóan fénylik ott fenn, mint ami valóban hirdetni kíván valamilyen üzenetet a szépmezei sík fölött — országnak-világnak, de főleg a hegykaréjba fogott táj népének.

Erdélyben a kolostorok, monostorok, szerzetesrendi létesítmények korát évszázadokban szokás mérni — a nagy kivételt a görögkeleti egyház ilyen jellegű alapítványai jelentik. Aki gépkocsin szeli át, mondjuk, mitőlünk Szatmárig e provinciát, elhülhet azon, hány ortodox templom, sőt, katedrális és kolostor épül szerte Transzszilvániában, köztük nem egy kimondottan óriáskomplexum, mint a receai például, mely egy egész széles domboldalat kitölt, s miként gyakran tapasztalni, építészei nem mellékesen törekedtek a lenyűgöző vagy lehengetlő monumentalitásra. Jakó Zsigmond egyik történeti vázlatában olvastam, hogy Erdély históriájának e századi egyik legjelentősebb változása a görögkeleti egyház térhódítása a térségben. Ami az építményeket illeti, 1989 valóban mintha arra lett volna jeladás az ortodox államegyház számára, hogy a nagyarányú népesedési átalakulást, amit e század produkált a transzszilván társadalomban, a fogyó és gyarapodó, az el- és bevándorló nemzetek új konstellációját mintegy szentesítse, látványként, betonba öntött saját intézményei formájában is megjelenítse. Nagy erők fogtak össze, az államegyház a költségvetés teljes bizalmát és támogatását élvezi — miként arra a sajtó nemegyszer felhívta már a figyelmet. Így történt, hogy a keleti ihletettségű építészeti stílus előrenyomult egészen a magyar határig ama földön, melyet eddig a gótika és az azt követő nyugati művészeti eszköztár befogadásáért tartottak számon a reneszánsztól a szecesszióig és tovább.

Nos, a *márkosi kolostor*, amiről az alábbiakban szó lesz, minden csillogó-villogó tükrös tetőzet ellenére szerény kis társa az említetteknek. A maga négy-öt apácájával és két pópájával — ottjártunkkor éppen Szent Illés-napi misét celebráltak a teljesen üres templomban, s a székely köművesek, akik a külső és belső vakolást végzik most, emiatt szabadnapot kaptak — egy napon sem említhető a legreprezentatívabbakkal. A nyelvhatárra telepített apácakolostor a maga szűkebb környezetében mindamellet nem lebecsülendő módosulását jelenti annak, ami itt korábban fennállt.

Márkos, a takaros, sőt, mutatós kis román falu Dobollóhoz tartozik, de — noha mindössze százhusz portából áll — előnyösebb fekvésével, módosabb házaival, csinosabb küllemével lekörözi a községközpontot — módfelett büszke a négyéves kolostorra, s nem ok nélkül, rendkívüli története van annak, hogy milyen helyi kezdeményezésre megy vissza annak alapítása. A telket adományozó, 1994-ben elhunyt idős parasztasszony leánya meséli édesanyjáról:

— Őneki valamikor a negyvenes évek végén lehetett valami megvilágosodása (*descoperire*-t mond, ezt fordítottam így), hogy az ott fön csodatévő és alkalmas hely lehetne. Erre keresztet állított fel a kaszálónkon, kis kétszobás kunyhót (*bordei*) is épített, s a faluban tudták, mit tervez. Rögtön felfigyelt rá a helyi, „nagy kommunistának” (sic!) tartott pópa, s mivel anyám bizonyos ünnepeket a régi rítus és naptár szerint ült meg (óhitű lett volna? — kérdem én), megvádolták, hogy szektát akar alapítani. A szekuritáté vette kézbe az ügyét, anyámat letartóztatták, szörnyű dolgokon mehetett át, végül ötvenben elítélték, és a vácărești-i börtönbe került politikai foglyok közé. Apánk a három gyerekkel magára maradt. Valami három és fél év múlva szabadult. Anyám nem hagyta magát, s noha a hegyháton (a kaszáló a falu fölött másfél kilométerre található) közben mindent leromboltak, valamilyen módon folytathatta a maga „izgató propagandáját”, mert a szekuritáté ismét lecsapott rá, ezúttal már börtönbüntetésre nem ítélték, hát idegbetegnek nyilvánították, és Szebenbe, a dühöngő örültek közé zárták. Olyan tízéves lehettem, többször meglátogattuk apámmal. Azt kell mondanom, az ő istene vigyázott rá ott is, az ápolónők is megkedvelték, mert a legveszélyesebb örülteket is le tudta csilla-

pítani, segített az alkalmazottaknak. Végül másfél év után kiengedték. Az orvos — ő is félt a szekuritátétól — azzal küldte haza, vigyázzon magára.

A gyereknevelés és a küzdelmes élet a továbbiakban évtizedekig leköthette a megpróbált asszonyt, s a történetnek sose lett volna folytatása, ha az új idők nem változtatnak az egyházi viszonyuláson. A 180 fokos fordulat 1989 után következik be, mikorra már a Comşa családnak volt valahol egy szerzetesi sorban élő tagja, aki révén ismét felvették az ötletet. És láss csodát: most se örülnek nem nyilvánítják a mamát, se a belügy kezére nem adják, eszük ágában sincs veszedelmes szektás elhajlásnak tulajdonítani szándékát, mi több, nem csupán represszió nincs, de ömlik ide a pénz és röpké pár év alatt megvan a templom, meg a zárda és a vendégház! Mi történt? Az egyház legsajátabb új törekvését ismeri fel a vallásos asszony ájtatos szándékában, Erdély, s ezen belül a Székelyföld a nagy térhódítás terepévé válik.

Nos, visszatérve: megtörtént hát a hivatalos adományozás, és beindult az építkezés. Ráadásul akadt a családban egy elhivatottságot érző lány, az adományozó testvérének gyermeke, aki ma Serafina nővér néven főnökhasszonya a kolostornak. Comšanās asszony élete nagy elégtétele lehetett, hogy amit a negyvenes évek végén, a represszió korában megálmodott, az megépült. 1994-ben bekövetkezett halála előtt már álltak a falak...

És itt álljunk meg egy szóra. Az imént szerény kis apácakolostort mondtam. Nos, a kisszámú lakó valóban amolyan másod-harmadrendű remetelakszerűsége vall, de az emeletes és korszerű épület, a sok helyiség, a vendégszobák, mellette a közepes nagyságú istenháza nem akármilyen befogadóképességű zárandokhelyé teszik, s ha az egyházi propaganda és a népi meggyőződés majd hírnevet is von köréje, nem akármilyen presztízis várományosa lesz. Az erdön át már áll a keresztút, már búcsújárárhely, időnként tömegeket mozgat. Két tornya ablakaiban a piros-sárga-kék színek jelzik, nem hiába szentelték A ROMÁN SZENTEKNEK is az ÚR ANYJA mellett. Az épület maga négy-öt év alatt készült el, s rendkívül sokba kerülhetett. E milliárdokat minálunk — noha adományokról is mesélnek a faluban, két héttel korábban egy egész

kamionnyit szállítottak fel a falu traktortulajdonosai a meredek úton a településről a hegytetőre — csakis az állam fizethette ki.

A tetőről a szép napsütéses időben lélegzetelállítóan fenséges kilátás nyílik a háromszéki síkra és annak tucatnyi falvára, városára — oda, ahonnan a pillantást idevonzza a nagy csillogás-villogás. A meredeken emelkedő hegyoldal miatt mintha repülőről szemlélné az ember a szépmezsei sík zöldekben-sárgákban-kékekben úszó képeit, az egész Isten áldotta tájat, mely ilyenkor, júliusban csokorba kötve mutatja fel a teremtés minden értékét. Hogy a lenyűgöző látvány is megihlethette az alapítókat, bizonyos. Az embert legfeljebb az gondolkodtatja meg, hogy más rítusnak hódol ama táj és ama nép, amelyre rálátni innen.

A kolostorok korát Erdélyben évszázadokban mérik. A márkosi apácák kertjében függő rézharangon ott a felirat: öntötte ez és ez a brassói kft. 1995-ben. És aki innen nézi a síkot, a szemközi Baróti-hegyek déli nyúlványait, a kékes párákba burkolózó távlatokat, a ragyogó kék eget, annak időérzékelése sajátos erőterbe kerül. A kolostorok a múltba eresztik kögyökeiket, de amelyeknél e talaj hiányzik, azok is az évezredekkel asszociálják: az eljövendő századoknak épültek. S itt már az egyház stratégiai céljainak kérdéseit is fel kell vetni.

Ui. A szintén háromszéki Nagypatak hasonló alapítás színhelye. Hargita megyéből ugyanilyen hírek érkeznek (lásd Marosfőt stb.). Az új görögkeleti püspökség évi közgyűlésén pedig arról számoltak be, hogy a két megyében összesen száz építőtelepen tataroznak meglévő vagy húznak fel teljesen új egyházi épületet.

(1999 júliusában)

Szászhermányi krónika

Egy év önkéntes szobafogság

Schmidts Willi bácsi kilencvenegy éves és magányosan él főút menti hatszobás házában. Vajon mit érez egy olyan ember, aki utolsó mohikánként maradt magára az egykori ezer léleknél is többet számláló szászhermányi németsegből? Miféle lelketlensége a sorsnak az, mely jövőjéből is kiforgatja a másfél évtizede még holnapját építő közösséget s támasz nélkül hagyja az agastyánkorúakat?

Willi bácsi polgári foglalkozást örökölt szüleitől, akik nem földművesek, hanem pékek voltak. Kiflit, veknit, zsemlét csak tőlük lehetett vásárolni egy olyan faluban, ahol kenyérüket a családok maguk sütötték. Születése idején, a századelőn a lakosság fele-fele arányban oszlott meg szászok és románok között. Mára minden egyensúly felborult: ötezer román mellett él még itt 145 evangélikus szász, azok is nagyobb részét idősek. A végső nagy exodus a kilencvenes évek elején következett be.

„Elsőprő erejű kivándorlási hullám volt. Mint egy betegség, tudja. Itt állnak ezek a gyönyörű házak — egy-egy lélek lézeng bennük... A mienket 1910-ben építették a szüleim, édesapám 100 arany kölcsönt vette fel a hitelszövetkezettől — volt itt a faluban —, s aztán 18 éven át törlesztette, míg kifizette”

Kilencen voltak testvérek, a fiúk a brassói iparban helyezkedtek el, egyikük mérnökségig vitte, lánytestvérei közül kettő maradt itthon, mindketten óvónőképzőt végeztek. Négyen élnek még, ebből hárman Németországban: két nővére meg-meglátogatja, öccse azonban ötven éve nem járt itthon. Willi bácsit életkorán kívül az tartotta szülőfalujában, hogy két fia nem követte a szász fiatalok példáját, mert mindkettő vegyes házasságban — szász-magyar,

illetve szász-román — él, egyikük Köhalomban, a másik Kolozsváron.

Az öreg örvend a vendégnek, végigkalauzol a házon, a tágas, magas szobák, a lakókonyha, kamra, vendégszoba, fürdő, hálók a legmaibb igényeket is kielégíthetik némi komfortosítás árán. „Ebben a szobában lapultam egy éven át 1945-46-ban” — jegyzi meg Willi bácsi. A század vérzivataros évtizedeibe vezet a történet: „1942-ben soroztak be a német hadseregbe, mégpedig valamennyiünket az SS-be. Nem frontszolgálatra vittek, hanem a háterszáiban raktárak felügyeletét bízták ránk. Én Észtországban egy Narva melletti kis faluban teljesítettem őrszolgálatot. Ennek köszönhetem, hogy a SS-jelet nem tetoválták a hónom alá. Amikor ezt elvégezték, én éppen őrséget álltam. Részt vettem a visszavonulásban, 1945 Berlinben talált. Mikor a háború véget ért, minden jelzést leszaggattunk magunkról, s jelentkeztünk az orosz menekülttáborban azzal, hogy minket munkára hurcoltak ki, s most haza szeretnénk menni. Így békén hagytak. Három hónap múlva Frankfurt am Oderben összeállítottak egy Romániába küldendő szerelvényt, azzal jöttünk Aradig. Ott hallottuk, hogy a volt SS-esek kiszűrésére ellenőrzés készül, így hát társaimmal — egy földvárival, egy keresztényfalvival, három szászmagyarósival és egy prázsmárral — szépen eladtuk a pokrócainkat, köpenyeinket és jegyet váltottunk Brassóig. Így értem haza 1945. június 8-án.”

A történet egyúttal arra is magyarázattal szolgál, hogyan úszta meg a deportálást. A szász falvak munkaképes lakosságát 1945. januárjában vitték ki kényszermunkára a Szovjetunióba. Willi bácsinak hát bújkálnia kellett, nehogy a többiek sorsára jusson. Egy év elteltével jelentkezett a tanácsnál, onnan a hadkiegészítőhöz küldték, ahova viszont „elmulasztott” benézni. A falu, úgy tűnt, napirendre tért afölött, hogy megjött. Újabb évtizednek kellett eltelnie, míg a hozzájuk erővel bekovártályozott két lakó — román és cigány telepések lepték el a szász falvakat — telket és építési engedélyt kapott és elköltözhetett. Egész külön román falu bújta ki a brassói országút mentén a földből, lakóinak az elkobzott szász földeken létrehozott állami gazdaság képezte létalapját jó három évtizeden át.

De mégis, mi volt szép az életében? „A vasárnapok. Templomozás, utána pedig finom ebéd. Délután a fiatalság a vár alatti parkban gyűlt össze, sokszor zene szólt. Télen az árvaház mellett találkoztunk. Egyesek kártyáztak. Mások sakkoztak, a lányok horgoltak, hímeztek... Hát ez!”

Téesziroda a szülői házban

Graef Wilhelm hatvan valahány éves, és az evangélikus egyház kurátoraként mint a „fiatalok” egyike afféle szükségsszervezője a maradék szászságnak. (Papjuk, a szomszéd faluban lakik, három hitközséget szolgál ki.)

Pontos kimutatást idéz: 1945-ben 1450 szászt írtak össze Hermányban, 1990-ben kb. 900-an voltak, azóta apadtak szinte tizedére, a mostaniak java része 45 évesnél idősebb, születés két év alatt egyetlenegy volt, a tavaly egy gyermek konfirmált. Hogy ne beszéljen a levegőbe, emlékkötetet vesz elő, nemzeti magambeszállással olvasom, hogy a hermányi templomerőd Báthory Gábor fejedelem általi ostroma 300. évfordulójára jelent meg 1912-ben („egy vadabb herceg volt, tetszik tudni” — mosolyog elnézően). Nos, a kötetből megtudom a románság kezdeteiről, hogy 1655-ben 23 „vallah” szerepelt az adófizetők lajstromában, négy évvel később 18. Graef úr felmondja a könyvből a leckét, hogy 1211-ben II. Endre *Ungarische König* hozta be őket... hogy a teuton lovagok... hogy IV. Béla... Kérdem tőle, tudja-e, hogy a középkorban Aldoboly és Hermány között komp közlekedett az Olton, hogy azt a két település közösen tartotta karban. S hogy Oltvámoshíd, a mostani román falu alig pár évtizede ékelődött közéjük? Igen, válaszolja, tudja, de többségi érzékenységet sért, ha emlegetjük. Maguk is székelyekkel dolgoztattak nyaranta, mert hatalmas, tizenegyezer hektáros a hermányi határ...

— Nos, helyben lennének. Akkor mit élt meg személyesen, Graef úr?

Cifra dolgokat:

—Hárman maradtunk itthon gyerekek édesanyámmal, mikor édesapám elment a háborúba. 1945-ben fogságba esett, s csak 1961-ben láttuk viszont. Németországból látogatott haza, az első között.

Tele volt a brassói állomás milicistákkal meg szekusokkal, mikor befutott a vonat. Apámat végül az ottani állása és nyugdíja visszacsábította, édesanyám '69-ben ment ki hozzá látogatóba — s nem jött vissza. Apám tíz évre rá, anyám 1993-ban halt meg. Mi Gerdával, a feleségemmel, itthon neveltük a három gyermeket. '91-ben váltunk meg tőlük: kivándoroltak.

— Hogy '45-től kezdjem, kilenc éves voltam az év januárjában, mikor két nap alatt összeszedtek és a Szovjetunióba *deportáltak* körülbelül kétszáz embert, minden 17 és 45 év közötti férfit, és minden 18 és 40 év közötti nőt, leszámítva a kisgyermekeseket. Nagy többségük öt évet töltött kényszermunkán, közben 35-en haltak meg. Háborús veszteségünk ezt megelőzően 74 vagy 75 férfi volt. Két éve helyeztünk el emlékükre egy táblát a templomban. '45-ben történt, hogy földjeinket elvették és minden szász házba *betelepítettek* egy-egy román családot. Bodzafordulói telepések voltak, azóta moldvaiakkal szaporodott fel a számuk. Érdekes, hogy az 1921-es földreform idején nem volt betelepítés, akkor a hermányi tanács és az egyházak birtokaiból lefaragott földekből elégítették ki az itteni szegényebb románságot. Családunkra különösen rájárt a rúd, édesanyámat a három gyerekkel kirakták az árokpartra. Egy szomszédnak esett meg végül rajtunk a szíve, nála bérelhettünk egy szobát. '49-ben Hermányban alakult meg az ország első *kollektív gazdaságainak* egyike, a mi elkobzott otthonunk lett annak a székháza. A konyhában volt a Vörös sarok, lenn bölcsőde, majd istálló, hátul műhely, pékség ... A téesz '68-ban költözött el. Én nagy szerencsével — 23 év után — visszakaptam a házam. Akkoriban Szentgyörgy rajonhoz tartoztunk, az ottani első titkár, Uborny Mihály, lehetett nagy kommunista, de velem nagyon rendes, úgyhogy segített, s beköltözhettem. Igaz, akkorára már könyvelő voltam.

— Milyen tanulmányokat végzett?

— Nincsenek „tanulmányaim”. Apám Nyugaton élt, én nem tanulhattam. Akkor nőttem fel, amikor a közösség férfiak és föld nélkül küzdött a túlélésért. Minden oldalról korlátok közé szorítottak. Szegény nagyanyám röviddel kilakoltatásunk után meghalt, kimondottan a megpróbáltatások következtében. Én Brassóban szakiskolát végeztem, utána egyetlen évet bírtam ki a Steagul Roşuban (teherautógyár, ma Roman S.A.), hazame-

nekültem, s otthon nagyon letről kezdtem újra. Előbb lógondozó, fogatos voltam, aztán három évig katonáskodtam, dolgoztam a kollektívben, majd brigádos lettem, s mivel szépnek találták a kézírásomat, bevíttek az irodára, s könyvelői tanfolyamra küldtek Szebenbe, végül kineveztek a prázsmári téeszhez főkönyvelőnek. Nemigen akaródzott odamennem, elődöm börtönbe került volt, rövid ideig maradtam, mert láttam, hogy mennek a dolgok — loptak —, s ezért szépen áthelyeztettem magam a hermányi állami gazdasághoz raktárfőnöknek. Onnan mentem nyugdíjba 1997-ben.

— Az első nagyobb beavatkozás a földtulajdonviszonyokba tehát az 1921-es földreformkor történt, amikor is a helybéli földtelen románság a tanácsi és egyházi tulajdonból kapott birtokot...

— Igen, azt követően az 1945-ös földosztás idején kaptak románok földet az elkobzott területekből, de hamarosan megalakult általuk a téesz. Valami 400 hektáron, az egykori Filitis nevű bojár birtokán pedig még '45-ben létrejött az első állami gazdaság a mai Podu Olt (Oltvámoshíd) határában. 1955 után enyhült valamelyest a szászok elnyomása, az akkor kiadott 81-es dekrétum két dolog felől intézkedett: mi visszakaptuk házainkat, az „újtulajdonosoktól” megszabadultunk, nekik pedig cserébe házhelyet mértek a brassói országút felé eső mezőn, s nagyon alacsony kamattal kölcsönt kaptak házépítésre. Az utolsó családok '58-ban költöztek ki a szász házakból. Akkor már a férfiak nyolcadik éve voltak itthon... A hivatlan vendégek tizenkét évig laktak a nyakukon. Igaz, másutt a németeket kitelepítették, elűldözték, így Csehországból, Lengyelországból menniük kellett. Nálunk a férfiak kezdetben nem kaptak munkát az iparban, legfeljebb a vasútnál helyezkedhettek el krampácsolni, meg persze a téeszben vagy a gostatnál (ámv). Csak később nyíltak meg a brassói üzemek számukra, akkor viszont szinte valamennyi szász oda ment át, a hálátlan mezőgazdasági munka mind másokra és a behozott moldvai vendégmunkásokra maradt. Nézze, '58-59-60-61-ben valahogy visszazökkent az élet a régi kerékvágásba, családalapításba kezdtek a szászok, lebontották a feleslegessé vált csűröket, új házakat húztak fel, tatarozták a régieket — új virágzás indult, mely egészen '77-ig, a nagy föld-rengés évéig tartott. Megvolt a német iskolánk itt Hermányban, meg a rezesbandánk, papunk — minket az egyház tartott meg, annak

ügyvezetésébe más nem szólhatott bele —, felfutott a lélekszámunk 1265-re. Jól szervezett, egységes közösség volt, ahogy mondani szokás. Akkoriban látogatott Romániába Helmuth Schmidt kancellár a Német Szövetségi Köztársaságból, s nyugatnémetekkel kötött szerződést a diktatúra arra használta fel, hogy államadósságait törlessze. Minket áruba bocsátottak. Tízezer márkát fizetett a német állam egy-egy kivándorlóért, aki családegyesítés címén csatlakozhatott a kintiekhez.

— Említette már, ma 145 jobbára idős ember maradt Hermányban, kétszáznál többet a kilencvenes évek elejének nagy exodusasodort magával. Nem reménytelen-e egy ilyen töredék helyzete?

— Németországnak ma az az érdeke, hogy aki nem ment ki, az itt egzisztenciát teremthessen magának Szász és sváb mezőgazdasági társulások jöttek mindenütt létre a '91-es földreform után, viszonylag sok birtok szállt vissza ránk. Viszonylag — azokhoz képest, akik itt maradtak. A barcasági szász közösségek a szebeniek mellett a legerősebbek közé tartoznak egész Erdélyben. Kevesen vagyunk, de pénzügyileg nem állunk rosszul. Itt minálunk kétszáz hektáron gazdálkodunk, sikerült a földeket egy tagban kiméretnünk. Három nagy és négy kisebb traktort vettünk a német támogatásból, kombájnunk van stb. Mi hazai bankkölcsonre még nem szorultunk. Aki megőrizte román állampolgárságát, az most hazajött és kikérte a jussát, aztán pedig átíratta az itteni rokonokra. Amit lehetett, megmentettünk. Az alkalmazottak? Igen, azok zömmel románok, persze.

— Ma kiöregedett etnikai csoportnak számítunk. A gyerek kevés, aki van, az is jórészt vegyes házasságból származik. (Az összeházasodás a negyvenes-ötvenes évek fordulóján vette kezdetét.) Sajnos, közvetlenül a földreform előtti másfél évben vándoroltak ki a legtöbben. Ma van, aki sajnálja. Fiatalságunk kisszámú. Vegyes házasságból származó gyerek lenne tizenegy, ebből nyolc lány. Ez túl kevés. De a hatvanas-hetvenes években még erősek voltunk. Bálokat tartottunk, kóruspróbákat, fúvószenekarunk volt... A gyerekek rendszeresen jártak próbára...s még az egyház is megvolt...

Mielőtt papírra vettem volna e riportot, beszóltam telefonon Graef úrhoz, megkérdezni, nem történt-e valami az eltelt két hónap alatt. Nagy fába vágták a fejszéjüket, újságolta, a müncheni Bürger

Stiftung Alapítvány segítségével még 1999-ben megkezdik híres erődtemplomuk tatarozását. A várszerű építmény 800 éves ittlétük legékesebb bizonyítéka és alkotása. A három lány különben havonta telefonál Németországból.

(1999 nyarán)

III. RÉSZ: LISZNYÓ, A KULCS

A nagy háborúság emléke Lisznyóban

Végy egy havasalji székely települést, helyezz bele dupla fizetéssel, egyéb kedvezményekkel egy vasgárdista román tanítót — s megrajzolhatod körük a harmincas évek képét — mondhatná a historikus. A riporter nem történész, s ha emlékek után kutat s a letűnt kor bennük tükröződő arcára kíváncsi, tisztában kell lennie vele, hogy legfeljebb bizonyos vonásokat ragadhat meg. A felidézettek hitelét az emlékezők szavahihetősége adja — s ha ez megvan, s az elhangzottakat fennmaradt okmányok is alátámasztják, akkor ott már a székely falu sorsképletének egy részletére is sikerült talán némi fényt deríteni.

Az ősök ragaszkodása

Rendezett faluképről, kiképzett településközponttól a háromszéki medence peremén túli völgytorokba húzódott Lisznyó esetében csak bizonyos engedményekkel beszélhetünk, de impozáns és ódon, kőfallal övezett temploma, szép emlékparkja — benne a világháborús és a negyvennyolcas emlékművek, stílusos régi iskolaépülete, nem egy városi villákkal vetekedő új lakóháza, átlagon felüli gépparkkal ellátott pár gazdasága, új boltjai, mutatós vendéglője okán nyugodtan állítható, nem alább való a többi közepes falunál. Török-, tatár-, sőt labancdúlást látott múltjának eseményeit e helyt nem áll szándékunkban felmondani — mindenesetre a Brassó piacán rab-szíjra fűzve áruba bocsátott lisznyói foglyok („kótyavatyére” vitték őket elfogóik — áll a fennmaradt oklevélben) említése jellemzi a vidék történelmének meglehetősen „huzatos” voltát — de időzzünk el egy percre a határ dülőneveinél. Magam meghatottan olvastam a református tiszteletes gyűjtésében eléem került jegyzéket, s noha bizonyára településtörténetileg is felbecsülhetetlen értékű, laikusként mást is kiolvasni véltem belőle: a maiak őseinek a viszontagságos sors ellenében is megőrzött szeretetét lakóhelyük iránt. A

környék hasznát mutató vagy domborzati jellegére valló nevek nem akármilyen nyelvi leleményről tanúskodnak s érzésem szerint, felérnek egy évszázados ragaszkodás utódokra hagyott testamantumával Az ún. Cserén — áll a jegyzékben — ilyen dülőnevek sorakoznak egymás mellett, mint *Borzák, Bükkösköze, Bükkösárka, Omlás, Kabalaárka, Kelemenpataka, Hosszúútalatti-forduló, Liboc-telke, Kupán, Falualattihatár, Lisznyópataka, Szilasárka, Nagypatakárka* — egy népi földrajz megannyi pontos megnevezése, miként egy meglakott, töviről-hegyire megismert tájjal kialakított meghitt viszony foglalatai is: a *Nyíresorra, Zádogszeg, Szurduk, Horgas, Kosár, Hegyfoka, Szárazpataka, Epres, Ásás, Tölgyhát, Csiákdombja, Vásárosútmunte, Kereszt, Kenderáztató, Kertfarka, Ösvény, Nagyrét, Szotyoriak sása, Pataktő, Farkasomlás, Nádramenő, Opalló, Barabások pusztája vagy a Kerekdomb alja*. Hasonló ihletből születhettek az erdei határrészek nevei: *Cserebükkös, Csereomlás, Bakó, Nagyavas, Heveder, Befüggő, Csukján, Lármafa, Ivánka, Evegen, Tatina, Füvenyes, Borzos, Békáskút, Barabások vára, Fehérárok kútja, Kövesponk, Köszörűs, Léces, Vadalma*.

Több öröm, mint élet

A hetvenhét éves *Ürmösi József* bácsi ráérősen mesél — mióta féllábát levágták és kénytelen tolószékben tölteni napjait, dologidőben is megteheti *Úgyszólván* beleszületett az impériumváltásba, 1922-ben látta meg a napvilágot, öten voltak testvérek, korán munkára fogták. „Kölyökkoromban román a faluban nem is vót, legfeljebb egy-két család, azok is olyanok, hogy magyarul beszéltek.” A korabeli hivatalos vallási sztatisztikák szerint a falu lakosságának jó fele görögkatolikus és görögkeleti volt, ezért tovább firtatom a dolgot, hogy megtudjam: „az egyháztól kaptak egy kis földcskét s ennek fejében románok lettek, tetszik tudni...” — mondja ki, amit utóbb többféle hallottam a faluban.

Ide iktatom, amit *Derzsi György* mai lelkipásztor derített ki az egyházi vagyon felmérése során: az 1921-es román földreform idején a lisznyói református egyházat *úgyszólván* kifosztották. 240 kataszteri hold erdejéből 218-at sajátítottak ki, ebből 70 hold erdő az államra szállt, 74 hold 146 négyszögölet a helyi görögkeleti és

ugyanannyit a görögkatolikus egyháznak osztottak ki. Maradt a reformátusoknak 32 hold s némi szántó s kaszáló, amiből 1991-ben öt hektárt kapott vissza a parókia.

Folytassuk Ürmösi bácsival a beszélgetést: a nyelvileg egységes, felekezetiileg vegyes faluban a húszas-harmincas években csak román tannyelvű állami iskola működött. *„A nagyobb testvéreim valahogy még magyar tanítót fogtak ki, de én végig románul tanultam, mégpedig Demian Constantintól, aki vasgárdista vót. Magyarul egy szót se tudott, úgy magyarázott, hogy nem értettük. Magoltunk persze, azért maradtunk ilyen buták”* — mondja némi öníroniával. Hogy románul megtanult volna, nem állítja: *„úgy né, ahogy lehetett...”* Pedig hét évet járt, s a tanítóról úgy véli *„velem jó volt”*. Nagyobb fiúként elékísérték egy-egy útjára is: *„Valami vasgárdista alakulatnak vót a tagja, két lovat tartott, járta Bácssteleket, Lunkát s a román falvakat, s münket vitt magával mint kocsisokat. Bé nem engedtek az összejövetelekre, de vigyáztunk a fogatra.”* A tanító ideáiból sokat meg nem jegyzett, érdekesnek nevezi ma, hogy a *„magyarokat gyűlölte, de a székelyeket szerette”*. Magyarul írni-olvasni otthon tanult meg a szüleitől, s a *„számolás úgy ment, hogy számoltunk magyarul s átsillabizáltuk románra”* Egyedül a vallás-oktatás folyt magyarul, azt Farkas István lelkész végezte. *„Rengeteg gyerek vót, jártunk vagy százan oda a három terembe, délután is tanítottak. Persze egy terembe két osztályt is egyszerre.”* Ürmösi bácsi úgy tudja, a református kultúrházat azért vette el az állam, mert *„a magyarok ott gyűltek össze és politizáltak.”* A kultúrházban *„törökbúzaesteket meg teaesteket”* rendezett a nőszövetség *„Meghántották a törökbúzát s megcukrozták, úgy ették, ha ünnep vót.”* Felidézi még a harmincas évekből a román papilak építését, ami valóban emlékezetes lehetett, ugyanis úgy folyt, hogy *„az egész falura kivetették, amíg minden család két szekér követ Dobollóról fel nem hoz, nem volt szabad a mezőre se kimenni”*. A lakosság kötelező munkarobotját a csendőrség vezényelte le. (Hasonló módon épített a székelység ortodox templomot is nem egy településen.) A havasalföldi bojárházra emlékeztető terjedelmes papilak végül pirosban állott, amikor '40-ben bejöttek a magyarok, egy ideig munkaszolgálatosok laktak ott, majd a háború után az állam fejeztette be és ma a falu iskolája működik benne, ugyanis *„legalább nyolc*

szobásra” építették annak idején, most pedig állítólag visszakéri a román egyház, s talán esélye is van arra, hogy visszakapja.

A Jóska fiút mészárosinasnak adták szülei Hosszúfaluba, onnan azonban másfél év után dolgavégezetlen, oklevél nélkül jött haza, mert bekövetkezett a bécsi döntés. A négyéves „magyar világ rövid vót, háborús jegyvilág, szigorúság, világítani nem vót szabad, de a mezőgazadságot segítették, akciós fajállatokat adtak, gépeket, még pénzt is, amit nem kellett megadni — de kicsit tartott” Ürmösi bácsi '43-ban bevonult katonának, s ott vette igazán hasznát, hogy hét osztály elvégzése szerepelt az oklevelében, mert a berukkoltak közt rengeteg volt a csupán két-három, legfeljebb négy elemi osztályt végzett, Ürmösi József viszont eleve parancsnoki szakaszba került, rádiós lett, az életveszélynek kevésbé kitett helyen szolgálta le háborús éveit, s miután nyugatról visszajött és orosz kézre került, különös szerencse folytán a hadifogságot is megúsza, a foksányi gyűjtőtáborból nem Ukrajnába, hanem Konstancára vitték, s némi vargabetűvel végül baj nélkül hazakeveredett.

A viszály ideje

A harmincas években a falut kegyetlen viszály osztotta meg, Ürmösi József gyerekfejjel volt tanúja kevésbé épületes jeleneteknek, melyekre máig emlékszik. Az iskola és a kántori lak, melynek telkén a református kultúrház is állott, szomszédos épületek, s a fő ellentét pont az egyházat és az akkori tanítót állította szembe egymással.

— A pap, Farkas István, küjjel állott, kezében egy nagy kankós bot, s a tanító nem akarta béereszteni. Bétámasztotta a kaput! Kétfelül fogták a lécet: „Engedj bé! Szégyellem, hogy pap létemre bemocskoljam a kezem, de bémegyek!...” A szinte tettelegesséig fajuló vitának nagy története van. Derzsi György református lelkésszel — tizenhárom éve szolgál Lisznyóban — eredünk az okok nyomába. A tiszteletes úrra egy összehajtogatott Előrébe rejtve olyan iratokat testáltak elődei, mely bevilágít a dolgok és az idők sűrűjébe. Magyarázatot adnak például arra, hogyan került a templom tőszomszédságában egymás mellé a régi iskola épülete, a kántori lak és a kultúrház: valamennyi az eredetileg egyházi tulajdonban lévő nagy telken épült. Ennek út felé eső részét engedte át az egyház az

államnak még az 1895-ös évben, amikor az állami iskola itt felépült, s ezt örökölte meg nyilván a román állam '19 után és telepített bele román tannyelvű oktatást. A szomszédos kántori telken az egyház a harmincas években saját, azaz a hívek erejéből húzta fel a kultúrházat Derzsi György véleménye szerint felekezeti iskola alapításának céljával is. A próbálkozás az anyanyelvű oktatáshoz való visszatérést is jelentett volna Lisznyóban, ahol ennek már több száz éves hagyománya volt. (Itt meg kell jegyezni, hogy a múlt században görögkeleti iskola is működött a faluban, s a század derekán görög katolikus iskola is nyílt. További kutatásokat igényelne annak kiderítése, hogy ezekben a magyar nyelv milyen szerepet játszott, s hogy az utóbbiban nem magyarul tanítottak-e akkor, amikor még az ortodox pópáról is azt mesélik: híveihez alkalmazkodva, használta a magyar nyelvet a templomban is. Hasonló jelenségről Aldobolyból is beszámoltunk már.) Az egyház igyekezete szálla volt a hatalmi tényezők szemében, a kezdeményezést a vasgárdista tanító vállalta magára. Birtokunkban van a falu reformátusságának egy folyamódványa magához Románia miniszterelnökéhez, Miron Christea pátriárkához, melyben igazukat az akkor számukra elérhető — de vajon elérhető volt-e? — legmagasabb méltóságnál igyekeztek ki-
eszközölni. A páratlan értékű panaszlevél a bajok tömör összefoglalását adja s fokos munkáknál többet árul el a harmincas évekbeli székely sorsról, idézzük hát a magyar eredetit, amiből a fordítás készült szinte teljes egészében:

A lisznyóiak panasza a bukaresti főpaphoz

1938. szeptember 22-én

Christea Miron őexcellenciája Románia pátriárchája és miniszterelnöke

Bucuresti

Háromszék megyében fekvő Lisnău község (a földrajzi neveket csak román alakjukban volt szabad használni hivatalos iratokban és a sajtóban — a szerző megj.) község református egyháza hiveinek nevében keressük fel sérelmes panaszunk legkegyelmesebb meg-

hallgatásra a Pátriárcha őexcellenciáját úgyis mint Románia magas miniszterelnökét. Lisnau község református egyháza hívei teljesen saját áldozatkészségükből 1931-ben a református kántori lakás telkén 370 000 lej költséggel kultúrházat építettek, mely épületben az egyház a maga kultúrfeladatait 1936 szeptemberéig zavartalanul végezhetette. 1936. szeptember 14-én 1/2 9 órakor a községi jegyző felhívást küldött a református egyház hivatalához, hogy a kultúrházra mint óvoda helyiségre a községnek szüksége van, s kéri, hogy a presbitérium tartson gyűlést és a feltételeket állapítsa meg, amely szerint a kultúrházat bérbe adja a községnek. Másnap (meg sem várva a presbitérium határozatát) reggel 8 órakor az állami tanító Demian Constantin és felesége álkulccsal a kultúrházat feltörte, s amíg észrevettük volna az óvodát is telepítette. Amikor a tanítót kérdőre vontuk, hogy miképp jött be a mi házunkba, a csendőr már ott volt és minket tessékelt ki erőszakkal a saját épületünkből, sőt még a telekről is, és eltorlaszolta a bejáratot, hogy oda be sem mehettünk. A tanító, mivel a kultúrház közkertes (szomszédos) az állami iskolával, a kerítést lerontotta és egybekapcsolta az egész református kántori lakot az állami iskolával. Az esetet azonnal bepanaszoltuk a vármegyei főispáni hivatalnál, hol a főispán azt mondta, hogy a tanító jól tette, mert az államnak szüksége volt rá.

Bejelentettük a betörést az ügyészségnél is, de az ügyész nem vállalta a vád képviselői, hiába fordultunk bármerre, ügyünk meghallgatásra nem talált sehol. 1937. március havában végre kila-koltatási pert indítottunk a járásbírószágon, ugyancsak bünvádi felje-lentést tettünk a betörés miatt remélve, hogy legalább bár a kultúrház és a kántori telek és annak gazdasági épületei használatá-ért haszonbért fog kapni az egyház és a kántori telekről kiköltöztetik a betörőt, s a kántori állást az egyház betöltheti, mert ez idő szerint az egyház kántor nélkül van, miután az épület elfoglalása előtt halt meg a kántor, s azóta az elfoglalás miatt a kántori állás betöltetlenül áll. Az állami tanító nemcsak a kultúrházat foglalta el az óvoda részére, hanem a kántori telek gazdasági épületeit és an-nak kertjét és udvarát is. Az épületeket az értetlen gyermekekkel úgy elrongáltatta, hogy maholnap szétesik az egész. Ügyünk a járás-bírószágon és a törvényszéken mindezideig nem nyert elintézés. Az egyház jogos tulajdonához nemcsak hozzájutni nem tud, hanem

ezért senki még haszonbért sem fizet, s annál kevésbé van kilátás, hogy az ott okozott rengeteg nagyságú rongálást valaki csak meg is fizetné. Az egyház hívei nap nap után látják, mint megy tönkre mindene, miképpen haználják a tanítók nemcsak kultúrhelyiségnek, hanem konyhának, cselédlakásnak, törve-zúzva benne kíméletlenül mindent úgy, mintha egy ellenséges idegen nép tulajdona volna. Csoda, hogy amikor a nép azt a rongálást napról napra látja, maga nem szerzett igazságot magának látva azt, hogy meghallgattatásra sehol nem talál. Hogy ez nem történt meg, csak az egyház vezetőségén múlt, mely nem szűnt meg a népet békés útra terelni szüntelen.”

A kérvény utolsó bekezdésében a presbitérum nevében aláíró Farkas István kifejezi reményét, hogy a címzett kettős minőségében véget vet a törvénytelenységnek és az egyház megaláztatásának.

Eddig a folyamodvány, egy olyan kor dokumentuma, melyben a hatalmi önkény és a kisebbségek elnyomása úgyszólván szabad kezét kapott, a helyi jegyző, tanító, csendőr és prefektus mind egy húron pendült, ha a magyar egyházat kellett kiforgatni a maga javaiból. A tanító személyes motivációjához az is hozzájárult, hogy alighanem attól tartott, konkurens iskolát kíván nyitni az egyház az új épületben, ennek igyekezett elébe vágni s ezt, eljárása törvénytelen volta ellenére, büntetlenül, mi több, csendőri segédlettel megtehetette. A folyamodványra válasz nem érkezett. A benne említett kilakoltatási per még évekig folyt, Derzsi György tudomása szerint a valamikor a '30-as évek legvégén született ítélet, mely a jogtalan foglalót nem lakoltatta ki, de bér fizetésére kötelezte, sose hajtották végre, a lisznyói közösségnek — elvégre a fő kárvallott ez volt — a küszöbönálló történelmi fordulat szolgáltatott igazságot, majd a háború után az épület, művelődési rendeltetését megőrizve ugyan, de az általános államosítás áldozatául esett.

A harc elül

A mai Lisznyó, mint mellékelt adatainkból is kiderül, egyértelműen magyar falunak tekinthető. Mi történt itt, hogyan vetett véget egy kivételes történelmi pillanatban a falu népe ama viszálynak, amelyet az államideológia és agresszív képviselői oly vérszesen felszítottak a harmincas években? Még a nagy háborús és társadalmi

kataklizmák, a magyarányú elvándorlás előtt történt itt egy rendkívüli dolog, mely nagy történelmi és nemzetiségi megrázkódások után és még nagyobb társadalmi próbatételek előtt mintegy lezárta a harmincas évek viszálydúlta korszakát. Derzsi György nézett utána, hogy első lépésként az impériumváltáskor, majd ennek folytatásaként a görögkatolikus felekezet állami felszámolásakor, 1948-ban a falu példátlan kollektív cselekedetre szánta el magát: akik addig nem tartoztak oda, tömegesen kérték felvételüket a református, illetve a római katolikus egyházba. A korabeli feljegyzések 350, illetve 120 emberről beszélnek.

Az okokat kutatva, a legvalószínűbb magyarázatnak az tűnik, a falu eddig hivatalosan államegyházakhoz tartozó lakosai megelégtették azt, hogy őket külső erők falusfeleik ellen felhasználhassák, s miközben oltalmat keresve is lettek reformátusok, *egyszerre akartak kifogni a politikai döntésen, mely szerint a görögkatolikusoknak kötelező módon az ortodox egyház kötelékébe kellett volna átlépniük, és az örökös nemzetiségi manipuláción, mely addig szembeállítani igyekezett őket.* Az áttértek tehát két legyet ütöttek egy csapásra, a döntést követően magyarságukban sem háborgathatta őket senki. Ami történt tehát úgy értelmezhető, hogy a lakosság nyelvileg már alighanem a múlt században nagyjából egységessé vált, e századra pedig a *természetes homogenizáció* nemzetiségileg is egyneművé tette. Az ebbe belenyugodni nem tudó háború utáni rezsimek erőszakos ún. visszamoránosítást kezdeményeztek, a felekezeti hovatartozás alapján az illetők megkérdezése nélkül is románnak minősítve tömegével olyanokat, akik anyanyelve magyar volt s falusfeleiket közelebb érezték magukhoz, mint bárki mást. A falu e beavatkozást — noha benne a hatalom a maga cinkosait, eszközeit nyilván kinevelte — egészében viszálykeltő, kívülről jött uszításként élte és szenvedte meg, s akkor a negyvenes évek e két kivételes pillanatában szabad akaratából nemzetiségi egységét is kinyilvánította. Az eset rendkívül tanulságos az állampolitikai manipuláció kudarcára nézve, és világossá teszi, hogy az identitásmeghatározás, ha a személy vagy közösség saját választása alapján történik, politikai eszközökkel tulajdonképpen bajosan és alacsony hatásfokkal befolyásolható. Mondhatni azt is, hogy ez esetben a természetes asszimilációt megfordítani a kísérlet rendszerjellege és

a totalitarisztikus hatalmi túlsúly ellenére sem sikerült, mi több, a falu kollektíve helyezkedett szembe és számolt mintegy le a bajkeverők örökségével egy olyan pillanatban, amikor ezt megtehetette. A nemzetiségi statisztikát már nem módosította, hogy a katolikus egyház, nem tudván beletörödni a nagy református áttérésbe, négy apácát és két fiatal lelkészt küldött ki a faluba, azok még propagandafilmet is hoztak magukkal, s többhetes meggyőzés után végül 120-an a római katolikus felekezetet választották, nyilván főleg volt görög katolikusok. E szándékmódosulás az alapopción, a magyarság melletti hittételen nem változtatott, e mellett maradéktalanul kitartottak azok, akik évek-évtizedek óta alighanem az alkalmat várták csupán, hogy e régebbi felismerésüket, a maguk székelységhez tartozását végre kinyilvánítsák, neki érvényt szerezzenek, és kívülről megkérdőjelezhetetlenné tegyék.

A *Végvidék* Aldoboly mellett épp Lisznyóban tudja a legmeggyőzőbben felmutatni e fontos következtetését.

(1999 őszén)

Hol tanultak meg a lisznyóiak románul?

Ha van Háromszéknek települése, ahol a két világháború közti ún. *visszarománosítás*nak sikerülnie kellett volna, akkor az a ma Uzonhoz tartozó, akkoriban azonban községközpontként fungáló Lisznyó. Itt ugyanis az 1910-es népszámláláskor a falu 924 lakosából a 439 református mellett 270 görög katolikust és 203 görögkeleti vallásút írtak össze. A számlálóbiztosok nemzetiségi statisztikáját — eszerint 905-en magyarnak vallották magukat, és csak 19 volt a román nemzetiségűek száma — vont a kétségbe az 1918 után berendezkedő román hatalom, s a szakemberek által nem megbízhatónak tekintett, viszont a nemzetállami törekvéseket jól tükröző 1920-as népszámlálás adatai közt már az szerepel, hogy a 872 lisznyói szinte fele-fele arányban lett volna akkor román és magyar, az új biztosok 469 magyar mellett 399 román nemzetiségűt találtak a faluban. Ha mindezeket összevetjük azzal, hogy az 1992-es népszámláláskor az alaposan megfigyelt lakosságú településen — vidékünk falvai mind hasonló mértékben estek vissza, vérezték ki — 471 embert találtak, s ebből mindössze 8 val-

lotta magát romának, s történt mindez nyolcvanévi román uralom alatt —, akkor azt kell mondanunk, az előbb említett nagy esély soha nagyobb kudarcba nem fulladt. A dolog persze valószínűleg az esélyek téves megítélésén múlt. Elsietve minősítette romának 1920-ban a fél falut a politikai szempontokat túlhajszoló — a párizsi béketárgyalás menetét befolyásolni kívánó — népszámlálás: a valóság más volt, s a diktatórikus terror múltával, a légkör változásakor ez ki is derült. Ma, az évszázad végén valószínűsíthető, hogy a Székelyföld egészen lefolyt és évszázadokon át tartó spontán nemzeti egyneműsödés olyan mély és tartós volt — a nyelvi beolvadás már a múlt századra lezárult, de nem csupán az: épp a huszadik század bizonyítja, hogy ennél is több történt —, hogy azt a totalitárius állami erőszak sem tudta visszacsinálni, megfordítani, meg nem történtté tenni. Mi több, a folyamat pontosan a század derekának kataklizmái, a kétszeres impériumváltás és a világháború, az új szociális rendszer erőszakos instaurálása idején zárult végleg le. Ekkor döntötte el a falu szinte egy emberként, hogy a nemzetiségi zaklatásra alkalmat adó felekezeti megoszláson úgy változtat, hogy azt a lakosság nyelvi és vállalt nemzetiségi egysége ellen kijátszani többé ne lehessen. (Hozzá kell tenni az előbbiekhöz, hogy a múlt század végén külön településként megalakuló Lisznyópatakon — e kis falut eredetileg a szaporodó román lakosság hozta létre — más arányokat eredményezett e folyamat, amit jelez az is, hogy a legutóbbi népszámlálás itt az 53 román nemzetiségű mellett 43 magyart talált, az összlakosság 97 fő lévén.)

No de hogyan tanultak meg a lisznyóiak mégis románul? Azt mondja ennek kapcsán a református Fekete Mózi bácsi — egybehangzóan a református Ürmösi Józseffel, a katolikus Giligor Józseffel és gyakorlatilag minden idősebb emberrel, még az ortodox vallásúak egy részével is —, hogy ámbátor román iskolába jártak, méghozzá a vaspárdista Damian tanító keze alá, románul mégis jóval később, a katonaságnál tanultak meg. Hogy ez miért történt így, arra némi fényt vet a lisznyói oktatás újabb kori történetének alább vázolt fejezete. Korábbi riportunk a faluról csak érintőlegesen és kevesebb adat birtokában tudott a kérdésről szólni. Ezúttal ismertetésünkhöz a helyi református egyház évi jelentéseit használtuk fel, melyeket Farkas István lelkész készített, ki jóformán egész pályáját itt élte le, 1909-től 1957-es nyugdíjazásig szolgált egyvégtében Lisznyóban.

A szülők a sajtóhoz fordulnak

A megőrzött dokumentumok szerint a történet azzal kezdődik, hogy a lisznyói szülők a Magyar Nép szerkesztőségéhez fordulnak. Hogy miért pont a sajtó segítségét kérték, nem világos, a helyzetet azonban pontosan jellemzi az 1930. okt. 23-i keltezésű viselő levél, melynek másolata fennmaradt a levéltárban:

Miután ismertetik, hogy a községben a 70 iskolaköteles egytől egyig magyar anyanyelvű (40 református, 10 görögkeleti és 20 görög katolikus vallású), így folytatják: „*Dacára mindezeknek a tényeknek és törvényes jogainknak, az állami iskolában a tanítás nyelve kizárólag csak a román. Gyermekeinknek magyarul beszélni még egymás között sem szabad.*” Közlük, hogy a református felekezeti iskolát az állam még 1923-ban bezárta. „A jelen iskolai évig még tűrhető volt a helyzet, mert a magyar *szekcia* volt (sic!), de a jelen iskolai évben azt is megszüntették, s amint jeleztük, a tanítás nyelve tiszta román lett.” A négy aláíró következésképpen a magyar tagozat visszaállításához kéri a szerkesztő segítségét.

Megtalálható továbbá az irattárban a válasz, amit az esperesi hivatal a szerkesztői megkeresésre adott: mivel Lisznyóban folyik a református felekezeti iskola építése, emiatt nem helyeslik a magyar tagozat újbóli beindítására irányuló kezdeményezést, Farkas István lelkész mellékelt állásfoglalásában is úgy érvel, hogy hamarosan felekezeti iskolaalapítás végett kell kérvényt beadniuk a hatóságokhoz, emiatt a szülői folyamodvány nem tartja támogathatónak.

Építés

A lelkész által összeállított évi jelentések a továbbiakban beszámolnak az építés stádiumairól, arról, ki segített be adományokkal, munkával, anyaggal. 1930-ban: 24 434 lej adományt fordítottak a református iskola építésére, a 39 református tanköteles közül a román tannyelvű állami elemibe jár 34, nem íratnak be 3-at, a fennmaradó egyről nincs feljegyzés. 1931: „Iskola építetett” 174 000 lej értékben, ebből hívek adománya 120 732 lej, a közmunka értéke és a szorgalmi jövedelem 37 000 lej, idegen cégek

hozzájárulása 12 000 lej, s erre költötték az előző évi „ünnepély” jövedelmét is.

A dolog elakadhatott valahol, mert az 1935-ös jelentésből megtudjuk, hogy a református felekezeti iskola még nem működik, ámbátor a református tankötelesek száma 68-ra nőtt időközben (a hívek összlélekszáma 482 volt), ebből 61 gyerek román állami elemibe jár, egyetlen gyerek magyar elemibe (valószínűleg a szomszédos Uzonban), egy nagyobb pedig magyar középiskolába, bizonyára Szentgyörgyön.

A légkör tovább romlott. 1936-os bejegyzés: a bibliakör nem működik, mert „minden összejövétel be van tiltva”. Először tűnik fel az egyházi ingatlanok között egy tűzkár ellen 100 000 lejre bebiztosított, három szobából álló kultúrház, ami nyilván az iskolának készült épülettel azonos Megváltozott volna közben a szándék? Netán fedőelnevezést találtak, megvédendő az egyházi vagyont, avagy közben valóban művelődési intézményként működtek, hogy addig is hasznát vehessék? Ürmösi József gyerek volt akkoriban, és úgy emlékszik, nőszövétségi stb. Öszejöveteleket tartottak ott, és úgymond „politizáltak”.

Erőszakos elvétel

Az 1936-os esztendő drámai fordulatot hozott. Az évi jelentés Vannak-e peres ügyei az egyháznak? rovatába a következő bejegyzés került. „Igen, a község ki akarja sajátítani a kultúrházunkat.” Lennebb pedig: „Az állami tanító erőszakkal betört a kultúrházunkba, és elfoglalta óvoda részére, ugyanakkor a kántori lakot és melléképületeit is, azon a címen, hogy a községi tanács kisajátította, ehhez a csendőrség karhatalmi segílyt nyújtott.”

1937-ben a bibliaórák szünetelnek a gyülekezési tilalom következtében, magát az egyházi számadást is közgyűlés helyett csak bizottság hagyhatta jóvá emiatt. Kilakoltatási és betörési per van folyamatban az állami tanító ellen. Demian vaskárdista román tanítóról van szó, aki lefoglalta a református kultúrházat, és azzal azóta sem rendelkezhet az egyház, mi több, „a kántori csürt és istállót fasszínnek használják, valamint az udvart és kertet is elfoglalták, és bár pert indítottunk, még mindig nem történik ítélet és így változás

sem”. Az 59 református tankötelesből nincs beíratva 1, román állami elemibe jár 49, református elemibe 2, ref. Középiskolába 4, románba 1, másba 1. 1938-ban „a gyűlések tiltva vannak”. „A kultúrházunk ügye ma is úgy áll, mint tavaly.” Az igazságszolgáltatás jóformán szabotálta az ítélethozatalt.

Végül 1939-ben már nem volt tovább húzható az döntés: „A kultúrházunk kilakoltatását kimondotta a bíróság. A tanító perújítást adott be.” A némileg félreérthető fogalmazás tisztázása végett: az egyház javára született egy bírósági ítélet, a tanító azonban annak végrehajtását azzal torpedózta meg, hogy újratárgyalást kért. Magyarán: az épületet immár negyedik éve tovább bitorolhatta. Az ég beborult az ország felett: „Karácsonykor minden gyülekezést betiltottak.”

A minisztérium utolsó szava

Az első kedvező ítélet önbizalmat önthetett az egyházba, mert felekezeti iskola felállítása, alapítása végett a tanügyi főhatósághoz folyamodott a kolozsvári székhelyű Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa révén. Íme a válasz, a román hatalom impériumváltás előtti utolsó üzenete a lisznyóiaknak: „*La adresa Dv. Nr. 15548 per 1939 avem onoarea a vă încunoașteți că Ministerul în baza avizului Onor. Consiliu Permanent nr. 826. din 12 iunie 1940, nu aprobă înființarea școlii primare reformate din com. Lisnău, jud. Treiscaune, deoarece nu s-a făcut dovada unei înzestrări corespunzătoare.*” (...számot viselő 1939-ben iktatott beadványukra van szerencsénk közölni, hogy a minisztérium az Állandó Tanács — valószínűleg a kormány — ...számú 1940. június 12-i döntése alapján nem engedélyezi a lisznyói református elemi létrehozását, mivel nem bizonyította, hogy kellőképpen fel lenne szerelve.) Az iratot közvetítő esperesi hivatal — mi egyebet tehetett volna — a szükséges felszerelés beszerzésére buzdítja a falut.

*

Eddig rövid összefoglalónk. Lisznyóban tehát a román állam, miután átvette a községi népiskolát, abban a magyar oktatást 1929-ig módszeresen elsorvasztotta és felszámolta, majd amikor a falu saját erejéből a következő években felekezeti tanintézet számára

külön iskolát épített magának, akkor azt egy sovíniszta tanító önkényesen kisajátíthatta és büntetlenül bitorolhatta négy éven át a helyi hatóságok és az igazságszolgáltatás aktív közreműködésével és cinkosságával. Ehhez tudni kell, hogy a Székelyföldet (miután a többi nemzetiségek lakta övezettel együtt ún. kultúrzónának minősítették, és gyarmat gyanánt, kinevezett, idegenből hozott tisztviselőkkel, karhatalommal) gyakorlatilag az ostromállapot fenntartásával kormányozták.

Mit jelentett mindez pedagógiaiilag? Bevonul az új hatalom az iskolába is, felül a katedrára és — egy teljesen ismeretlen nyelven kezd el úgymond tanítani. Hatalmi fölényével oly zabolátlan módon él vissza, hogy a gyermekek anyanyelvétől teljes mértékben eltekint, mire fel azok legfeljebb számukra értelmetlen hangsorok utánzásával („bémagoltuk, de nem értettük” — mesélik az öregek) vehettek részt az iskolai idomítás e mutatóványaiban. Ha a nyíltan beolvasztó szándékot nézzük, akkor is célszerűbb lett volna a tanulók anyanyelvéből kiindulva oktatni egyszerre az új nyelvet és a tárgyakat — de az elnyomás pedagógiája számára fontosabb, hogy betörje, alattvalóvá fokozza le, aki uralma alá kerül, s ezt minden nevelési célszerűség ellenében is végigviszi. (Hasonlóképpen oktalán, azaz inkább oktondi módon tanítják ma a kisebbségi iskolákban ötödiktől kezdve a román nyelvet és irodalmat akkor, amikor elvonatkoztatnak attól, hogy e gyermekek kulturális háttere elűt többségi társaikétól, és egy életen keresztül más marad.)

A tízéves méltatlan hercehurca és hivatali vegzatúra végére az impériumváltás tett pontot 1940-ben, mikor is a következő évben készült jelentés szerint „az ifjúság színdarabot adott elő” (éveken keresztül nem volt magyar tanító, aki azt betanítsa), s amikor összesen magyar állami elemi nyitotta meg kapuit a faluban, az egyház pedig visszakapta kultúrházát, valamint a „288 hold és 395 négyszögöl” ingatlanát is egyebek mellett.

Nem csoda, hogy az e légkörben felnőtt, nyelvileg teljesen homogén magyar környezetben élő lisznyóiak vajmi keveset haladtak a román nyelv elsajátítása dolgában, noha a román állami elemiben még a folyosón vagy az udvaron sem lett volna szabad magyarul megszólalniuk. Ezért vallják az akkori iskolások ma — hetven-nyolcvan éves emberek —, hogy a román szó végül berukkolásuk után a katonaságnál ragadt rájuk.

(1999 őszén)

Szigorúan hiteles végvidéki beszélgetés

A nyelvhatáron túl egy másik világ kezdődik, mely szintén a mienk, de mégis inkább a másoké. Magyarán az érintkezés olyan övezete jött létre Háromszék peremkörzeteiben, mely sajátos minden tekintetben, így a legszemélyesebb emberközi viszonylatokban is. A bevándorló románság évszázadokig inkább beilleszkedni iparkodott a székely társadalomba, viszonylag újabb fejlemény, hogy a nyelvileg-nemzetiségileg egynemű településeket és egész blokkokat hoz létre az egykori Szászföld és Háromszék közti korridorban avagy a Moldva felé eső hegyi zónákban. A régebbi törekvései egészen más természetűek voltak. Ezek késői visszfénye tükröződik az alábbi szigorúan autentikus beszélgetésen, mely a ma tisztán székely faluban hangzott el, s melyben a riporter egy hetvenéves asszonynyal és ötvenes fiával diskurált el a régi dolgokról.

Kránga néninek kulák volt az édesapja. Szenvedett-e sokat miatta?

— Jaj, kuláknak volt téve! De nem mondhatom, hogy hurcolták volna...

— Görög katolikusnak keresztelték...

— A szüleim azok voltak.

— Milyen nyelvet beszéltek a családban?

— Mű a családban csak magyarul.

— Románul nem is tudnak?

— Én nemigen. A fiam katonakorában megtanult. De édesapámék nem tudtak egyáltalán.

— S a nagyszülők?

— Azok se. Nagyikáék úgy házasodtak össze a férjével, hogy nagyika es szolgált, a férje es szolgált. Nagyapóról mesélték, hogy amikor felment Komandóra a spirituszgyárba dolgozni, felakasztotta a bocskort a pálcára, hogy ne szakadjon. Haha! Nagyapáméknak kellett, ugye, hogy földet vegyenek. Azt ingyen nem adták.

— Szóval ők gyűjtötték a vagyont? A szülei már kulákságig „vitték”...

— Gyűjtögettek, igen. Édesapám megvett egy árva leányt, mi hatan voltunk testvérek, s mindenik három-három hektár földet kapott, a leányok is, amikor férjhez mentünk.

— Végül hány hektáron gazdálkodtak a férjével?

— Ő es hozott hármat, én es. Haton.

— A férje milyen vallású volt?

— Ő görögkeleti volt.

— S milyen nyelven beszélt?

— Csak magyarul. A szülei is görögkeletiek voltak, azok is magyarok. Apósomék.

— S milyen templomba jártak?

— Mü az ortodoxba — míg azon a valláson voltunk. Én ugye állottam az uram után, hogy ne legyünk annyifelé.

— Ki volt a pap?

— Román pap volt: János István.

— Hogy prédikált?

Bekapcsolódik a beszélgetésbe a Kránga néni fia:

— Itt, kérem, görögkeleti nagyon kevés volt. Azok is inkább a szomszéd kisfaluban (afféle házbokor, mely a településen kívül fekszik). Külön templomba jártak a görög katolikusok idele, s különbe a görögkeletiek odafel. Engem ott kereszteltek. Kevesen jártak oda, pár család.

Anyja közbeszól:

— Azok is magyarul beszélnek.

— Tudnak jól magyarul. A pap persze románul prédikált.

— De tetszett-e érteni? — kérdem Kránga nénitől.

— Nem. Ezért nemigen jártam oda. A mü gyerekkori templomunk a görögkatolikus volt, aztán a görögkeletiek elvették. De azt mondta nekem egy román ember odafentről, hogy ő soha ide nem jön, mert ők ahányan vannak, elférnek a másikban.

— Szóval a maradék ortodoxnak most két temploma van. De mi történt a görög katolikusokkal? Most milyen hiten van a család?

— Római katolikusok lettünk a háború alatt. A katolikus imaházba jártam — a telket egy fehérnép ajándékozta, mikor a görög katolikus templomot elveszítettük, s oda amilyent tudtunk,

építettünk —, de mostanában nemigen járok, mert ha ülök le a hideg padba, fáj a derekam.

— Szóval volt görög katolikus, lett keleti, s aztán...

— Igen, de előbb a reformátusokhoz állott a férjem, mert azt mondták, aki nem, teszik átal a határon. Itt húzódott a határ szomszéd falun túl. Akkor a fél falu átállott volt. De amikor azt mondta egy nagyszájú fejjérp, hogy az „újmagyaroknak” külön ajtót vágnak hátul a templomban, azon járjanak bé — akkor azt mondja az én uram: Na, nekem nem? Mert én állok római katolikusnak! A görög katolikus vallást elvették, akkor állok oda.

— Ez mikor történt?

— Mikor állottunk római katolikusnak, fiam?

— A háború után, persze.

— '48-ban szűnt meg a görög katolikus felekezet...

— Én már elfelejtettem, öreg vagyok! De római katolikusok vagyunk. Igaz, mondták a rádióban, hogy megvan megint a görög katolikus vallás.

— Igen, de román felekezetnek számít.

— Annak? Akkor itt nálunk nem adják vissza biztosan.

Eddig a beszélgetés, a Kránga néni végkincsegesnek szánt szavával. Az utódokról, unokákról annyit, hogy az ő számukra, ahogy tapasztaltam, se nemzeti, se vallási hovatartozásuk nem kétséges. Az elődök útkereséseit, küzdelmeit bennük — a költőtől kölcsönvett képpel — békével oldotta az emlékezés.

(1999 őszén)

FÜGGELÉK

Népszámlálási adatok

Aldoboly

Előre kell bocsátani, hogy 1850-ben a hatóságok csak nemzetiség és vallás, 1857-ben csak felekezeti hovatartozás szerint írták össze a lakosságot, 1890-ben pedig anyanyelv és felekezet szerint, ezt a táblázatban ezért külön feltüntettük. Ahol mindhárom adat megvan, ott természetesen mindeniket közöljük. A nemzetállami szempontok erőltetése miatt a tények ilyen vagy olyan irányban némi torzulást biztosan szenvedtek, a szakemberek leginkább az 1850-es és az 1920-as adatok hitelességét kérdőjelezték meg, utóbbi szándékos hamisításaival Jakabffy Elemér foglalkozott egy tanulmányban.

Össz M. R. Egyéb R.kat. Ort. Ref. Ev. Egyéb.

1850 nemz.	1000	438	530	32 cig.	50	544	406	-	-
									Farkasvágóval és Vámoshíddal
1857	1067	-	-	-	58	582	416	-	11 g.kat.
									Farkasvágóval és Vámoshíddal
1890 anyany.	1231	852	370	4 ném.	55	781	379	3	10 unit.
									Farkasvágóval és Vámoshíddal
				5 egyéb					3 izr.
1910 nemz.	1425	830	585	10 ném.	44	931	429	12	7 unit.
									2 izr.
1920	1598	495	1095	6 ném.	-	-	-	-	
				1 zsidó					
1930 nemz.	918	418	479	14 cig	58	406	441	6	5 unit.
				6 ném.					1 g.kat..
				1 egyéb					1 izr.
anyany.	918	833	81	4 ném.					
1941 nemz.	758	290	456	3 ném.					
				2 egyéb					
1957	1067	-	-	-					
1992	573	377	192	4 ném.	49	200	318	4	2 unit.

Erősd

	Össz	M.	R.	Egyéb	R.kat.	Ort.	Ref.	Egyéb.
1850 nemz.	341	152	184	5 cig.	-	189	152	-
1857	369	-	-	-	1	191	177	-
1890 anyany.	357	187	170	4 ném.	1	175	181	-
1910 nemz.	481	235	239	-	2	239	233	7 ev.
1920 nemz.	539	284	244	7 ném. 11 cig.				
1930 nemz.	584	308	276	-	2	274	305	3 ev.
anyany.	584	309	275	-				
1941	631	353	283	3 ném.				
1957	369							
1992 nemz.	498	172	315	1 ném. 10 cig.	4	289	166	1 ev. 38 pünk.

Kisborosnyó

	Össz	M.	R.	Egyéb	R.kat.	Ort.	Ref.	Egyéb.
1850 nemz.	499	457	40	2 cig.	6	842	42	3 g.kat. Kispatakkal és Szaramással
1857 nemz.	1085	-	-	-	11	563	502	8 ev. Kis- és Nagypatakkal, Szaramással
								1 unit
1890 anyany.	288	577	670	3 ném.	34	683	559	12 izr. Kis- és Nagypatakkal, Szaramással
				38 egyéb				
1910 nemz.	1602	603	993	6 ném.	36	1018	535	6 ev. 5 izr.
1920 nemz.	1619	557	1059	6 ném. 3 zsidó				
1930 nemz.	590	562	9	1 ném.	60	9	518	3 unit.
anyany.	590	578	9	3 ném.				
1941 nemz.	630	624	5	1 ném.				
1957	1087							
1992 nemz.	389	361	7	21 cig.	46	4	338	1 g.kat. Kispatak nélkül

Dobolló és -patak

	Össz.	M.	R.	Egyéb	R.kat.	Ort.	Ref.	Egyéb.
1850 nemz.	893	48	774	71 cig.	6	842	42	3 g. kat. Bácsstelekkel
1857	1039	-	-	-	-	986	41	-
1890 anyany.	1259	63	1196	-	-	1190	61	8 g.kat.
1910 nemz.	1582	58	1524	-	1	1539	38	4 g.kat.
1920 nemz.	1611	23	1588	-	-	-	-	-
1930 nemz	1187	38	1124	24 cig. 1 egyéb	7	1142	29	1 g.kat. 8 egyéb
anyany. 1187	33	1154	-					
1957	1039							
1992 nemz.	1089	4	1084	1 ném.	1	1082	4	1 bapt. Dobollópatak nélkül 1 pünk.

Dobollópatak

	Össz.	M.	R.	Ort.	Ref.
1992 nemz.	353	7	343	346	7

Lisznyó

Adatait lásd a tanulmányban.

Megjegyzés: Itt kell köszönetet mondanom Bálinth Gyula sepsiszentgyörgyi demográfusnak az önzetlenül rendelkezésemre bocsátott adatokért. További források: *Jakabffy Elemér: Erdély statisztikája*, kiadja a Magyar Kisebbség nemzetpolitikai szemle, Lugos, 1923; *A többség kisebbsége*, Pro Print, Csíkszereda, 1999; *Hivatalos Közlöny. Az 1992-es népszámlálás adatai Kovászna megyében*, Lucrare editată de Direcția Județeană de Statistică Covasna, 1994; *Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Teleki László Alapítvány. Pro Print Könyvkiadó, Budapest, Csíkszereda, 1998.*

20. századi identitásváltás a háromszéki Lisznyóban

1.

Dolgozatom igazoltnak fogadja el a mára meggyőzően bizonyított tételt, miszerint a Székelyföldre a 16. századból betelepülő-betelepített románság elmagyarosodása több évszázados spontán asszimiláció folyamatában ment végbe: A Háromszék megyei Lisznyóról szólván legfeljebb tovább árnyalható ama kép, melyet Tóth I. Zoltán, Demény Lajos, Pál Judit, Hermann Gusztáv, Szűcs János stb. rajzoltak meg nagyobb tájegységek vonatkozásában, vagy mely kibontakozik oly esettanulmányokból, mint a KAM-csoporthoz tartozó Oláh Sándor, Gagyai József és kollégáik dolgozataiból¹. A lisznyói helyzet sajátosságát az adja, hogy itt a falu bolygótelepülésén, a jó pár kilométerrel arrébb, benn a hegyek közt fekvő Lisznyópatakon fennmaradt és szívósan tartja magát a román anyanyelvet beszélők pár családból álló közössége — itt ugyanis a kétnyelvűség állapota nem billent át a nyelvi egyneműsödésbe, hanem iskola, egyház, adminisztratív ráhatás és nyilván személyes ragaszkodás okán, máig él. Magában Lisznyóban — a falu a Dobolló és Bikfalva között húzódó nyelvhatár közelében, de mégis a Székelyföld belsejében fekszik — az utolsó, 1992-es népszámlálás 471 főt írt össze, ebből 463 magyar és 8 román nemzetiségűnek vallotta magát. Lisznyópatakon szinte fele-fele a megoszlás: 53 román 43 magyarral él együtt. Összevetve a vallási és nemzetiségi ada-

¹ A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda 1999; Egy más mellett élés. A magyar—román, magyar—cigány kapcsolatokról. KAM-Regionális Antropológia Kutatások. Központja Pro-Print. Csíkszereda 1996.

tokat, egy olyan érdekességre bukkanunk, mely Orbán Balázs egy be nem vált jóslatát juttatja eszünkbe. Lisznyóban ugyanis 20-an görögkeletinek, hárman görög katolikusnak diktálták be magukat — nyolcvan éve e kettőt hivatalosan kizárólag román vallásoknak tekintik, de a nemzetiségi statisztika tanúsága szerint az egyének nem osztják maradéktalanul e szemléletet. A 23-ba a 8 szinte háromszor belefér, azaz a többségi nemzeti homogenizációt előmozdító minden domináns tendencia ellenére fönmaradt az *ortodox és görög katolikus magyarok* egy hírmondónak nevezhető utolsó mohikánokból álló kis csapata². Orbán Balázs az elszékelyesedett román csoportok számára vallási-nemzeti legitimitást kért A Székelyföld leírásában. *Ha ezt a 20. század megtagadta tőlük és eme identitás* — egyházi szervezetet lehetett volna építeni rá — *tulajdonképpen elsovadt, annak nyilván története van.* Persze, mint látni fogjuk, az ortodox vagy görög katolikus felekezeti hovatartozás és a magyar anyanyelv, illetve nemzetiségi tudat kombinációjába, a két világháború között nyíltan agresszív, azóta inkább lappangó románosítási állampolitika is beleszólt, tovább bonyolítva nem egy ember és közösség sorsképletét.

2.

A románság lisznyói megjelenése, beilleszkedése az itteni középkori struktúrákba nyilván párhuzamosan folyt le a szűkebb vidék és a Székelyföld egészét átfogó bevándorlással. Már a görögkeletiek 1699-ben elrendelt összeírásában szerepel 8 olyan itt lakozó férfi neve, „*kik mennyaiian a régi Görög vallásban megmaradtak, edgjetis az Országban be vett vallások közzül amplectálni nem akartak*”³. (egész Háromszéken 746 ilyen férfi — nem mind családfő — találtatott.) Az elkövetkezőkben a lisznyói románság két felekezet közti megoszlása kihangsúlyozódik a körükben meginduló katolikus

² Meg kell jegyeznem, hogy akad az említettek közt két-három olyan személy, aki házasságkötés következtében lépett át a férj felekezetébe, nemzetiséget változtatni viszont nem kívánt.

³ A többség kisebbsége. 74. old.

térítés hatására. Lisznyó *differentia specifica* például az udvarhelyszéki Homoródalmáshoz képest, hogy itt az ortodoxia is konzerválódott. Ennek oka valószínűleg a szüntelen bevándorlás, s nem utolsó sorban az, hogy Lisznyópatakon a románság, földrajzilag is elkülönülve, saját települést hozott létre. Az alig tíz kilométerre fekvő Bikfalva praediumaként létrejött Dobolló, amelyet különben igazolhatóan a Henter bárók alapítottak, román jobbágyokat telepítve oda, azóta befutotta az összes közbeeső lépcsőfokokat és ma községközpontként szervezi több telepes román falu (Dobollópatak, Márkos, Bácsstelek) életét a térségben. A térítés mindamellett eredményes volt, mert Pál Judit (i.m. 85. old) 4,5-ös szorzóval dolgozó becslése szerint a román származásúak száma a faluban az 1699-es kb. 36-ról 1733-ra 68, 1762-re kb. 180, 1766-ra 191 és 1850-re kb. félezer lélekre növekedett. 1850-től már népszámlálási adatok állnak rendelkezésünkre, igaz, ezek a hivatalos politikai és ideológiai törekvések torzító hatását nem egy esetben tetten érhetően magukon viselik egészen máig tartóan. Mivel azonban különbséget tesznek anyanyelv és nemzetiség közt, s külön rögzítik a felekezeti identitást, mégiscsak komolyabb fogodzót jelentenek a korábbi összeírásokhoz képest. Az alábbiakban Lisznyó és Lisznyópatak adatai végig együtt szerepelnek.

Felekezeti megoszlás

Év	Összesen	róm. kat.	gör.kat.	ortodox	ref.	egyéb
1850	975	18	212	282	463	
1857	1002	19	280	195	507	
1869	1054	27	271	241	507	
1890	914	11	240	193	470	a különbözet
1900	945	17	264	220	437	a különbözet
1910	924	9	270	203	439	a különbözet
1920	872					
1930	862	14	238	205	400	
1941	932	139	21	53	712	
1966	852					
1977	729					
1992	125	3	74	364		

Anyanyelvi megoszlás

	román	magyar	egyéb
1890	30	882	
1900	31	913	
1910	19	905	
1920	399	469	a különbség
1930	64	798	
1941	37	893	
1966	85	767	

Nemzetiségi megoszlás

	román	magyar	egyéb
1850	469	487	
1930	435	426	
1941	35	863	
1966	87	765	a különbség
1977	83	645	
1992	61	506	

Ami tehát másfélszáz év demográfiai mutatóit illeti, Lisznyó specifikumát, mint említettük, az jelenti, hogy egészen a század közepéig a román származásúak körében nagyjából fele-fele arányban voltak jelen a görög katolikusok és a görögkeletiek. A számsorokból kiolvasható, hogy a nyelvi beolvadás párhuzamosan haladhatott a nemzetivel, azt némi távolságra követvén, ami egyúttal azt is sejteti, hogy utóbbi megszilárdulása hosszabb és ellentmondásos folyamat, nem egy vargabetűvel a szubjektum részéről. Kevésbé megbízható adat ez más okból is. A Bach-korszakban a számlálóbiztosok a magyarság számából bizonyítottan lefaragtak, utóbb az ellenkező törekvésre gyanakodhatunk, az 1920-as népszámlálást pedig a román hatóságok a párizsi béketárgyalásokon előterjesztett területi igényeik alátámasztása végett kozmetikázták stb. Emiatt eme nagy nemzeti „hullámszög” Lisznyóban, melynél a valóságos bizonyára csekélyebb mértékű volt, arról nem is beszélve, hogy a hatóság által előidézett kényszerhelyzet (a visszarománosítás politikájáról, a kultúrzónák felállításáról van szó) a vallott vagy ráoktrojáltként elfogadott hivatalos és a tulajdonképpen valódinak érzett saját nemzeti identitás kettősségének megjelenéséhez vezetett,

s ez nyilván nem tükröződik e számokban, illetve indirekte mégis kifejezésre jut pontosan a végletek játékában, abban ahogy egy-egy kategória egyik évről a másikra több száz főből pár tucatot számláló csoporttá zsugorodik, hasonlóképpen ahhoz, ahogy korábban minden átmenet nélkül felduzzadt.

A román vagy annak beírt lakosok százalékaránya e században (az 1850-es adattól, mely alighanem úgy született, hogy a felekezeti hovatartozást azonosították a nemzetivel, eltekintünk) így alakult:

	1930	1941	1966	1977	1992
Lisznyó					
és -patak együtt	50,46	3,75	10,21	11,38	10,73
Lisznyó külön					1,7

A számsor látszatra egy beolvadási tendenciát bizonyít, valójában a beolvadás jórészt alighanem már korábban lefolyt s e századra már csak utórezgése maradtak. A két világháború közti visszafordítási kísérlet valószínűsíthetően a helyi kollektivitás szintjén pontosan ellenkező hatást ért el, ezért ragaszkodik a lakosság máig az egyneműsödés ama 1940-ben és 1948-ban hivatalosan is rögzített fokához, amit a történelem egy éles fordulata idején konjunkturálisan megoldásnak látott, de mely annál jóval többnek bizonyult: a falu belső békéjét megbontó, a két világháború közti időszak vészhelyzeteit újból előidéző törekvések előtt zárta le az utat azáltal, hogy a görögkeletiek és a görög katolikusok magát magyarnak érző része akkor áttért két oly felekezetre (reformátusnak és római katolikusnak), mely *a hatóság előtt is egyértelművé tette az egyén identitását s a politikai manipulációkkal szemben biztosította a falu kollektív nyugalma*t.

A beolvadást nyilván olyan tényezők segítették elő, mint az életmódbeli közeledés, a beköltözöttek emancipációs vágya, a fokozatos vagyoni kiegyenlítődés (ez az 1921-es földreformmal még teljesebbé vált, de évszázadokon keresztül tartott), a múlt század végi nagy magyarosodási hullám, a katolikus térítés, az ezek nyomán kibontakozó nyelvi homogenizáció, mely a múlt századra lezárult azok körében, akik utódai ma székelyek. Kiemelendő szerep jutott ebben a református egyháznak — a kritikus időszakban 47

éven át Farkas István volt a lelkész —, mely menedékegyház⁴ jelleget öltött 1940-ben, s mint falu belső békéjéhez ragaszkodók az ellenséges külvilággal szembenálló intézménye tulajdonképpen a helyi lakosság informális kohézióját juttatatta kifejezésre. Eme ellenséges közeget a két világháború között az idegenből jött négy csendőr, az idegen jegyző, a kinevezett, a hatalommal cimboráló helyi születésű régi vagy neofita ortodoxok közül kiválasztott bíró és kisbíró, a két román pap, a román tanítók, 1935 és '40 között a legszélsőségesebben sovén Demian Ștefan vaskardista tanító testesítették meg, később a kommunista diktatúra „néptanácsi” apparátusa, a téisz vezetők stb. A református egyházat felértékelő eme szerepkör '89 után alighanem megszűnőben van, a falu belső békéjének szavatolását más mechanizmusok veszik majd át. Például a homogenizáció elért foka. (S mellyel szemben különben már elhangzott az új kihívás: a hatvanas években betepeledett egyetlen cigánycsalád nyomán beköltözőkkel a roma közösség az ezredfordulóra nyolcvan főre szaporodott s száma és aránya tovább nő.)

*

Annak, hogy a magyar görög katolikus és a magyar görög keleti identitás elismerést nem nyert, nyilván nyomós falun kívüli politikai és egyházszerkezeti okai is vannak. A magyar és a helyi identitáselem viszont megszilárdulva került ki a

⁴ A református egyház irattárában fennmaradt áttérési anyakönyv némileg hézagos adatai szerint 1907 és 1918 között összesen 64-en tértek át református hitre, ebből 29 korábban görög katolikus, 35 görög keleti volt. Az 1922 és 1939 közti időszakot egy ellenkező irányú mozgás jellemzi, a 7 áttért személlyel szemben (3 római katolikus, 3 görögkatolikus és 1 ortodox) nem kevesebb, mint 31 kitért személy áll, s ebből 30 a görögkeleti hitet választotta nem utolsó sorban a szociális és anyagi előnyökkel kecsegtető térítés hatására, no meg a hivatali és csendőri végzettségét elkerülendő, főleg az 1929-es és 1939-es évek között. Öregek visszaemlékezése szerint a vaskardista tanító megjelenése a faluban alighanem összefüggésben van azzal, hogy a két román pap térítői tevékenységével elégedetlenek voltak a fellebbezők. Az impériumváltáskor tömeges áttérés zajlott le, 1941–42-ben 311 személlyel nőtt a reformátusok száma, közülük 114-en korábban görögkatolikusok, 193-an pedig görögkeletiek voltak. Tömeges felekezetváltás történt még 1944–45-ben akkor, amikor összesen 97 volt görögkeleti személy kivált a református egyházból és visszatért ősi egyházába. Azóta az át- és kitérések elszigetelt eseteket jelentenek, melyek az arányokon nem változtattak. A római katolikus felekezet ugrásszerű számbeli gyarapodása szintén a 40-es években következett be, ma Lisznyóban az Uzonból kijáró pap 81, Patakon 16 római katolikust tart számon.

választás elé állított csoportok vívódásából, a másik meggyengült vagy megszűnt — de nem nyomtalanul. Lisznyóban bizonyos fokú átmentődésről azért beszélhetünk, mert e minőséget is, némileg megváltoztatva, de megőrizte a falu, s ebbe belejátszott, hogy a római katolikus egyház olyan papot és apácákat küldött ki, akik ajánlata meghallgatásra talált a faluban és nem egy a reformátusokhoz átállt család végül mégis a római katolikus vallás felvétele mellett döntött. Az elhatározást megkönnyítette, hogy e választás nem veszélyeztette a magyarság mint főopció megtartását, mert annak kétségesse tételére nem teremtett semmilyen jogcímet, ürügyet, lehetőséget. A döntés nyomán az addig periférián tengődő, tucatnyi tagot számláló katolikus felekezet a falu második vallásos közösségévé lépett elő — bizonyos csoportidentitás fennmaradásáról tehát okvetlen beszélni lehet. Összegezve tehát: Lisznyóban a nemzeti homogenizáció eredményei, nem utolsósorban a két világháború közti és alatti korszak kollektív élményei hatására, megszilárdultak — a felekezeti pluralizmus pedig átalakult ugyan, de fennmaradt.”⁵ (1999)

⁵ Lisznyóiak az identitásváltásról: „A görög katolikus pap gyermekkoromban Miron nevezetű volt. Magyarul prédikált, mert különben nem értették volna. Nem voltak itt románok, kérem! Azok nem tudtak románul, kérem. Itt románul a pap hiába beszélt. Mikor a magyarok béjöttek, mindkét román pap elment, az ortodox is, azt Péter Miskának hívták. Aldobolyi volt. De az is magyar. '40—41-ben a románok átállottak reformátusnak. Ez a Miron még járt itt valamikor '45-ben, valami igazolvány kellett neki. Én a néptanácsnál dolgoztam, tőlem kérdezte: Kinek vétettem én? Én csak jót tettem a néppel, munkát adtam, fát fuvaroztam. Adtunk neki egy igazolványt, hogy nem vétett a nép ellen. Igazság szerint ezek a papok mind egyek voltak. Ettek, ittak, bellérkedtek. Ez a Miron kártyázott, bellérkedett, minden nap odavolt Szentgyörgyre. De magyarul beszélt mindenkivel. Nem volt baj velük. Aki pedig a magyarok közül román lett, az a földért tette: ingyen kiadtak neki használatra az egyházból.” (Ü.J. református magyar ember, 72 éves, presbiter)

„Mi görög katolikusok voltunk, a templomunk fenn a hegyen, most az ortodox egyház birtokolja. Azért van két ortodox templom, mert a régit es megőrizték. Miron magyarul prédikált. Románul, de aztán elmondta magyarul es. Negyven valahányban lettünk római katolikusok. A szüleim mindig magyarul beszéltek otthon es. Miron pap helybéli volt, aztán '40-ben Tohánba ment átál. Egy imaházat építettünk, abba járunk most.” (G. Gy. római katolikus magyar, szül. 1924-ben.)

„Reformátusnak és magyarnak születtem, második férjem után — ő S. Radu, a faluban Sz. Rezsőnek mondják — ortodoxnak állottam, oda járok az ők templomjukba.

Itthon magyarul beszélünk, én nem is tudok jól románul. Férjem megyebíró az ortodoxoknál, ő mondta: 35 de familii si 72 de suflete (35 család és 72 lélek), ennyien lennének az ortodoxok Lisznyóban és Patakon.” (S. Raduné, 60 éves.)

„Én református magyar vagyok, az anyám román volt. Nem beszélgetett románul édesanyám, mindig csak magyarul. Idevaló román volt. (S. A., ötven körül)

„Szabó János bácsi itt lakott a faluvégen, nem él már. Mindig csodálkoztam, miért ortodox. Nos, egyszer elmesélte, hogy '44 őszén a földvári gyűjtőtáborba került, a rémes haláltáborról van szó; s ott a román örök azt ígérték neki, ha áttér — református volt minden őse, az egyházi anyakönyvvél igazolhatom — elengedik. Valóban öt másnap szabadon engedték. Azt kérdeztük tőle: Jó, jó, de azóta sok idő telt el, miért nem tért vissza? Volt hasonlóra példa a faluban. Mert félttem — felelte. Úgy is temettük el. Ott állt a lánya, aki Magyarországon él, ott az egész rokonság, ismerősök — és az ortodox pópa prédikált. Senki a szertartást nem értette, állingáltak jobbra-balra, csodálkoztak, hogy lehet ez.

Másik érdekes eset a B. családé. Három fiútestvér. Az egyiket én temettem el, református volt, Árpádnak hívták. A másik szintén nem él, római katolikus volt. A harmadik B. Zoltán görögkeleti. Úgy tudom, kapott abból a földből használatra, amit az ortodox egyház a reformátusoktól 1923-ban elvett birtokból szerzett. Románul jól nem beszél, az ortodox szertartási rendet nem ismeri jól, magam tapasztaltam, hogy temetésen sügni kellett neki, különben nem tette volna, amit kell. Új neve miatt meggyűlt a baja a földvisszaadáskor 1992-ben, apja még magyar nevű volt, emiatt, hogy örökölhessen, vissza kellett változtatnia a nevét.” (D. Gy. lelkipásztor)

„Az én anyai nagyapám, Ráduly, görög katolikus volt; ők aztán reformátusok lettek, azóta is református az egész környezetem rokonságom. Apám gondnok volt a református egyháznál a háború előtt. Itt többen egy darab földért lettek román vallásúak a székelyek közül, ez tudott dolog. Apám tanulni adott a Mikóba, de mikor a fivérem agyhártyagyulladásban meghalt, hazahozott, mert kellett a gazdaságban. Örökké énekeltetett. Sok, nagyon sok magyar nótát ismerek.” (F. M. református magyar, szül. 1930-ban, presbiter)

„Mű görög katolikusok voltunk, aztán ahova tettek, ott maradtunk. Igaz, bátyám református, a másik római katolikus lett. Édesanyám nemes magyar református családból származott, fiamat ortodoxnak kereszteltük, ma Pécsen él feleségétől. Hiába hívtam haza, neki adom mindenem, nem akar jönni. Otthon magyarul beszélünk, én jobban beszélek magyarul, mint románul. Két lányom közül az egyik református, a másik ortodox. Itt sok görög katolikus volt korábban, kéne járjanak, hogy megint legyen.” (B. Z. ortodox román, 70 éves)

TÁRGYMUTATÓ

- asszimiláció 10, 43, 46, 47, 48, 87 *erőszakos* 45, 47, 49, 53, 56, 85, 107, 112, 113 *természetes* 44, 47, 55, 56, 83, 113, 119, 128 *cigányoké* 63, 68, 74, 75, 77, 85 *nyelvi* 14, 24, 27, 43, 44, 47, 48, 55, 63, 74, 77, 83, 106, 109, 117, 119
- állami gazdaság, ámv 31, 33, 34, 59, 68, 73, 98, 101
- államosítás 30, 31, 33, 34, 66, 82, 106, 107, 108, 110, 111
- árvagyám 50, 51
- áttérés, kitérés (vallási) 45, 46, 112, 132, 133
- beköltözés, betelepítés *románoké* 50, 55, 58, 74, 81, 93, 100, 1119, 128, 129, 130 *cigányoké* 57, 59, 63, 74, 133
- beszolgáltatás (kvóta-rendszer) 30, 33, 34, 35, 67, 73
- bécsi döntés (1940) 13, 15, 27, 33, 46, 52, 53, 107
- bíró (falusi) 17, 18, 20, 24, 29, 45, 66, 133
- bíró (törvényszéki) 20, 21, 110, 116
- börtön 19, 21, 34, 94, 100
- bűnbakképzés (l. még kulákosítás, nagygazdák, deportálás) 27, 28, 45, 60
- cigány (roma) *bevándorlás* 59, 68, 98, 133 *demográfiai robbanás* 57, 59, 63, 75, 133 *falu* 58, 59 *gazdálkodás* 58, 59, 64, 68, 70, 75, 77, 85 *gyermekek iskoláztatása* 58, 59, 75, 76 *identitás* 63, 65, 74, 86 *a kollektív gazdaságban* 59, 64, 68
- cselédség, szolgák 27, 61, 91, 110
- csendőrség *román* 18, 19, 20, 21, 22, 29, 52, 107, 110, 111, 116, 133 *magyar* 23, 45
- deportálás 98, 99, 100, 101
- disszimiláció (l. még asszimiláció, identitásváltás) 48, 56, 99, 112, 113, 131
- dűlőnevek 32, 37, 52, 68, 105, 106

egyház *református* 15, 42, 46, 58, 106, 107, 108, 109, 111, 114, 116, 132, 135 *görögkeleti* 46, 71, 93, 111, 134, 135 *ágostai evangélikus* 97, 99 *görög katolikus* 113 *római katolikus* 111, 112
egyházi ünnepek 14, 18, 21, 46, 54
emlékmű 13, 14, 15, 18, 20, 21, 35, 46, 94, 100, 105
értelmiség 16, 17, 26, 33

faluhatár 5, 15, 18, 29, 31, 32, 35, 39, 47, 50, 59, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 84, 85, 99, 101, 105, 106

felekezetek *református* 20, 26, 43, 46, 54, 59, 83, 114, 134, 132, 133 *görögkeleti* 22, 42, 43, 45, 46, 49, 56, 59, 82, 83, 113, 114, 120, 130, 131, 133, 134 *ágostai evangélikus* 43, 76, 97 *pümkösdista* 63, 64, 127 *görög katolikus* 113, 119, 120, 121, 129, 131, 132, 133 *római katolikus* 43, 46, 54, 112, 114, 134 *statisztika* 26, 43, 113, 133, 134

földbérlet, részes művelés 27, 38, 39, 67, 68, 82, 85, 91

földbirtokosok 16, 31, 32, 45, 66, 67, 71, 72

földreform 5, 31, 77 *az 1921-es* 32, 61, 100, 101, 102, 106, 132 *az 1945-ös* 32, 33, 72, 101 *az 1991-es* 32, 38, 76, 84, 85, 102

földtörvény *az 1991/18-as* 38 *a 2000/1-es* 42

fő- és alispán 17, 24, 32, 71

hadbírótság 19, 20

hadifogság (orosz) 25, 69, 108

hadsereg *magyar* 25, 52, 53, 68, 107, 134 *német* 16, 22, 23, 24, 25, 98 *orosz* 26, 69, 108 *román* 13, 2, 23, 24, 25, 26, 32, 45, 52, 53, 60, 68, 89, 118

határátlépés (tiltott) 19, 20, 21, 23, 26, 30, 53, 54, 68

határőrség 16, 18, 29, 30, 52

hazafias gárda 41

háztáji 31, 67

identitás *hivatalos* 28, 33, 43, 49, 54, 56, 85, 113, 129, 130, 132 *helyi* 48, 49, 83, 112, 132, 133 *politikai* 40, 46, 53, 55, 60, 66, 89, 94, 98, 107, 132 *belső* 26, 49, 51, 56, 112, 113, 129, 132 *nemzeti* 20, 23, 24, 26, 27, 43, 46, 51, 56, 82, 89, 112, 132 *vallási* 15, 20, 23, 26, 42, 44, 45, 46, 54, 55, 63, 64, 83, 94, 111, 112, 121, 133, 134, 135 *átörökítése* 15, 20, 28, 42, 45, 46, 102, 135

identitásváltás 15, 45, 46, 54, 83, 106, 111, 120, 121, 132, 133

interetnikai viszony, béke, szolidaritás 13, 14, 22, 34, 41, 45, 46, 54, 57, 59, 60, 68, 72, 75, 77, 80, 65, 89, 99, 102, 112

inspektor *belügyi* 17 *adó* 35 *iskolai* 16

internálás 25

ipari munkás 30, 31, 33, 34, 36, 63, 67, 83, 84, 89, 90, 100, 101

iskola *állami* 21, 27, 28, 42, 44, 50, 56, 58, 74, 75, 76, 84, 89, 100, 105, 107, 108, 110, 114, 115, 116, 117, 118 *felekezeti* 28, 47, 50, 61, 75, 76, 108, 109, 114, 115, 116, 117 *német* 100

jegyrendszer 40

jegyző(falusi) 16, 17, 18, 28, 29, 45, 66, 67, 109, 111

jobbágyok 55, 59, 60, 65, 115, 130

katonaszökevény 20, 23, 26, 68

kétnyelvűség 14, 15, 44, 48, 56, 83, 86, 89, 128

kilakoltatás 100, 110

kisipar 30, 51, 82, 95, 107,

kivándorlás 26, 28, 97, 99, 101

kitoloncolás 16, 17, 33, 52, 121

kollektív gazdaság (mezőgazdasági), termelő szövetkezet (téesz) 6, 36, 62, 63, 67, 68, 72, 73, 100 *megalakítása* 31, 33, 34, 36, 35, 67, 72, 73, 101 *iroda* 27, 36, 37, 99 36, 37, 38, 39 *csoportfelelős* 36, 37, 51 *elnök* 38, 39, 60, 62, 133 *nyugdíj* 38, 51, 62 *felbomlása* 5, 27, 38, 39, 41, 61

kolostor 6, 93, 94, 95, 96

„koncentra”, munkaszolgálat 23, 26, 61, 107

konzulátus (brassói magyar) 17

közmunka (és robot) 29, 66, 107, 115

közbirtokosság 42, 88

községközpont 40, 41, 66, 70, 72, 78, 94, 109, 113, 130

kulákosítás 5, 16, 30, 34, 35, 36, 38, 60, 67, 119

kultúrzóna 47, 56, 117, 131

manista gárda 22, 30, 45

megyehatár 31, 32, 81

menekülés *az 1916-os* 25, 45, 51, 60, *az 1940-es* 16, 21, 29, 46 *az 1946—47-es* 23, 24, 25, 30, 98

milícia 39, 41, 42, 67, 99

munkánélküliség 84

munkaszolgálat, lásd „koncentra”

műemlék 13, 35, 98, 99, 105

nagygazdák (lásd még kulákok) 16, 27, 29, 31, 33, 34

napszámosok 21, 27, 31, 35, 37, 51, 53, 61, 64, 66, 73, 84, 85

nemesek 16, 20, 32, 35, 71, 99, 130
 „négy év” (1940—44) 13, 26, 29, 54, 107
 népszámlálás 7, 43, 56, 85, 86, 113, 114, 125, 127, 128, 131
 népkönyha 34
 néptanács 33, 40, 67, 74, 133
 névelemzés 28, 47, 56

 nyelvhatar 6, 81, 82, 86, 94, 119, 128
 '89-es fordulat 40, 41, 93, 95, 133

 oral history 10
 orvos 61, 62, 94
 óvoda 27, 109, 110, 116

 papok *református* 5, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 24, 34, 45, 51 *görögkeleti* 6, 14, 16, 21, 42, 49, 51, 53, 55, 105, 108, 109, 120, 132, 133, 135 *római katolikus* 133 *lutheránus* 99, 101 *görög katolikus* 134 *pümkösdista* 63
 párt (politikai) *liberális* 38, 54, 60 *paraszt* 38, 40, 42 *kommunista* 41 (lásd még a névmutatót)
 pártaktivista, -titkár 34, 36, 41, 100

 rablás 19, 24, 25, 30, 32, 45, 52, 68, 101, 105, 106, 116
 rekvirálás 23
 rémhírek 16, 41, 45
 rendörség 19, 21, 59, 64, 74
 románok bejövetele *az 1916-os* 32, 45, 51, 89 *az 1918-as* 50, 113 *az 1944-es* 13, 24

 szabadságharc *kuruc* 13, 15, 55, 105 *az 1848-49-es* 13, 15, 32, 50, 55, 76
 szárazság, éhínség (1946-47) 34, 46, 91
 származáskutatás 28, 47, 54, 56
 szekuritáté 94, 99
 szövetkezet (1. még kollektív gazdaság) 36, 66, 97

 tanító(nő) magyar 5, 15, 16, 17, 28, 33, 50, 52, 58, 61, 67, 70, 71, 72, 74, 76, 77, 107, 116, 118 román 50, 58, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 117, 133
 társas gazdaság 36, 102
 temető 6, 13, 14, 25, 54, 71

templom *református* 13, 15, 20, 21, 25, 62, 67, 105, 108, 121 *görögkeleti*
14, 49, 54, 55, 64, 93, 95, 107, 109, 120, 134 *római katolikus* 120
lutheránus 98, 99, 100, 102 *pümkösdista* 5, 63, 65 *görög katolikus* 120

törpebirtokosok 65, 66, 72, 73, 85, 87, 101

túszszedés 22, 26

ügyész 19, 21, 110

ügyvéd 19, 20, 21

vasgárdisták 19, 51, 105, 107, 109, 114, 116, 133

vállalkozók 42 *cigány* 58, 59

vegyes bizottság (brassói olasz-német) 16, 18, 102

vegyes házasság 23, 36, 42, 46, 48, 54, 61, 68, 74, 82, 83, 97, 98, 102, 120

világháború 10, 15 *első* 24, 61 *második* 13, 26, 45, 90, 98 (lásd még
hadsereg)

zsellérek 59

NÉVMUTATÓ

(helységek, személyek, intézmények)¹

Aldoboly 13-57, 99, 109, 112, 125, 13

Alternativa României, párt 54

Árapatak 13, 58, 59, 64, 66, 67

Arad 9

Axinték, erősdiek 60

Bach korszak 131

Bácstelek 32, 87, 107, 127, 130

Bálinth Gyula, demográfus 127

Bărăcuț Irma, szül. Módi, molnárlány, földművesasszony 82

Barcaszentpéter 66

Bárkány 72

Báthory Gábor, fejedelem 99

Bélmező 84

* Béla, IV., király 99

Béldi gróf 71,

Berecz Gyula történész 76

Béres György, földműves 60, 65, 66, 68, 69

Berlin 98

Bibó Árpádné Imre Teréz, földművesasszony 60, 65

Bikfalva 81, 85, 128, 130

Binder Pál, történész 47, 59

¹ További személynevekért lásd a Tárgymutató gyűjtőfogalmait. A riportalanyok dőlt betűvel.

Bitaiék, aldobolyiak 17, 27, 29, 30, 31, 36
 Bodzaforduló 25, 87, 88, 100
 Bodola 16, 71, 82
 Botfalu 61, 66, 67, 68
 Bölön 81
 Brassó 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 25, 26, 27, 30, 32, 35, 42, 48, 50, 58,
 60, 61, 63, 64, 66, 67, 68, 72, 82, 84, 85, 89, 90, 91, 93, 95, 97, 98, 99,
 100, 101, 104
 Breiner Béla gyár 66
 Bürger Schtiftung, alapítvány 102
 Ceașescu, Nicolae, pártfőtitkár 41
 Cioflecek, erösdiék 60
 Christea, Miron, pátriárka 109
Comsáék, márkosiak 95
Cortan, Raveica, földművesasszony 90, 92
 Cserey Zoltán, történész 47, 59
 Csíkszentsimon 35
 Csíkszereda 81, 128
Damó Gyula, tanító 70, 71
Deák János, munkás 49, 51
Deák József, lelkész 15, 22, 24, 31, 32, 33, 35, 42, 45
 Demokrata Konvenció, 40
 Demény Lajos, történész 128
Derzsi György, lelkész 106, 108, 111
 Dinescu, Mircea, költő 40
 Dobolló 7, 43, 50, 81-85, 87, 91, 94, 107, 127, 128, 130
 Dobollópatak 84, 87, 127, 130
 Endre, II., király 99
 Erdélyi Református Egyházkerület igazgatótanácsa 116
 Erősd 7, 13, 50, 57, 126
 Erősd-Cucuteni kultúra 57
 Farkas István, lelkész 115
 Farkasvágó 32, 125
 Fekete Nagy Mihály, irodavezető 17, 18
 Feldoboly 70, 76
 Focșani 108

Frankfurt am Oder 98

FSN, Nemzeti Megmentés Frontja, párt 38

Gagy József, kutató 128

Găitan, Gheorghe, földműves 88, 89

Genf 14, 45

Ghika herceg 20

Gosztonyi Péter, történész 26

Györbíró Sándor, lelkész 14, 15

Graef Wilhelm, könyvelő 99, 102

Háromszék szerkesztősége 9

Henter Dávid, báró 81

Hete, Hetye 58, 59

Herman Gusztáv, történész 128

Hídvég 13

Hollaky Géza, udvarházas nemes 16, 31, 33, 35

Homoródalmás 129

Horthy Miklós, kormányzó 17

Hosszúfalu 82, 107

IFET, állami fakitermelés 88

Illyefalva 13, 16, 22, 23, 24, 29, 31, 33, 34, 38, 40, 41, 42, 46, 52, 60

Imecsfalva 51

Jakabffy Elemér, jogász 125, 127

Jakó Zsigmond, történész 93

KAM Csoport, antropológiai 128

Kálnoky gróf 31, 32

Kercsulyok, erődiek 60

Keresztvár 82

Kisborosnyó 70-82, 126

Kispatak 70, 126

Konstanca 128

Kolozsvár 97, 116

Komandó 119

Kós Károly, építész 19

Kökös 20, 32, 52, 53

Kőhalom 97

Krizba 69

LAM Alapítvány 42

László Attila, régész 57

László Ferenc, régész 57

Lázárfalva, Margitfalva 32

Lepedat Rozalia, munkásnő 63

Lisznyó 6, 7, 10, 81, 103-111, 127, 128, 133, 136, 134

Lőrinczi Etelka, tanító, néprajzkutató 58, 59

Magyar Nép, lap 114

Magyar Népközösség 17, 18

Magyariék, aldobolyiak 16, 33

Marosvásárhely 33, 34

Marosfő 96

Márkos 81, 84, 87, 93, 94, 96, 130

Márkosi kolostor 93

Mikes gróf 71

Mikóújfalva 38

Muscalu Ilie, Muszka Ilia, munkás, vállalkozó 40, 42, 43, 44

Muszka Györgyné, földművesasszony 22

Nagypatak 6, 70, 71-78, 96, 106, 126

Nagyszeben 19, 94, 100, 102

Népszövetség 14, 45

Oláh Sándor, antropológus 128

Olteanu, Gavrilă 45

Oltvámoshid 23, 24, 32, 50, 51, 52, 99, 101, 125

Orbán Balázs, történész 57, 70, 128, 129

Országos Magyar Párt 45

Pál Judit, történész 81, 128

Párizs 131

Polgár Erzsébet szül. Bitay-Mihály, tisztviselő 27, 36, 38, 39

Prázsmár 19, 32, 36, 51, 84, 98, 102

Predeal 51

PUNR, Románok Nemzeti Egységpártja 49, 74

Ráduly-Baka Zsuzsánna, lelkésznő 58

Rákóczi Ferenc, II., fejedelem 13

Rákosiék, aldobolyiak 16, 21, 22, 24, 33, 51, 52
RMDSZ Romániai Magyar Demokrata Szövetség 42, 77

Şaguna püspök 55
Sepsiszentkirály 41
Segesvár 25
Schiell-gyár 66
Schmidt Helmuth, kancellár 101
Schmidts, Wilhelm, pék 97
SS 98
Steagul Roşu Üzem 66, 100

Szaramás 126
Szatmár 46, 93
Szentivány 81
Székely Nemzeti Múzeum 57
Szűcs János, történész 128

Tanügyminisztérium 116
Tálpatak 87
TDRP, Társadalmi Demokrácia Romániai Pártja 42
Teleki László Alapítvány 127
Tohán 134
Tompák, kisborosnyóiak 71
Torda 46
Tóth I. Zoltán, történész 128
Tudor Vladimirescu Hadosztály 26

Uzon 33, 34, 71, 83, 84, 115

Ürmösi József, földműves 106, 107, 108, 114, 115

Váncsa György, munkás 83
Varga E. Árpád, statisztikus 127
Vargáék, aldobolyiak 17

Zágon 71, 74

Készült a
H—Press kft. műhelyében
4000 — Sepsiszentgyörgy, Sajtó utca 8/A
Telefon és fax: 067/351504, 351135, fax: 351253.
e-mail: hpress@3szek.ro
Nyomda: Trisedes Press Rt.
4000 — Sepsiszentgyörgy, Sajtó tuca 8/A

Borítóterv Kusztoz Attila
A címlapon
az aldobolyi Hollaky-kúria
Albert Levente fotója

